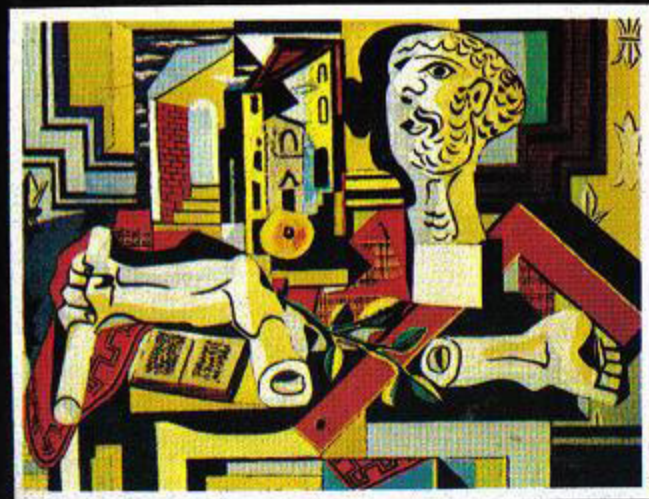

ΠΕΤΡΟΣ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ

ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ
ΚΑΙ Ο ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΤΟΥ
ΡΟΛΟΣ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

"Τὸ Κράτος κι ὁ Ἱστορικός του Ρόλος" εἶχε ετοιμαστῆ γιὰ ἓνα λόγιο που θὰ διαβαζόταν τὸ Μάρτη τοῦ 1896 στὴν αἴθουσα Μιλ Κολλόν στὸ Παρίσι σ' ἓνα πιθανὸ ἀκροατήριο 5.000 ἀτόμων. Θὰ ἦταν μὰ ἀπὸ τίς διαλέξεις που εἶχε οργανώσει ὁ Ζάν Γκράβ εκδότης τοῦ ἀναρχικοῦ περιοδικοῦ "La Revolte". Ὁ Κροπότκιν ὅμως δὲν παρέδωσε τὸ κείμενο γιὰτὶ φτάνοντας στὴ Διέπη, στὸ δρόμο γιὰ τὸ Παρίσι, τὸν σταμάτησαν καὶ τοῦ εἶπαν ὅτι εἶχε ἀπελαθεῖ ἀπ' τὴ Γαλλία κι ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ φύγει μὲ τὸ πρῶτο πλοῖο. Σὲ περίπτωσι ἀντίστασις θὰ φυλακιζόταν. Σ' ἓνα γράμμα στὸν Γκιγιώμ, ἕξι χρόνια ἀργότερα τὸ 1902, ὁ Κροπότκιν περιγράφει τί συνέβηκε:

Ἐνας ἀστυνομικός μὲ πλησίασε. "Κύριε Κροπότκιν πρέπει νὰ σὰς πῶ δυὸ λόγια. Εἶμαι ἀστυνομικός." "Πολύ καλά." Παρουσιάστηκε σάν Κύριος Merdes¹ ("Ἰσπανικῆς καταγωγῆς" πρόσθετε καθὲ φορὰ που ἐπαναλάμβανε τὸ ὄνομά του.)

Μοῦ διάβασε ἓνα γράμμα ἀπ' τὸν Bourgeois² (Γάλλο υπουργό) που περιλάμβανε πάνω κάτω τὰ ἀκόλουθα: "Σὲ περίπτωσι που ὁ Κροπότκιν ἀποβιβαστεῖ, πληροφορήστε τον ὅτι ἔχει ἀπελαθεῖ κι ὅτι πρέπει νὰ φύγει μὲ τὸ πρῶτο πλοῖο. Ἄν ἀντισταθεῖ, φυλακίστε τον."

"Ἐντάξει" ἀποκρίθηκα. "Θὰ τηλεγραφήσω στὴ γυναῖκα μου καὶ τὸν Γκράβ." Καὶ αὐτὸ ἔκανα.

Ὅσο γιὰ τὴν ἐπιστροφὴ μου, εἶχα φτάσει μὲ τὸ δεῦτερο ἡμερήσιο πλοῖο, ἡ θάλασσα ἦταν φουρτουνιασμένη — τόσο ἄγρια που ἂν καὶ δὲν εἶχα υποφέρει ποτὲ ξανά ἀπὸ ναυτία ἀναγκάστηκα νὰ ξαπλώσω (Μόλις ἀρχίζα νὰ ἀναρρώνω ἀπ' τὴ γρίπη). "Θὰ φύγω αὔριο τὸ πρωί", ἀπάντησα, "μὲ τὸ πρῶτο πλοῖο".

"Ὅχι", ἀπάντησε ὁ Κύριος Merdes, Ἰσπανικῆς καταγωγῆς, μὲ μιὰ γκριμάτσα. "Πρέπει νὰ γυρίσετε ἀμέσως μὲ τὸ νυχτερινὸ πλοῖο. Ἀλλιῶς θὰ πρέπει νὰ σὰς στείλω στὴ φυλακὴ. Τὸ κελὶ σας εἶναι ἤδη ἔτοιμο."

Μετὰ τηλεγράφησαν σ' ὅλη τὴ Γαλλία... γιὰ νὰ μάθουν ἂν μπορῶ νὰ μείνω στὸ διπλανὸ ξενοδοχεῖο (μὲ δυὸ ἀστυνομικούς στὸ διπλανὸ δωμάτιο) ἢ θὰ ἔπρεπε νὰ μεταφερθῶ στὴ φυλακὴ. Ὁ Υποδιευθυντῆς τῆς ἀστυνομίας δὲν δέχτηκε νὰ ἀναλάβει αὐτὴ τὴ μεγάλη εὐθύνη. Οὔτε ὁ διευθυντῆς. Τηλεφώνησαν ἀκόμη καὶ στὴ Νίκαια (ὅπου ἀναμενόταν ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ ὁ διάδοχος τοῦ Ρώ-

σικου θρόνου).

Στίς δέκα πλησίασε ο κύριος Merdes ακτινοβολώντας από χαρά. "Ο υπουργός σάς επιτρέπει να περάσετε τη νύχτα στο ξενοδοχείο."

Έχοντας πετύχει τὰ αιτήματά του ο Κροπότκιν ρώτησε: "Είναι καλός ο καιρός;" και όταν τόν διαβεβαίωσαν γι' αυτό πρόσθεσε: "Τότε ειδοποιήστε τόν Υπουργό ότι φεύγω με τὸ νυχτερινό πλοίο."

Οι βιογράφοι τού Κροπότκιν, Γούντκοκ και Αβακούμοβιτς σχολιάζουν τὸ γράμμα ως εξής: "Ἦθελε προφανώς νὰ τραβήξει μέχρι τὰ ἄκρα τὴν ἀρχή του νὰ μὴ δέχεται τίποτα ἀπὸ τὸ κράτος, ἀκόμα κι ἂν τὸ εἶχε κερδίσει με τὸ ἴδιο του τὸ πείσμα."

* * *

Ο αναγνώστης θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἕτοιμος νὰ ἀντιμετωπίσει τὸ κείμενο σὰν γραπτὸ ἡλικίας κοντὰ ἐνὸς αἰῶνα. Αὐτὸ βέβαια δὲν μειώνει καθόλου τὴν ἀξία του, ἀπαιτεῖ ὅμως κάποια συγκατάβαση ὅταν ο Κροπότκιν ἀναφέρεται σὲ "σύγχρονά" του γεγονότα καί, με τὸν ὀπτιμισμό τῆς εποχῆς του, προβλέπει τὴν "επερχόμενη ἐπανάσταση".

-
1. Merdes: σκατάς.
 2. Bourgeois: αστός.

Επιλέγοντας τὸ κράτος καὶ τὸν ἱστορικὸ τοῦ ρόλο σὰ θέ-
μα αὐτῆς τῆς μελέτης, ἱκανοποιῶ, νομίζω, μιὰ ἀνάγκη
που ἔχει γίνει πολὺ αἰσθητὴ στὴν εποχὴ μας: τὴν ἀνάγκη
νὰ εξετασθεῖ σὲ βάθος αὐτὴ καθαυτὴ ἡ ἔννοια τοῦ κρά-
τους, νὰ μελετηθεῖ ἡ οὐσία του, ὁ ρόλος του στὸ παρελ-
θὸν κι ἐκεῖνος που μπορεῖ ἴσως νὰ κληθεῖ νὰ παίξει στὸ
μέλλον.

Πάνω ἀπ' ὅλα ἐκεῖνο που χωρίζει τοὺς σοσιαλιστές
εἶναι τὸ ζήτημα τοῦ Κράτους. Μποροῦμε νὰ διακρίνου-
με δυὸ βασικὲς τάσεις στὶς φράξεις που υπάρχουν ἀνάμε-
σά μας κι οἱ ὁποῖες ἀντιστοιχοῦν σὲ διαφορὲς στὴν ἰδιο-
συγκρασία καθὼς ἐπίσης καὶ στὸν τρόπο σκέψης, ἀλλὰ
πάνω ἀπ' ὅλα στὸ βαθμὸ που πιστεύουμε στὴν ἐπερχό-
μενη ἐπανάσταση.

Απ' τὴ μιὰ μεριά εἶναι ἐκεῖνοι που ἐλπίζουν νὰ πετύ-
χουν τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση διαμέσου τοῦ Κράτους,
διατηρώντας ἢ ἀκόμα καὶ ἐπεκτείνοντας τὶς περισσότε-
ρες ἀπ' τὶς ἐξουσίες του γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν υπέρ
τῆς ἐπανάστασης. Κι υπάρχουν καὶ ἐκεῖνοι, σὰν κι ἐμᾶς,
που θεωροῦν τὸ Κράτος μὲ τὴν τωρινὴ του μορφή, τὴν
ἴδια του τὴν οὐσία καὶ μὲ ὁποιοδήποτε προσωπεῖο κι ἂν
εμφανιστεῖ, ἐμπόδιο στὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση, τὴ με-
γαλύτερη τροχοπέδη στὴ γέννηση μιᾶς κοινωνίας βασι-
σμένης στὴν ἰσότητά καὶ τὴν ἐλευθερίᾳ· διακρίνουν ἐπί-
σης καὶ τὰ ἱστορικὰ μέσα που εἶναι προορισμένα νὰ ἐμπο-
δίσουν αὐτὴ τὴν ἀνθήση. Οἱ τελευταῖοι ἀπεργάζονται
τὴν κατάργηση τοῦ Κράτους κι ὄχι τὴ μεταρρύθμισή του.

Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ διαίρεση εἶναι βαθιὰ. Ἀντιστοιχεῖ
σὲ δυὸ ἀντιτιθέμενες τάσεις, που στὴν εποχὴ μας εἶναι
ἐκδηλεῖς σ' ὅλη τὴ φιλοσοφικὴ σκέψη, τὴ λογοτεχνία,
καθὼς ἐπίσης καὶ τὴ δράση. Καὶ ἂν οἱ κυρίαρχες ἀπόψεις
γιὰ τὸ Κράτος παραμένουν τόσο συγκεχυμένες ὅσο εἶναι
σήμερα, δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι ὅταν — καὶ ἐλ-
πίζουμε σύντομα — οἱ κομμουνιστικὲς ἰδέες τεθοῦν σὲ
πρακτικὴ ἐφαρμογὴ στὴν καθημερινὴ ζωὴ τῶν κοινοτή-
των, θ' ἀρχίσουν οἱ πιὸ πεισματικοὶ ἀγῶνες.

Ἐχοντας τόσο συχνὰ κατακρίνει τὸ σημερινὸ Κράτος,
ἐπιβάλλεται νὰ ἀναζητήσουμε τὴν αἰτία τῆς ἐμφάνισής

του, να μελετήσουμε σέ βάθος τὸ ρόλο του στὸ παρελθὸν καὶ νὰ τὸ συγκρίνουμε μὲ τοὺς θεσμοὺς που αντικατέστησε.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα ἄς συμφωνήσουμε τί ακριβῶς θέλουμε νὰ συμπεριλάβουμε στὸν ὄρο Κράτος.

Υπάρχει βέβαια, ἡ Γερμανικὴ Σχολή, που ἀρέσκεται νὰ συγχέει τὸ Κράτος μὲ τὴν Κοινωνία. Οἱ καλύτεροι Γερμανοὶ στοχαστὲς καὶ πολλοὶ ἀπ' τοὺς Γάλλους εἶναι ἔνοχοι γι' αὐτὴ τὴ σύγχυση, γιατί δέν μποροῦν νὰ συλλάβουν μιὰ κοινωνία χωρὶς τὸν Κρατικὸ συγκεντρωτισμὸ κι ἐξαιτίας αὐτοῦ οἱ αναρχικοὶ κατηγοροῦνται συνήθως ὅτι θέλουν νὰ "καταστρέψουν τὴν κοινωνία" κι ὅτι υποστηρίζουν μιὰ ἐπιστροφή "στὸ διαρκὴ πόλεμο τοῦ καθένα ἐναντίον ὅλων".

Ὡστόσο, τὸ νὰ υποστηρίζεις κάτι τέτοιο εἶναι σὰ νὰ παραβλέπεις ἐντελῶς τίς προόδους που ἐγίναν τὰ τελευταῖα 30 ἰδιότυπα χρόνια στὸ πεδίο τῆς Ἱστορίας. Εἶναι σὰ νὰ παραβλέπεις τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἄνθρωπος ζοῦσε σὲ Κοινωνίες χιλιάδες χρόνια πρὶν ἀκόμη ἀκουστεῖ τὸ ὄνομα Κράτος. Εἶναι σὰ νὰ ξεχνᾶς ὅτι σ' ὅτι ἀφορᾶ τὴν Ἑυρώπη, ἡ καταγωγὴ τοῦ Κράτους εἶναι πρόσφατη — μόλις ξεκινᾶ ἀπ' τὸ 16ο αἰῶνα. Τέλος εἶναι σὰ ν' ἀγνοεῖς ὅτι οἱ πιὸ δοξασμένες ἐποχὲς τῆς ἀνθρώπινης Ἱστορίας εἶναι αὐτὲς ὅπου οἱ πολιτικὲς ἐλευθερίες κι ἡ κοινοτικὴ ζωὴ δέν εἶχαν ἀκόμη καταστραφεί ἀπ' τὸ Κράτος κι ὅπου μεγάλος ἀριθμὸς ἀνθρώπων ζοῦσε σὲ κοινότητες κι ἐλεύθερες ὁμοσπονδίες.

Τὸ Κράτος εἶναι μιὰ μόνο ἀπ' τίς μορφές που υιοθέτησε ἡ κοινωνία στὴν ἱστορικὴ πορεία. Γιατί λοιπὸν νὰ μὴν κάνουμε μιὰ διάκριση ἀνάμεσα σ' ἐκεῖνο που εἶναι σταθερὸ καὶ σ' ἐκεῖνο που εἶναι τυχαῖο;

Τὸ Κράτος συγχέεται ἐπίσης μὲ τὴν Κυβέρνηση. Ἀφοῦ δέν μπορεῖ νὰ υπάρξει Κράτος χωρὶς Κυβέρνηση, ἔχει εἰπωθεῖ μερικὲς φορές ὅτι πρέπει νὰ ἐπιδιώκουμε τὴν ἀπουσία τῆς Κυβέρνησης καὶ ὄχι τὴν κατάργηση τοῦ Κράτους.

Ὡστόσο, μοῦ φαίνεται ὅτι τὸ Κράτος κι ἡ Κυβέρνηση εἶναι δυὸ ἔννοιες διαφορετικῆς τάξης. Ἡ ἰδέα τοῦ Κράτους σημαίνει κάτι ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπ' τὴν ἰδέα τῆς Κυβέρνησης. Περιλαμβάνει ὄχι μόνο τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ε-

ξουσίας τοποθετημένης πάνω απ' την κοινωνία, αλλά επίσης μία εδαφική συγκέντρωση, καθώς επίσης και τη συγκέντρωση πολλών λειτουργιών της κοινωνικής ζωής στα χέρια λίγων. Φέρνει μαζί της κάποιες νέες σχέσεις μεταξύ των μελών της κοινωνίας, που δέν υπήρχαν πριν την εγκαθίδρυση του Κράτους. Πρέπει ν' αναπτυχθεί ένας ολόκληρος νομοθετικός και αστυνομικός μηχανισμός για να υποτάξει κάποιες τάξεις στην κυριαρχία άλλων.

Αυτή η διάκριση, που μπορεί να μὴν είναι φανερή με την πρώτη ματιά, ξεπροβάλλει ιδιαίτερα όταν μελετάμε την καταγωγή του Κράτους.

Πραγματικά, δέν υπάρχει παρά μόνο ένας τρόπος για να κατανοήσουμε αληθινά τὸ Κράτος κι αυτός είναι η μελέτη τῆς ιστορικής του εξέλιξης κι αυτό θά προσπαθήσουμε να κάνουμε εδώ.

Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ἦταν ένα Κράτος με την πραγματική έννοια τῆς λέξης. Παραμένει μέχρι σήμερα τὸ ιδεώδες τὸ νομοθέτη. Τὰ ὄργανά της κάλυπταν μιά τεράστια επικράτεια μ' ένα πυκνὸ δίκτυο. Ὅλα είχαν σαν ἐπίκεντρο τὴ Ρώμη: ἡ οικονομική καὶ στρατιωτική ζωή, ὁ πλοῦτος, ἡ παιδεία, ἡ ἀρνηση, ἀκόμα κι ἡ θρησκεία. Απ' τὴ Ρώμη ἔρχονταν οἱ νόμοι, οἱ δικαστές, οἱ λεγεῶνες που υπεράσπιζαν τὴν επικράτεια, οἱ ὑπάτοι κι οἱ θεοί. Ολόκληρη ἡ ζωή τῆς αυτοκρατορίας ἀνάτρεχε στή Σύγκλητο ἢ ἀργότερα στὸν Καίσαρα, τὸν παντοδύναμο, παντογνώστη θεὸ τῆς Αυτοκρατορίας. Κάθε ἐπαρχία, κάθε περιοχή εἶχε τὸ Καπιτώλιο τῆς σὲ μικρογραφία, τὴ μικρὴ μερίδα τῆς Ρωμαϊκῆς ὑπατῆς ἐξουσίας νὰ κυβερνάει κάθε ὄψη τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ἐνας μόνος νόμος που εἶχε ἐπιβληθεῖ απ' τὴ Ρώμη ἐξουσίαζε τὴν Αυτοκρατορία, που δέν ἀντιπροσώπευε μιά ὁμοσπονδία συμπολιτῶν ἀλλὰ ἦταν ἀπλὰ ένα κοπάδι ὑπηκόων.

Ακόμα καὶ τώρα οἱ νομομαθεῖς κι οἱ ἐξουσιαστές ἐξακολουθοῦν νὰ ἐκτιμῶν τὴν ἐνότητα ἐκείνης τῆς αυτοκρατορίας, τὸ ἐνωτικὸ πνεῦμα τῶν νόμων τῆς, καὶ ὅπως τὸ διατυπώνουν, τὴν ὁμορφιά κι ἀρμονία ἐκείνης τῆς ὀργάνωσης.

Αλλὰ ἡ ἐσωτερικὴ ἀποσύνθεση που ἐπιταχύνθηκε απ' τὴν εἰσβολὴ τῶν βαρβάρων, ἡ ἐξαφάνιση τῆς τοπι-

κής ζωής, που, απ' τή μιὰ μεριά, δέν μπορούσε πιά ν' αντισταθεί στίς εξωτερικές επιθέσεις κι απ' τήν ἄλλη, στή γάγγραινα που απλωνόταν απ' τό κέντρο ἡ κυριαρχία τῶν πλούσιων που εἶχαν ιδιοποιηθεῖ τή γή κι ἡ εξαθλίωση αὐτῶν που τήν καλλιεργοῦσαν — ὅλα αὐτά υποβίβασαν τήν αυτοκρατορία σέ σφαγείο καί πάνω σ' αὐτά τὰ ερείπια οικοδομήθηκε ἕνας νέος πολιτισμός, που δέν εἶναι ἄλλος απ' τό δικό μας.

Ἔτσι, ἂν αγνοήσουμε τοὺς πολιτισμούς τῆς αρχαιότητας καί συγκεντρώσουμε τήν προσοχή μας στήν καταγωγή καί τήν εξέλιξη τοῦ νεαροῦ βαρβαρικοῦ πολιτισμοῦ μέχρι τήν εποχή που γένησε, μέ τή σειρά του, τὰ σύγχρονα κράτη μας, θά μπορέσουμε νά συλλάβουμε τήν οὐσία τοῦ Κράτους. Αὐτό εἶναι καλύτερο απ' τό ν' ασχοληθούμε μέ τή μελέτη τῆς Ρωμαϊκῆς Αυτοκρατορίας ἢ ἐκείνης τοῦ Μεγάλου Ἀλέξανδρου ἢ ξανά τῶν δεσποτικῶν μοναρχιῶν τῆς Ανατολῆς.

Παίρνοντας σάν αφετηρία αὐτοὺς τοὺς ισχυροὺς βαρβάρους ανατροπείς τῆς Ρωμαϊκῆς Αυτοκρατορίας, θά μπορέσουμε νά ιχνηλατήσουμε τήν εξέλιξη ολόκληρου τοῦ πολιτισμοῦ μας απ' τίς ἀπαρχές του ὡς τήν Κρατική του φάση.

2.

Οἱ περισσότεροι απ' τοὺς φιλόσοφους τοῦ 18ου αἰῶνα εἶχαν πολὺ στοιχειώδεις ιδέες γύρω απ' τήν καταγωγή τῶν κοινωνιῶν.

Σύμφωνα μ' αὐτοὺς, ἡ Ἀνθρωπότητα ζοῦσε ἀρχικά σέ μικρές, ἀπομονωμένες οικογένειες κι οἱ διαρκεῖς πόλεμοι μεταξύ τους ἦταν ἡ κανονικὴ κατάσταση τῶν πραγμάτων. Ἀλλὰ μιὰ ωραία ἡμέρα, διαπιστώνοντας ἐπιτέλους τὰ μειονεκτήματα αὐτῆς τῆς ἀτέλειωτης διαμάχης, οἱ ἄνθρωποι ἀποφάσισαν νά ἐνώσουν τίς δυνάμεις τους. Οἱ σκορπισμένες οικογένειες σύναψαν ἕνα κοινωνικὸ συμβόλαιο κι ὑποτάχθηκαν οἰκιοθελῶς σέ μιὰ ἀρχή, που — χρειάζεται νά τό πῶ; — ἐγίνε ἡ αφετηρία καθὼς ἐπίσης κι ὁ ἐγκαινιαστὴς ὅλης τῆς προόδου. Καί χρειάζεται νά προσθέσουμε αὐτό, που ὅλοι διδαχθήκαμε στό σχολεῖο, ὅτι οἱ σημερινές κυβερνήσεις μας ἔχουν κρατηθεῖ ὡς τῶ-

γενεάς. Ίχνη αυτής τής περιόδου μπορούν να βρεθούν ακόμα σε μερικές σύγχρονες φυλές καθώς επίσης και στη γλώσσα, τα έθιμα και τις προλήψεις ανθρώπων ενός πολύ ανώτερου πολιτισμού.

Τό κυνήγι και η συλλογή τροφής απασχολούσαν από κοινού όλη τή φυλή που μόλις ικανοποιούσε τήν πείνα της αφοσιωνόταν μέ πάθος στους συμβολικούς χορούς της. Μέχρι σήμερα συναντάμε φυλές που βρίσκονται πολύ κοντά στην πρωτόγονη αυτή φάση, ζώντας στην περιφέρεια των μεγάλων ηπείρων ή κοντά στις ορεινές περιοχές, στα πιο απρόσιτα μέρη του κόσμου.

Συνακόλουθα, η συσσώρευση ατομικής ιδιοκτησίας δεν θά μπορούσε να πραγματοποιηθεί, αφού οτιδήποτε αποτελούσε προσωπικό κτήμα ενός μέλους τής φυλής καταστρεφόταν ή καιγόταν εκεί όπου θαβόταν τό σώμα του. Αυτό γίνεται ακόμα και σήμερα (και στην Αγγλία) απ' τούς γύφτους κι οι επιτήδειες τελετουργίες των "πολιτισμένων" ανθρώπων φέρουν ακόμα τή σφραγίδα αυτού του έθιμου. Έτσι οι Κινέζοι καίνε χάρτινα ομοιώματα των προσωπικών αντικειμένων του νεκρού και στις κηδείες στρατιωτικών αρχηγών τό άλογό τους, τό σπαθί τους και τά διακριτικά τους τούς ακολουθούνε μέχρι τόν τάφο. Τό περιεχόμενο του θεσμού έχει χαθεί, αλλά η μορφή του επέζησε.

Αυτοί οι πρωτόγονοι άνθρωποι, μακριά απ' τό να εκφράζουν περιφρόνηση για τήν ανθρώπινη ζωή, μισούσαν τό αίμα και τό φόνο. Τό χύσιμο αίματος θεωρούνταν τόσο σοβαρό ζήτημα που κάθε χυμένη σταγόνα — όχι μόνο από άνθρωπο αλλά και από κάποιο ζώο — απαιτούσε να χάσει ο επιτιθέμενος ίση ποσότητα απ' τό δικό του αίμα.

Επιπλέον, ο φόνος μέσα στη φυλή ήταν κάτι εντελώς άγνωστο λογουχάρη, ανάμεσα στους Ινδοίτες ή τούς Εσκιμώους — εκείνους τούς επιζώντες τής Λιθικής Εποχής που κατοικούν στις Αρκτικές ζώνες — ή ανάμεσα στους Αλέτιους κλπ. Ξέρουμε σίγουρα ότι με τα ξύτων ατόμων τής φυλής δεν είχε γίνει ούτε ένας φόνος για 50, 60 ή και περισσότερα χρόνια.

Όταν όμως φυλές διαφορετικής καταγωγής, χρώματος και γλώσσας συναντιόντουσαν στην πορεία των μετακινήσεών τους, αυτό κατέληγε συχνά σε πόλεμο. Είναι

γενεάς. Ίχνη αυτής τής περιόδου μπορούν να βρεθούν ακόμα σε μερικές σύγχρονες φυλές καθώς επίσης και στη γλώσσα, τὰ έθιμα και τις προλήψεις ανθρώπων ενός πολύ ανώτερου πολιτισμού.

Τό κυνήγι και η συλλογή τροφής απασχολούσαν από κοινού όλη τή φυλή που μόλις ικανοποιούσε τήν πείνα της αφοσιωνόταν μέ πάθος στους συμβολικούς χορούς της. Μέχρι σήμερα συναντάμε φυλές που βρίσκονται πολύ κοντά στην πρωτόγονη αυτή φάση, ζώντας στην περιφέρεια των μεγάλων ηπείρων ή κοντά στις ορεινές περιοχές, στα πιο απρόσιτα μέρη του κόσμου.

Συνακόλουθα, η συσσώρευση ατομικής ιδιοκτησίας δεν θά μπορούσε να πραγματοποιηθεί, αφού οτιδήποτε αποτελούσε προσωπικό κτήμα ενός μέλους τής φυλής καταστρεφόταν ή καιγόταν εκεί όπου θαβόταν τό σώμα του. Αυτό γίνεται ακόμα και σήμερα (και στην Αγγλία) απ' τούς γύφτους κι οι επιτήδειες τελετουργίες των "πολιτισμένων" ανθρώπων φέρουν ακόμα τή σφραγίδα αυτού του έθιμου. Έτσι οι Κινέζοι καινε χάρτινα ομοιώματα των προσωπικών αντικειμένων του νεκρού και στις κηδείες στρατιωτικών αρχηγών τό άλογό τους, τό σπαθί τους και τὰ διακριτικά τους τούς ακολουθούνε μέχρι τόν τάφο. Τό περιεχόμενο του θεσμού έχει χαθεί, αλλά η μορφή του επέζησε.

Αυτοί οι πρωτόγονοι άνθρωποι, μακριά απ' τό να εκφράζουν περιφρόνηση για τήν ανθρώπινη ζωή, μισούσαν τό αίμα και τό φόνο. Τό χύσιμο αίματος θεωρούνταν τόσο σοβαρό ζήτημα που κάθε χυμένη σταγόνα — όχι μόνο από άνθρωπο αλλά και από κάποιο ζώο — απαιτούσε να χάσει ο επιτιθέμενος ίση ποσότητα απ' τό δικό του αίμα.

Επιπλέον, ο φόνος μέσα στη φυλή ήταν κάτι εντελώς άγνωστο — λογουχάρη, ανάμεσα στους Ινδοίτες ή τούς Εσκιμώους — εκείνους τούς επιζώντες τής Λίθινης Εποχής που κατοικούν στις Αρκτικές ζώνες — ή ανάμεσα στους Αλέτιους κλπ. Ξέρουμε σίγουρα ότι με τα ξύ των ατόμων τής φυλής δεν είχε γίνει ούτε ένας φόνος για 50, 60 ή και περισσότερα χρόνια.

Όταν όμως φυλές διαφορετικής καταγωγής, χρώματος και γλώσσας συναντιόντουσαν στην πορεία των μετακινήσεών τους, αυτό κατέληγε συχνά σε πόλεμο. Είναι

αλήθεια ότι ακόμα και τότε οι άνθρωποι προσπαθούσαν να κάνουν αυτές τις επαφές πιο ειρηνικές. Η παράδοση — όπως οι Μέην, Πόστ και Ε. Νύς τόσο καλά μάς έδειξαν — ανάπτυσσε ήδη τὰ σπέρματα αυτού που με τόν καιρό θά γινόταν τὸ Διεθνές Δίκαιο. Λογουχάρη, ένα χωριό δέν δεχόταν επίθεση δίχως νά προειδοποιηθούν οι κάτοικοί του. Κανείς δέν θά τολμούσε ποτέ νά σκοτώσει κάποιον στό μονοπάτι που χρησιμοποιούσαν οι γυναίκες για νά φτάσουν στην πηγή. Καί συχνά για νά γίνει ειρήνη ήταν απαραίτητο νά ισορροπηθεί ο αριθμός τών νεκρών κι απ' τις δυό μεριές.

Ωστόσο, όλες αυτές και πολλές άλλες προφυλάξεις δέν ήταν αρκετές: Η αλληλεγγύη περιοριζόταν στά όρια τής φυλής ή τού γένους. Καυγάδες που ξέσπαγαν ανάμεσα σέ άτομα διαφορετικών φυλών ή γενών μπορούσαν νά καταλήξουν στη βία ή ακόμα και σέ φόνο.

Από εκείνη τήν περίοδο ένας γενικός νόμος άρχισε ν' αναπτύσσεται ανάμεσα στις φυλές και τὰ γένη. "Τὰ μέλη σας πλήγωσαν ή σκότωσαν έναν από μάς' επομένως έχουμε τὸ δικαίωμα νά σκοτώσουμε ή νά προκαλέσουμε ένα ανάλογο τραύμα σ' έναν από σας" και δέν είχε σημασία σέ ποιόν αφού η φυλή ήταν πάντα υπεύθυνη για τις ατομικές πράξεις τών μελών της. Οι γνωστοί στίχοι τής Βίβλου: "Αίμα αντί αίματος, οφθαλμόν αντί οφθαλμού, οδόντα αντί οδόντος, πληγήν αντί πληγής, ζωήν αντί ζωής" — αλλά όχι παραπάνω, όπως τόσο καλά τὸ διατυπώνει ο Κενιγκσβάρτερ οφείλουν εκεί τήν προέλευσή τους. Ήταν η δική τους αντίληψη για τή δικαιοσύνη... και δέν υπάρχει λόγος νά αισθανόμαστε ανώτεροι αφού η αρχή "ζωήν αντί ζωής" που επικρατεί στους κώδικές μας δέν είναι παρά μιὰ μόνο απ' τις πολλές που έχουν επιζήσει.

Είναι φανερό ότι μιὰ ολόκληρη σειρά θεσμών (και πολλοί άλλοι που δέν έχω αναφέρει) καθώς επίσης κι ένας ολόκληρος κώδικας ηθικής τής φυλής είχαν ήδη αναπτυχθεί στη διάρκεια τής πρωτόγονης φάσης. Κι αυτός ο πυρήνας κοινωνικών εθίμων διατηρήθηκε ζωντανός μόνο απ' τή χρήση, τὰ έθιμα και τις παραδόσεις. Δέν υπήρχε καμιά εξουσία για νά τόν επιβάλλει.

Δέν υπάρχει αμφιβολία ότι η πρωτόγονη κοινωνία

είχε προσωρινούς αρχηγούς. Ο μάγος, ο βροχοποιός — ο μορφωμένος τής εποχής — επιδίωκε να επωφεληθεί απ' τις γνώσεις του για τή φύση προκειμένου να εξουσιάσει τούς συνανθρώπους του. Παρόμοια, εκείνος που μπορούσε ευκολότερα να αποστηθίσει τις παροιμίες και τα τραγούδια στα οποία ήταν ενσαρκωμένη όλη η παράδοση αποκτούσε επιρροή. Στις λαϊκές γιορτές απάγγειλε αυτές τις παροιμίες και τα τραγούδια στα οποία ήταν ενσωματωμένες οι αποφάσεις που είχαν παρθεί στην τάδε περίπτωση απ' τή λαϊκή συνέλευση. Σέ πολλές μικρές φυλές αυτό γίνεται ακόμα. Ξεκινώντας από εκείνη τήν εποχή έναν ηγετικό ρόλο για τούς εαυτούς τους μεταδίδοντας τή γνώση τους μόνο σέ λίγους εκλεκτούς, τούς μυημένους. Όλες οι θρησκείες, ακόμα κι οι τέχνες και τα επαγγέλματα ξεκίνησαν μέ "μυστήρια" κι η σύγχρονη έρευνα δείχνει τόν σημαντικό ρόλο που έπαιζαν οι μυστικές εταιρείες τών μυημένων στή διατήρηση μερικών παραδοσιακών πρακτικών στα πρωτόγονα γένη. Τά σπέρματα τής εξουσίας υπάρχουν ήδη εκεί.

Είναι εύλογο ότi οι θαρραλέοι, οι τολμηροί και, πάνω απ' όλα οι συνετοί, έγιναν επίσης προσωρινοί αρχηγοί στίς μάχες μέ άλλες φυλές ή στή διάρκεια μεταναστεύσεων. Αλλά δέν υπήρχε καμιά συμμαχία ανάμεσα στό φορέα τού "νόμου" (εκείνον που είχε αποστηθίσει τήν παράδοση και τις προηγούμενες αποφάσεις), τόν στρατιωτικό αρχηγό και τόν μάγο και τόν Κράτος δέν είχε περισσότερη σχέση μ' αυτές τις φυλές απ' ότi έχει μέ τις κοινωνίες τών μυρμηγκιών ή τών μελισσών, ή μέ τούς σύγχρονους μας Παταγόνες και τούς Εσκιμώους.

Μολοντούτο, η φάση αυτή κράτησε πολλές χιλιάδες χρόνια κι οι βάρβαροι που λεηλάτησαν τή Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία είχαν μόλις περάσει κι αυτοί εκείνη τή φάση. Στούς πρώτους αιώνες τής δικής μας ιστορικής περιόδου έγιναν εκτεταμένες μεταναστεύσεις φυλών και συνομοσπονδιών φυλών που εγκαταστάθηκαν στήν Κεντρική και Βόρεια Ασία. Ολόκληρα κύματα από μικρές φυλές διώχτηκαν από περισσότερο ή λιγότερο πολιτισμένους λαούς που είχαν κατέβει απ' τά υψίπεδα τής Ασίας — διωγμένοι ίσως κι οι ίδιοι απ' τή γρήγορη αποξήρανση

αυτῶν τῶν υψίπεδων¹ — καί απλώθηκαν σ' ὅλη τήν Ευρώπη εκτοπίζοντας ὁ ἕνας τόν ἄλλον κι αφομοιωνόμενοι στό ταξίδι τους πρὸς τή Δύση.

Στήν πορεία αὐτῶν τῶν μεταναστεύσεων, στήν οποία τόσες πολλές φυλές διαφορετικῆς καταγωγῆς αφομοιώθηκαν, ἡ πρωτόγονη φυλή, που υπήρχε ἀκόμα ἀνάμεσα στούς ἀγρίους κατοίκους τῆς Ευρώπης, δέν μπόρεσε νά αποφύγει τή διάλυση. Ἡ φυλή ἦταν βασισμένη στήν κοινή καταγωγή καί τή λατρεία τῶν προγόνων. Ποιά ὅμως κοινή καταγωγή μπορούσαν νά επικαλεσθοῦν αὐτά τὰ συνοθλεύματα ἀνθρώπων, που ἦταν προϊόν τῆς σύγχυσης τῶν μεταναστεύσεων, τῶν εκτοπίσεων, τῶν διαφυλετικῶν πολέμων, στή διάρκεια τῶν ὁποίων μπορούσε κανεὶς νά παρατηρήσει ἤδη τήν εμφάνιση τῆς πατριαρχικῆς οικογένειας που ὁ πυρήνας τῆς σχηματίστηκε ἀπ' τήν αποκλειστική κατοχή κάποιων γυναικῶν που εἶχαν ἀρπαχθεῖ ἢ κερδηθεῖ ἀπό γειτονικῆς φυλές.

Οἱ παλιοὶ δεσμοὶ εἶχαν σπάσει γιὰ νά αποφευχθεῖ ἡ διάλυση (που συνέβηκε πράγματι σέ ὀρισμένες φυλές που εξαφανίστηκαν ὀριστικά) ἔπρεπε νά καθιερωθοῦν νέοι σύνδεσμοι. Κι αὐτὸ ἐγίνε διαμέσου τῆς κοινῆς κατοχῆς τῆς γῆς — τῆς περιοχῆς στήν ὁποία εἶχε τελικὰ εγκατασταθεῖ κάθε συνοθύλευμα².

Ἡ κοινή κατοχή μιάς συγκεκριμένης περιοχῆς — αὐτῆς τῆς μικρῆς κοιλάδας ἢ ἐκείνων τῶν λόφων — ἐγίνε ἡ βάση γιὰ μιά νέα κατανόηση. Οἱ προγονικοὶ θεοὶ ἔχασαν κάθε νόημα ἔτσι οἱ τοπικοὶ θεοὶ ἐκείνης τῆς μικρῆς κοιλάδας ἢ αὐτοῦ τοῦ ποταμοῦ, ἢ ἐκείνου τοῦ δάσους, ἔδωσαν τή θρησκευτική τους επικύρωση στὰ νέα συνοθλεύματα ἀντικαθιστώντας τοὺς θεοὺς τῆς πρωταρχικῆς φυλῆς. Ἀργότερα ὁ Χριστιανισμὸς, πάντα πρόθυμος νά προσαρμοστεῖ μὲ τὰ παγανιστικά κατάλοιπα, τοὺς μετέτρεψε σέ τοπικοὺς ἀγίους.

Ἀπὸ κεῖ καί πέρα ἡ κοινότητα τοῦ χωριοῦ, ἀποτελούμενη ἐξολοκλήρου ἢ κατὰ ἓνα μέρος ἀπὸ ξεχωριστὲς οικογένειες — ζυωμένες ὡστόσο ἀπ' τήν κοινή κατοχή τῆς γῆς — ἐγίνε ὁ βασικὸς σύνδεσμος στοὺς ἐπερχόμενους αἰῶνες. Σέ ἀπέραντες περιοχές τῆς Ἀνατολικῆς Ευρώπης, τῆς Ἀσίας, καί τῆς Ἀφρικῆς ἡ ὀργάνωση αὐτὴ ἐπιβιώνει ἀκόμα. Οἱ βάρβαροι — Σκανδιναβοὶ, Γερμανοὶ,

Σλάβοι, κλπ. — που κατέστρεψαν τή Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ζούσαν κάτω από μιὰ τέτοια οργάνωση. Μελετώντας τούς κώδικες τών βαρβάρων εκείνης τής περιόδου καθώς επίσης καί τīs συνομοσπονδίες κοινοτήτων χωριών που υπάρχουν σήμερα μεταξύ τών Μογγόλων, τών Ινδών, τών Καμπύλ³, τών Αφρικανών, τών Ινδοϊστών, έγινε δυνατό ν' ανασυνθέσουμε στο σύνολό της τή μορφή αυτή τής κοινωνίας που ήταν η αφετηρία τού σημερινού πολιτισμού μας.

Άς ρίξουμε λοιπόν μιὰ ματιά στο θεσμό αυτό.

3.

Η κοινότητα τού χωριού αποτελούνταν τότε, όπως συμβαίνει καί σήμερα, από ξεχωριστές οικογένειες. Η γή όμως ήταν κοινή ιδιοκτησία όλων τών οικογενειών τού ίδιου χωριού. Τή θεωρούσαν κοινή κληρονομιά καί τή μοιράζονταν μεταξύ τους μέ βάση τó μέγεθος κάθε οικογένειας — τīs ανάγκες καί τó δυναμικό της. Στην ανατολική Ευρώπη, τήν Ινδία, τήν Ιάβα κλπ. εκατοντάδες εκατομμύρια ανθρώπινα όντα ζούν ακόμα μ' αυτό τόν τρόπο. Είναι τó ίδιο είδος συστήματος που εγκαθιδρύθηκε ελεύθερα, στην εποχή μας, από Ρώσους χωρικούς στη Σιβηρία, όταν τó Κράτος τούς έδωσε τήν ευκαιρία νά χρησιμοποιήσουν τήν τεράστια αυτή περιοχή μέ τó δικό τους τρόπο.

Σήμερα η καλλιέργεια τής γής σέ μιὰ κοινότητα χωριού γίνεται από κάθε νοικοκυριό ξεχωριστά. Αφού η καλλιεργήσιμη γή είναι μοιρασμένη μεταξύ τών οικογενειών (καί μπορεί νά ξαναμοιραστεί άμα χρειαστεί) ο καθένας καλλιεργεί τó χωράφι του όσο καλύτερα μπορεί. Αρχικά όμως, η γή δουλευόταν από κοινού, κι αυτό τó έθιμο εξακολουθεί νά ισχύει σέ πολλά μέρη, τουλάχιστον σ' ένα κομμάτι τής γής. Όσο για τó ξεχέρσωμα τών δασότοπων, τó χτίσιμο γεφυρών, μικρών φρούριων καί πύργων που χρησιμοποιούνταν σάν καταφύγια σέ περίπτωση εισβολής — όλες αυτές οι δραστηριότητες πραγματοποιούνταν από κοινού, όπως ακριβώς εκατοντάδες εκατομμύρια χωρικών συνεχίζουν νά τó κάνουν εκεί όπου η κοινότητα τού χωριού άντεξε απέναντι στο σφετε-

ρισμό του Κράτους. Η "κατανάλωση" όμως — για να χρησιμοποιήσουμε έναν σύγχρονο όρο — λειτουργούσε ήδη σε οικογενειακή βάση: κάθε οικογένεια είχε το δικό της κοπάδι, τον δικό της λαχανόκηπο κι αποθέματα. Τα μέσα για τη συγκέντρωση και την κληροδότηση των προσωπικών αγαθών κι αντικειμένων — που συσσωρεύονταν μέσω της κληρονομιάς — είχαν ήδη εισαχθεί.

Σε όλες τις υποθέσεις της η κοινότητα του χωριού ήταν κυρίαρχη. Νόμος ήταν το τοπικό έθιμο κι η ολομέλεια των οικογενειακών αρχηγών, ανδρών και γυναικών, ήταν ο δικαστής, ο μόνος δικαστής για όλα τα ζητήματα είτε πολιτικά είτε ποινικά. Όταν ένας κάτοικος υπόβαλε μία διαμαρτυρία για έναν άλλον και κάρφωνε το μαχαίρι του στο χώμα, στο σημείο όπου συνεδρίαζε κανονικά η κοινότητα, η τελευταία έπρεπε να βρεί την ποινή σύμφωνα με το τοπικό έθιμο μόλις επιβεβαιωνόταν το αδίκημα απ' τους κριτές των αντίδικων.

Επειδή δεν έχω τον κατάλληλο χώρο για να απαριθμήσω όλες τις ενδιαφέρουσες πλευρές αυτής της φάσης, πρέπει να παραπέμψω τον αναγνώστη στην Α λ λ η λ ο β ο ή θ ε ι α. Θα αρκεστώ να αναφέρω εδώ ότι ο λ ο ι οι θεσμοί που έμελλε να καταλάβουν αργότερα τα Κράτη προς όφελος μειονοτήτων, όλες οι νομικές έννοιες που υπάρχουν στους κώδικές μας (κι έχουν ακρωτηριαστεί για χάρη μειονοτήτων), κι όλες οι μορφές δικαστικών διαδικασιών, στο μέτρο που προσφέρουν εγγυήσεις στο άτομο, αντλούν την καταγωγή τους απ' την κοινότητα του χωριού. Έτσι όταν φανταζόμαστε ότι έχουμε κάνει μεγάλη πρόοδο καθιερώνοντας λογουχάρη τους ενόρκους, δεν έχουμε κάνει τίποτ' άλλο απ' το να επιστρέφουμε στο θεσμό των λεγόμενων "βαρβάρων", αφού προηγουμένως τον αλλάξαμε προς όφελος της άρχουσας τάξης. Το Ρωμαϊκό δίκαιο απλώς ενσωματώθηκε με το εθιμικό.

Η αίσθηση της εθνικής ενότητας αναπτυσσόταν ταυτόχρονα διαμέσου μεγάλων, ελεύθερων ομοσπονδιών κοινοτήτων χωριών.

Η κοινότητα του χωριού βασισμένη στην κοινή κατοχή και πολύ συχνά στην κοινή καλλιέργεια της γής, κι όντας κυρίαρχη τότε, σ'α δικαστής όσο και σ'α νομοθέτης

του εθιμικού δικαίου, ικανοποιούσε τις περισσότερες ανάγκες της κοινωνικότητας.

Όχι όμως όλες: υπήρχαν κι άλλες που έπρεπε να ικανοποιηθούν. Σύμφωνα με το πνεύμα της εποχής όμως δεν προσφεύγανε σε μία κυβέρνηση μόλις μία νέα ανάγκη γινόταν αισθητή. Αντίθετα, τα ίδια τα άτομα έπαιρναν την πρωτοβουλία να συγκεντρωθούν, να ενώσουν τις δυνάμεις τους και να ομοσπονδοποιηθούν για να δημιουργήσουν μία συμμαχία, μικρή ή μεγάλη, πολυάριθμη ή περιορισμένη, που θα ικανοποιούσε τη νέα ανάγκη. Κι η κοινωνία ήταν συνακόλουθα κυριολεκτικά καλυμμένη, από ένα δίκτυο ορκισμένων αδελφότητων, συντεχνιών αμοιβαίας βοήθειας, "εταιρειών" τόσο μέσα στο χωριό όσο κι έξω απ' αυτό, στην ομοσπονδία.

Μπορούμε να παρατηρήσουμε αυτή τη φάση κι αυτό το πνεύμα, ακόμα και σήμερα, ανάμεσα σε διάφορες βαρβαρικές ομοσπονδίες, που δεν ενσωματώθηκαν στα σύγχρονα Κράτη, που έχουν μιμηθεί το Ρωμαϊκό ή μάλλον το Βυζαντινό πρότυπο.

Έτσι, για να πάρουμε ένα παράδειγμα ανάμεσα σε πολλά άλλα, οι Καμπύλ, έχουν διατηρήσει την κοινότητα του χωριού με τα χαρακτηριστικά που μόλις ανέφερα: κοινή γή, κοινοτικά δικαστήρια κλπ. Ο άνθρωπος όμως αισθάνεται την ανάγκη να δράσει έξω απ' τα στενά όρια του χωριού του. Έτσι μερικοί περιπλανιούνται στον κόσμο αναζητώντας την περιπέτεια σε γυρολόγοι. Άλλοι επιδίδονται σε κάποιο επάγγελμα ή τέχνη. Και κείνοι οι γυρολόγοι και κείνοι οι τεχνίτες ενώνονται σε "αδελφότητες" ακόμα κι όταν ανήκουν σε διαφορετικά χωριά, φυλές ή συνομοσπονδίες. Τα ταξίδια σε μακρινούς τόπους απαιτούν ένωση για αλληλοβοήθεια, για αμοιβαία ανταλλαγή των μυστικών ενός επαγγέλματος κι έτσι ενώνουν τις δυνάμεις τους. Ορκίζονται αδελφοσύνη και την εφαρμόζουν μ' έναν τρόπο που προκαλεί βαθιά εντύπωση στους Ευρωπαίους. Είναι αληθινή αδελφοσύνη κι όχι απλώς κούφιας λέξεις.

Επιπλέον, η ατυχία μπορεί να πλήξει οποιονδήποτε. Ποιός ξέρει αν αύριο σ' έναν καυγά, ένας συνήθως ευγενικός και ήσυχος άνθρωπος, δε θα ξεπεράσει τα καθιερωμένα όρια της ευπρέπειας και της κοινωνικότητας; Ποιός

Ξέρει αν θα χτυπήσει ή θα πληγώσει; Θα χρειαστεί να πληρωθεί μεγάλη αποζημίωση στον προσβεβλημένο ή πληγωμένο; Θα χρειαστεί να διεκδικήσει κανείς το δικιο του μπροστά στη συνέλευση του χωριού, ν' αναπαραστήσει τα γεγονότα με τή μαρτυρία 6, 10, ή 12 "ορκισμένων αδελφών". Ένας ακόμα λόγος για να μπει κανείς στην αδελφότητα.

Εξάλλου, ο άνθρωπος αισθάνεται τήν ανάγκη ν' αναμιχθεί στην πολιτική, να εμπλακεί σε μιὰ συνωμοσία ή να προπαγανδίσει μιὰ συγκεκριμένη ηθική άποψη ή ένα συγκεκριμένο έθιμο. Τέλος, η εξωτερική ειρήνη πρέπει να διαφυλάσσεται, να συνάπτονται συμμαχίες με άλλες φυλές, να συγκροτούνται πλατιές ομοσπονδίες, να διαδίδονται στο εξωτερικό στοιχεία του διαφυλετικού δικαίου. Έ λοιπόν για να ικανοποιήσουν όλες αυτές τις ανάγκες, μιὰς συναισθηματικής ή διανοητικής τάξης, οι Καμπύλ, οι Μογγόλοι, οι Μαλαίσιοι δέν απευθύνονται σε κάποια κυβέρνηση — άλλωστε δέν έχουν καμιά.

Όντας άνθρωποι του εθιμικού δικαίου και τής ατομικής πρωτοβουλίας, δρουν για τον εαυτό τους χωρίς να έχουν εξαχρειωθεί απ' τή φθοροποιό δύναμη τής κυβέρνησης και τής Εκκλησίας. Ενώνονται αυθόρμητα, συγκροτούν ορκισμένες αδελφότητες, πολιτικές, θρησκευτικές κι επαγγελματικές ενώσεις — *συντεχνίες* όπως τις ονόμασαν στο Μεσαίωνα και Κόφ όπως τις λένε σήμερα οι Καμπύλ. Και αυτά τα Κόφ επεκτείνονται πέρα απ' τα όρια του χωριού, σε μήκος και σε πλάτος, μέσα στην έρημο, ακόμα και σε ξένες πόλεις κι η αδελφοσύνη εφαρμόζεται σ' αυτές τις ενώσεις. Το ν' αρνηθεί κανείς βοήθεια σ' ένα άλλο μέλος του Κόφ — ακόμα κι όταν κινδυνεύει να χάσει τήν περιουσία ή τή ζωή του — θεωρείται πράξη προδοσίας απέναντι στην "αδελφότητα" και αντιμετωπίζεται σαν "αδελφοκτονία".

Ότι συναντούμε σήμερα μεταξύ των Καμπύλ, των Μογγόλων, των Μαλαίσιων, κλπ. ήταν η ίδια ακριβώς η ουσία τής ζωής των Ευρωπαϊών βαρβάρων απ' τον 5ο ως τον 12ο ή ακόμα και τον 15ο αιώνα. Κάτω απ' το όνομα *συντεχνία*, *ένωση αλληλοβοήθειας* (*friendship*), *αδελφότητα*, κλπ. βρίσκουμε ενώσεις φτιαγμένες για τήν αμοιβαία άμυνα, για να εκδικούνται

τις προσβολές που δέχονταν ορισμένα μέλη τής ένωσης καί για νά εκφράζουν αλληλεγγύη, για ν' αντικαθιστούν τήν εκδίκηση "οφθαλμόν αντί οφθαλμού", μέ τήν αποζημίωση, τήν οποία ακολουθούσε συνήθως η ένταξη τού επιτιθέμενου στήν αδελφότητα, για τήν άσκηση ενός επαγγέλματος, για νά βοηθούν σέ περίπτωση αρρώστιας, για νά υπερασπίζονται τήν περιοχή, για νά εμποδίζουν τούς σφετερισμούς κάποιας γεννώμενης εξουσίας, για τό εμπόριο, για τήν εφαρμογή τής "καλής γειτονίας", για προπαγάνδα — μέ μία λέξη για όλα αυτά που οι Ευρωπαίοι, εκπαιδευμένοι απ' τή Ρώμη, τούς καίσαρες καί τούς Πάπες, περιμένουν σήμερα απ' τό Κράτος. Είναι ακόμα πολύ αμφίβολο άν υπήρχε σ' αυτή τήν περίοδο κάποιος άνθρωπος, ελεύθερος ή δουλοπάροικος, εκτός απ' αυτούς που είχαν διωχθεί απ' τις αδελφότητές τους, που νά μήν ανήκε σέ κάποια συντεχνία ή αδελφότητα, καθώς επίσης καί στήν κοινότητά του.

Οι Σκανδιναβικές Σάγκας⁴ εκθειάζουν τά επιτεύγματα τών αδελφότητων, κι η αφοσίωση τών ορκισμένων αδελφών είναι τό θέμα τών ωραιότερων ποιημάτων. Φυσικά, η Εκκλησία κι οι γεννώμενοι βασιλιάδες, εκπρόσωποι τού Βυζαντινού (ή τού Ρωμαϊκού) δίκαιου, που επανεμφανίστηκαν, εκτοξεύουν τούς αφορισμούς τους, τούς κανόνες καί τούς νόμους τους ενάντια στις αδελφότητες, ευτυχώς όμως παράμειναν νεκρό γράμμα.

Ολόκληρη η ιστορία αυτής τής εποχής χάνει τό νόημα της καί γίνεται εντελώς ακατανόητη όταν δέν παίρνει κανείς υπόψη αυτές τις αδελφότητες, που ξεπετάχτηκαν παντού για νά αντιμετωπίσουν τήν πληθώρα τών αναγκών στήν οικονομική καί προσωπική ζωή τών ανθρώπων.

Για νά εκτιμήσει κανείς τήν τεράστια πρόοδο που επιτεύχθηκε απ' αυτό τό διπλό θεσμό τών κοινοτήτων τών χωριών καί τών ελεύθερων ορκισμένων αδελφότητων — έξω από οποιαδήποτε Ρωμαϊκή Χριστιανική ή Κρατιστική επιρροή — άς πάρει για παράδειγμα τήν Ευρώπη όπως ήταν τήν εποχή τής βαρβαρικής εισβολής κι άς τή συγκρίνει μ' αυτό που έγινε στόν 10ο καί τόν 11ο αιώνα. Τό ατιθάσειτο δάσος κατακτιέται κι αποικίζεται χωριά γεμίζουν τή χώρα καί περιτριγυρίζονται από λιβάδια καί θα-

μνότοπους, προστατευμένα από μικρά φρούρια που συνδέονται με μονοπάτια που διασχίζουν τὰ δάση καὶ τὰ ἔλη.

Σ' αὐτὰ τὰ χωριά βρῖσκει κανεὶς τὰ σπέρματα τῶν βιομηχανικῶν τεχνῶν κι ανακαλύπτει ἕνα ολόκληρο δίκτυο θεσμῶν γιὰ τὴ διατήρηση τῆς εσωτερικῆς καὶ τῆς ἐξωτερικῆς εἰρήνης. Σὲ περίπτωση φόνου ἢ τραυματισμοῦ οἱ χωρικοὶ δὲν ἐπιδιώκουν πιά, ὅπως στὴ φυλὴ, νὰ σκοτώσουν ἢ νὰ τραυματίσουν ἀνάλογα τὸν ἐπιτιθέμενο, ἢ ἀκόμα κάποιον ἀπ' τοὺς συγγενεῖς ἢ τοὺς συγχωριανούς του. Ἐκεῖνοι που καταφεύγουν ἀκόμα σ' αὐτὴν τὴν ἀρχὴ (ἀπ' ὅπου κι οἱ ἀτέλειωτοι πόλεμοί τους), εἶναι μάλλον οἱ ληστὲς-φεουδάρχες, ἐνῶ μεταξὺ τῶν χωρικῶν ἡ ἀποζημίωση που ρυθμίζεται ἀπὸ κριτές, γίνεται ὁ κανόνας μὲ τὸν ὁποῖο ἀποκαθίσταται ἡ εἰρήνη κι ὁ ἐπιτιθέμενος μιοθετεῖται συχνά, ἀν ὄχι πάντα, ἀπ' τὴν οἰκογένεια που ἀδίκησε.

Ἡ δαιτησία γιὰ ὅλες τὶς ἀντιδικίες γίνεται ἕνας βαθιὰ ριζωμένος θεσμὸς καθημερινῆς χρήσης — ἐνάντια καὶ παρὰ τοὺς ἐπισκόπους καὶ τοὺς γεννώμενους βασιλίσκους που θὰ ἤθελαν κάθε διαφορά νὰ τίθεται ὑπόψη τους ἢ ὑπόψη τῶν πρακτόρων τους γιὰ νὰ κερδίσουν τὸ φρέντ — τὸ πρόστιμο που ἐπέβαλε προηγούμενα τὸ χωριὸ στοὺς διασαλευτὲς τῆς εἰρήνης ὅταν παρουσίαζαν τὴ διαφορά τους καὶ που σήμερα ἰδιοποιούνται οἱ βασιλιάδες κι οἱ ἐπίσκοποι.

Καὶ τέλος, ἑκατοντάδες χωριά ἔχουν ἤδη ἐνωθεὶ σὲ ἰσχυρὲς ὁμοσπονδίες που ἔχουν ὀρκισθεὶ εσωτερικὴ εἰρήνη, που θεωροῦν τὴν περιοχὴ τους κοινὴ κληρονομιά· κι εἶναι ἐνωμένα γιὰ ἀμοιβαία προστασία. Αὐτὸ ἦταν τὸ σπέρμα τῶν Ἑρωπαϊκῶν ε θ ν ὡ ν. Καὶ μέχρι σήμερα μπορεῖ κανεὶς νὰ μελετήσῃ αὐτὲς τὶς ὁμοσπονδίες ἐν δράσει στὴ Μογγολικὴ, Τουρκο-Φιλλανδικὴ καὶ Μαλαισιανὴ φυλὴ.

Στὸ μεταξὺ μαύρα σύννεφα συγκεντρύνονται στὸν ὀρίζοντα. Ἄλλες ἐνώσεις — κυρίαρχων μειονοτήτων — ἰδρύνονται ἐπίσης, ἐπιδιώκοντας σιγά-σιγά νὰ μετατρέψουν τοὺς ἐλεύθερους αὐτοὺς ἀνθρώπους σὲ εἰλωτες, ὑποτελεῖς. Ἡ Ρώμη εἶναι νεκρὴ, ἀλλὰ ἡ παράδοσή της ξαναγεννιέται κι ἡ Χριστιανικὴ ἐκκλησία, στοιχειωμένη ἀπ' τὰ ὄραματα τῶν Ἀνατολικῶν Θεοκρατιῶν, προσφέρει τὴν

ισχυρή της βοήθεια στις νέες δυνάμεις που προσπαθούν να εδραιωθούν.

Ο Άνθρωπος, μακριά απ' τὸ νὰ εἶναι τὸ αἰμοδιψὲς τέρας που θέλουν τὸν παρουσιάζουν γιὰ νὰ δικαιολογήσουν ἐτσι τὴν ἀνάγκη νὰ τὸν ἐξουσιάζουν, προτιμοῦσε πάντα τὴν εἰρήνη καὶ τὴν ησυχία. Καυγατζῆς μάλλον παρὰ ἄγριος, προτιμᾷ τὸ κοπάδι του, τὴ γῆ του καὶ τὴν καλύβα του απ' τὸ νὰ υπηρετεῖ στὸ στρατό. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο — ὄχι πρὶν σταματήσουν οἱ μεγάλες μεταναστεύσεις τῶν βαρβάρων, ὄχι πρὶν οἱ ορδὲς κι οἱ φυλὲς οχυρωθοῦν, λίγο-πολύ, στὶς ἀντίστοιχες περιοχὲς τους — βλέπουμε ὅτι ἡ υπεράσπιση τῆς περιοχῆς ἐνάντια σὲ νέα κύματα μεταναστῶν ἀνατίθεται σὲ κάποιον που προσλαμβάνει μιά μικρὴ συμμορία τυχοδιωκτῶν — σκληροτράχηλων πολεμιστῶν ἢ ληστῶν — γιὰ νὰ τὸν ἀκολουθεῖ, ἐνῶ ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία ἀσχολεῖται μὲ τὴν κτηνοτροφία καὶ τὴν καλλιέργεια τῆς γῆς. Κι αὐτὸς ὁ υπερασπιστὴς σύντομα ἀρχίζει νὰ συσσωρεύει πλοῦτη. Δίνει ἄλογα καὶ σίδηρο (που ἦταν τότε πανάκριβα) στὸν ἐξαθλιωμένο καλλιεργητὴ που δὲν ἔχει οὔτε ἄλογο οὔτε ἄροτρο καὶ τὸν υποβιβάζει σὲ δούλο. Ἀρχίζει ἐπίσης νὰ βάζει τὰ θεμέλια τῆς στρατιωτικῆς κυριαρχίας.

Ταυτόχρονα, ἡ παράδοση, που ἐφτιαχνε τὸ δίκαιο, ἐχνιέται σιγά-σιγά απ' τὴν πλειοψηφία. Σὲ κάθε χωριὸ μόνον μερικοὶ γέροι μποροῦν νὰ θυμηθοῦν τοὺς στίχους καὶ τὰ τραγούδια που περιείχαν τὶς "προγενέστερες ἀποφάσεις" στὶς ὁποῖες στηρίζεται τὸ ἐθιμικὸ δίκαιο, καὶ στὶς γιορτὲς τὰ ἐπαναλαμβάνουν μπροστὰ στὴν κοινότητα. Καὶ σιγά-σιγά μερικὲς οἰκογένειες εἰδικεύονται ἀπὸ πατέρα σὲ γιό, στὴν ἀπομνημόνευση αὐτῶν τῶν τραγουδιῶν καὶ τῶν στίχων, διατηρῶντας τὴν καθαρότητα τοῦ νόμου. Οἱ χωρικοὶ ἔπρεπε νὰ πάνε σ' αὐτοὺς γιὰ νὰ ἐπιλύσουν τὶς περίπλοκες διαφορὲς τους, ἰδιαίτερα ὅταν δύο ὁμοσπονδίες δὲν δέχονταν τὶς ἀποφάσεις τῶν κριτῶν που εἶχαν ἐκλεγεί ἀνάμεσά τους.

Ἡ πριγκιπικὴ κι ἡ βασιλικὴ ἐξουσία ἀρχίζει ἤδη ν' ἀναπτύσσεται σ' αὐτὲς τὶς οἰκογένειες κι ὅσο περισσότερο μελετῶ τοὺς θεσμοὺς ἐκείνης τῆς περιόδου, τόσο βλέπω ὅτι τὸ ἐθιμικὸ δίκαιο ἔκανε πολὺ περισσότερο γιὰ τὴ δημιουργία αὐτῆς τῆς ἐξουσίας απ' ὅτι ἡ δύναμη τοῦ ξι-

φους. Ο άνθρωπος αφέθηκε νά σκλαβωθεί, πολύ περισσότερο απ' τήν επιθυμία του νά "τιμωρήσει" τόν επιτιθέμενο "σύμφωνα μέ τόν νόμο" παρά από άμεση στρατιωτική κατάκτηση.

Κι έτσι συντελείται σταδιακά η πρώτη "συγκέντρωση των εξουσιών", η πρώτη αμοιβαία εξασφάλιση κυριαρχίας — απ' τόν δικαστή καί τόν στρατιωτικό αρχηγό — ενάντια στήν κοινότητα τού χωριού. Ένας καί μόνος άνθρωπος αναλαμβάνει τίς δύο αυτές λειτουργίες. Περιστοιχίζεται από οπλισμένους άντρες γιά νά εκτελέσει τίς δικαστικές αποφάσεις. Οχυρώνεται στόν πύργο του, συσσωρεύει γιά τήν οικογένειά του τά πλούτη τής εποχής — ψωμί, ζώα, σίδερο — καί σιγά-σιγά επιβάλλει τήν κυριαρχία του πάνω στους αγρότες τής περιοχής.

Ο μορφωμένος εκείνης τής εποχής, δηλαδή ο μάγος ή ο ιερέας, τού προσφέρει σύντομα τήν υποστήριξη του, είτε γιά νά μοιραστεί τήν εξουσία του, είτε γιά νά τήν πάρει ο ίδιος στά χέρια του, προσθέτοντας τή δύναμη καί τή γνώση τού εθιμικού δικαίου στίς ικανότητές του σά φοβερού μάγου. Από κεί προέρχεται η κοσμική εξουσία τών επισκόπων στόν 9ο, 10ο καί 11ο αιώνα.

Θά χρειάζομουν μάλλον μιά ολόκληρη σειρά διαλέξεων παρά ένα κεφάλαιο γιά νά ασχοληθώ σέ βάθος μέ τό θέμα αυτό που είναι τόσο γεμάτο μέ νέα διδάγματα, καί νά εξιστορήσω πώς οι ελεύθεροι άνθρωποι έγιναν σταδιακά δούλοι, αναγκασμένοι νά δουλεύουν γιά τόν φεουδάρχη, κοσμικό ή κληρικό· πώς η εξουσία δημιουργήθηκε στά χωριά καί στίς πόλεις, μ' ένα αβέβαιο, δισταχτικό τρόπο· πώς οι αγρότες ενώθηκαν, εξεγέρθηκαν, αγωνίστηκαν, γιά ν' αντιταχθούν σ' αυτή τήν αυξανόμενη κυριαρχία· πώς αφανίστηκαν σ' εκείνες τίς επιθέσεις ενάντια στά χοντρά τείχη τών κάστρων, κι ενάντια στους σιδηρόφρακτους άνδρες που τά υπεράσπιζαν.

Μού αρκεί νά πώ ότι γύρω στόν 10ο μέ 11ο αιώνα όλη η Ευρώπη φαινόταν νά κατευθύνεται πρός τή δημιουργία εκείνων τών βαρβαρικών βασιλείων, που είναι παρόμοια μ' αυτά που βρίσκουμε σήμερα στήν καρδιά τής Αφρικής, ή μ' εκείνες τίς θεοκρατίες γιά τίς οποίες μαθαίνουμε στήν Ανατολική ιστορία. Αυτό δέν μπορούσε νά συμβεί σέ μιά μέρα. Τά σπέρματα όμως αυτών τών μι-

κρών βασιλείων, κι αυτών των μικρών θεοκρατιών, βρίσκονταν ήδη εκεί κι εκδηλώνονταν όλο και περισσότερο. Ευτυχώς τό "βαρβαρικό" πνεύμα — Σκανδιναβικό, Σαξονικό, Κέλτικο, Γερμανικό, Σλάβικο — που για εφτά ή οχτώ αιώνες παρακινούσε τούς ανθρώπους νά επιδιώκουν τήν ικανοποίηση των αναγκών τους διαμέσου τής ατομικής πρωτοβουλίας κι ελεύθερων συμφωνιών μεταξύ των αδελφότητων και των συντεχνιών — ευτυχώς, αυτό τό πνεύμα διατηρήθηκε στά χωριά και τίς πόλεις. Οι βάρβαροι αφέθηκαν νά σκλαβωθούν, δούλευαν για τόν αφέντη, αλλά τό πάθος τους για ελεύθερη δράση και ελεύθερες συμφωνίες δέν είχε ακόμα εξατμιστεί. Οι αδελφότητες τους ήταν πιό ζωντανές από κάθε άλλη φορά κι οι σταυροφορίες δέν κατάφεραν παρά νά τίς δημιουργήσουν και νά τίς αναπτύξουν στή Δύση.

Κι έτσι, η επανάσταση των αστυκών κοινοτήτων, που ήταν προϊόν τής ένωσης των κοινοτήτων των χωριών και των ορκισμένων αδελφότητων του τεχνίτη και του έμπορου — τήν οποία προετοιμάζε από καιρό τό ομοσπονδιακό πνεύμα τής εποχής — ξέσπασε τόν 11ο και 12ο αιώνα μέ εκπληκτικά αποτελέσματα στήν Ευρώπη. Στήν Ιταλία μάλιστα είχε ήδη αρχίσει απ' τόν 10ο αιώνα.

Αυτή η επανάσταση, που οι περισσότεροι ακαδημαϊκοί ιστορικοί προτιμούν νά αγνοούν εντελώς ή νά υποτιμούν, έσωσε τήν Ευρώπη απ' τήν καταστροφή που τήν απειλούσε. Σταμάτησε τήν ανάπτυξη των θεοκρατιών και δεσποτικών βασιλείων στά οποία θά μπορούσε κάλλιστα νά είχε τελειώσει ο πολιτισμός μας, καταρρέοντας μετά από λίγους αιώνες πομπώδικου μεγαλείου, όπως ακριβώς έγινε μέ τούς πολιτισμούς τής Μεσοποταμίας, τής Ασσυρίας και τής Βαβυλωνίας. Άνοιξε τό δρόμο για ένα νέο τρόπο ζωής: εκείνο των ελεύθερων κοινοτήτων.

4.

Είναι εύκολο νά καταλάβει κανείς γιατί οι σύγχρονοι ιστορικοί, εκπαιδευμένοι στό Ρωμαϊκό τρόπο σκέψης κι επιδιώκοντας νά συσχετίσουν όλους τούς θεσμούς μέ τή Ρώμη, δυσκολεύονται τόσο πολύ νά εκτιμήσουν τό κοινωνικό κίνημα που υπήρχε στόν 10ο και τόν 11ο αιώνα. Αυ-

τό τό κίνημα που επιβεβαίωσε ζωτικά τό άτομο, που κατάφερε νά δημιουργήσει μιá κοινωνία διαμέσου τής ελεύθερης ομοσπονδίας τών ανθρώπων, τών χωριών και τών πόλεων, ήταν η πλήρης άρνηση τής ενωτικής, συγκεντρωτικής Ρωμαϊκής αντίληψης μέ τήν οποία εξηγείται η ιστορία στά πανεπιστημιακά μας μαθήματα. Ούτε είναι άλλωστε συνδεδεμένο μέ κάποια ιστορική προσωπικότητα ή οποιοδήποτε κεντρικό θεσμό.

Είναι μιá φυσική ανάπτυξη που ανήκει, όπως η φυλή κι η κοινότητα τού χωριού, σέ μιá ορισμένη φάση τής ανθρώπινης εξέλιξης και όχι σέ κάποιο συγκεκριμένο έθνος ή περιοχή. Αυτός είναι ο λόγος που η ακαδημαϊκή επιστήμη δέν μπορεί νά είναι ευαίσθητη απέναντι στό πνεύμα της και που οι Ωγκυστίν Θιερού κι οι Σισμόντις, ιστορικοί που κατάλαβαν αληθινά τό κλίμα τής περιόδου, δέν είχαν οπαδούς στή Γαλλία, όπου ο Λυσέρ είναι ακόμα ο μόνος που συνεχίζει, λίγο-πολύ, τήν παράδοση τού μεγάλου ιστορικού τής Μεροβίγγειας και τής κοινοτικής περιόδου. Εξηγεί παραπέρα γιατί, στήν Αγγλία και τήν Γερμανία, η έρευνα αυτής τής περιόδου καθώς επίσης κι η εκτίμηση τών κινητήριων δυνάμεων της έχουν πολύ πρόσφατη προέλευση.

Η κοινότητα τού Μεσαίωνα, η ελεύθερη πόλη, κατάγεται απ' τή μιá μεριά απ' τήν κοινότητα τού χωριού κι απ' τήν άλλη απ' τίς χιλιάδες αδελφότητες και συντεχνίες που εμφανίζονταν εκείνη τήν περίοδο ανεξάρτητα απ' τήν τοπική ένωση. Σάν ομοσπονδία ανάμεσα στά δυό αυτά είδη ενώσεων, μπόρεσε νά επιβληθεί κάτω απ' τήν προστασία τών ενισχυμένων προμαχώνων και πύργων τους.

Σέ πολλές περιοχές η εξέλιξη ήταν ειρηνική. Αλλού — κι αυτό ισχύει γενικά γιά τή Δυτική Ευρώπη — δέν ήταν παρά τό αποτέλεσμα μιás επανάστασης. Μόλις οι κάτοικοι μιás συγκεκριμένης πόλης αισθάνονταν ότι τούς προστάτευαν ικανοποιητικά τά τείχη τους, έφτιαχναν μιá κοινότητα. Ορκίζονταν αμοιβαία νά ξεχάσουν όλα τά εκκρεμή ζητήματα που είχαν σχέση μέ προσβολές, φόνους, τραυματισμούς και δεσμεύονταν, σέ σχέση μέ τίς διαφορές που μπορεί νά προέκυπταν στό μέλλον, νά μήν προσφύγουν ξανά σέ δικαστή άλλο απ' τούς επιτρόπους που

οι ίδιοι όριζαν. Σέ κάθε τέχνη ή γειτονική συντεχνία, σέ κάθε ορκισμένη αδελφότητα αυτό εφαρμοζόταν από καιρό. Τέτοιος ήταν ο τρόπος ζωής στό παρελθόν σέ κάθε κοινότητα τού χωριού, πρίν ο επίσκοπος κι ο βασιλικός καταφέρουν νά καθιερώσουν κι αργότερα νά επιβάλλουν, τόν δικαστή τους.

Τά χωριουδάκια τώρα κι οι ενορίες που έφτιαξαν τήν πόλη καθώς επίσης κι οι συντεχνίες κι οι αδελφότητες που αναπτύχθηκαν μέσα σ' αυτή, έβλεπαν τόν εαυτό τους σά μιá *amitas*⁵, όριζαν τούς δικαστές τους και ορκίζονταν στή μόνιμη ένωση μεταξύ όλων αυτών τών ομάδων.

Σύντομα συντάχθηκε κι έγινε δεκτός ένας καταστατικός χάρτης. Όταν χρειαζόταν έστελναν κάποιον ν' αντιγράψει τόν καταστατικό χάρτη μιás γειτονικής μικρής κοινότητας (γνωρίζουμε χιλιάδες τέτοιους καταστατικούς χάρτες) κι η κοινότητα ιδρυόταν. Ο επίσκοπος ή ο πρίγκιπας που ήταν μέχρι τότε ο δικαστής τής κοινότητας και συχνά, λίγο-πολύ, ο αφέντης τής, μπορούσαν ανάλογα μέ τίς συνθήκες νά αποδεχτούν τό *fait accompli*⁶ ή ν' αντιταχθούν μέ τή δύναμη τών όπλων στή νέα κοινότητα. Συχνά ο βασιλιάς — δηλαδή ο πρίγκιπας που επιδίωκε νά είναι κοινωνικά ανώτερος απ' τούς άλλους πρίγκιπες και που τά ταμεία του ήταν πάντα άδεια — "αναγνώριζε" τόν καταστατικό χάρτη παίρνοντας χρήματα. Έτσι απόφευγε νά επιβάλλει τόν δικό του δικαστή στήν κοινότητα, ενώ ταυτόχρονα τό κύρος του ανέβαινε στά μάτια τών άλλων φεουδαρχών. Αυτός όμως δέν ήταν σέ καμιά περίπτωση ο κανόνας. Εκατοντάδες κοινότητες παράμειναν δραστήριες χωρίς καμιά άλλη εξουσία έξω απ' τήν καλή τους θέληση, τούς προμαχώνες και τίς λόγους τους.

Στήν πορεία ενός αιώνα τό κίνημα αυτό εξαπλώθηκε μ' ένα εντυπωσιακά αρμονικό τρόπο σ' όλη τήν Ευρώπη — σίγουρα από μίμηση — καλύπτοντας τή Σκωτία, τή Γαλλία, τίς Κάτω Χώρες, τή Σκανδιναβία, τή Γερμανία, τήν Ιταλία, τήν Πολωνία και τή Ρωσία. Κι όταν τώρα συγκρίνουμε τούς καταστατικούς χάρτες και τήν εσωτερική οργάνωση όλων αυτών τών κοινοτήτων, μένουμε έκπληκτοι απ' τήν ουσιαστική ομοιομορφία τους και τήν οργάνωση που αναπτύχθηκε στή σκιά αυτών τών "κοινωνικών συμ-

βόλαιων". Τι θαυμάσιο διδάγμα για τους Ρωμαϊστές και τους Εγελιανούς για τους οποίους η υποταγή στο νόμο είναι το μόνο μέσο για να επιτευχθεί ομοιομορφία στους θεσμούς.

Απ' τόν Ατλαντικό μέχρι τή μέση τού ρού τού Βόλγα, απ' τή Νορβηγία μέχρι τή Σικελία, η Ευρώπη καλυπτόταν με τέτοιες κοινότητες — που μερικές έγιναν πυκνοκατοικημένες πόλεις όπως η Φλωρεντία, η Βενετία, η Αμιένη, η Νυρεμβέργη, τό Νοβγκορόντ, ενώ άλλες παράμειναν χωριά τών εκατό ή ακόμα καί τών είκοσι οικογενειών, που αγωνίζονταν να επιζήσουν καί που, αντιμετωπιζονταν ωστόσο σάν ίσοι από τά πιό εύπορα αδέρφια τους.

Σάν οργανισμοί που έσφυζαν από ζωή, οι κοινότητες αναπτύχθηκαν προφανώς με διαφορετικούς τρόπους. Η γεωγραφική θέση, η φύση τού εξωτερικού εμπόριου, η αντίσταση στις επιθέσεις — όλ' αυτά πρόσφεραν σέ κάθε κοινότητα τή δική της ιστορία. Αλλά για όλες η βασική αρχή ήταν η ίδια. Η ίδια ένωση αμοιβαίας βοήθειας (*amitas*) τών κοινοτήτων τών χωριών καί τών συντεχνιών τών γύρω περιοχών, είτε πρόκειται για τό Πσκόβ στή Ρωσία καί τό Μπρϋζ στή Φλάνδρα, για ένα χωριό τριακοσίων κατοίκων στή Σκωτία ή για τήν εύπορη Βενετία μέ τά νησιά της, για ένα χωριό τής Βόρειας Γαλλίας ή για κάποιο στήν Πολωνία ή ακόμα καί για τήν **Ω ρ α ι α Φ λ ω ρ ε ν τ ι α**. Οι θεσμοί τους σέ γενικές γραμμές ήταν ίδιοι.

Γενικά η πόλη — τής οποίας τά τείχη γίνονταν μακρύτερα καί παχύτερα μέ τήν αύξηση τού πληθυσμού κι η οποία προστατευόταν από πύργους που ψήλωναν όλο καί πιό πολύ καί χτιζονταν απ' τή μιά ή τήν άλλη γειτονιά ή συντεχνία κι επομένως παρουσίαζαν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά — χωριζόταν σέ 4, 5 ή 6 τμήματα ή τομείς, που απλώνονταν από τήν ακρόπολη ή τόν καθεδρικό ναό πρός τούς προμαχώνες τής πόλης. Σέ κάθε τομέα κατοικούσε βασικά μιά "τέχνη" ή επάγγελμα, ενώ τά νέα επαγγέλματα — οι "νεαρές τέχνες" — καταλάμβαναν τά προάστια, που μέ τόν καιρό θά περιφράζονταν μ' ένα νέο προστατευτικό τείχος.

Ο δ ρ ό μ ο ς ή η ενορία, αντιπροσώπευε τήν εδαφι-

κή μονάδα, που αντιστοιχούσε στην προηγούμενη κοινότητα του χωριού. Κάθε δρόμος ή ενορία είχε τη λαϊκή του συνέλευση, την "αγορά" του, το λαϊκό του δικαστήριο, τον ιερέα του, την πολιτοφυλακή του, τη σημαία του και συχνά τη σφραγίδα του, το σύμβολο της κυριαρχίας του. Αν και ομοσπονδοποιημένος με άλλους δρόμους, διατηρούσε μολοντούτο την ανεξαρτησία του.

Η επαγγελματική μονάδα, που συχνά ήταν λίγο-πολύ ταυτισμένη με τη γειτονιά ή με τον τομέα, ήταν η συντεχνία — τό εργατικό σωματείο. Η τελευταία είχε επίσης τους αγίους της, τη συνέλευσή της, την αγορά της και τους δικαστές της. Είχε τους χρηματικούς της πόρους, τη γή της, την πολιτοφυλακή της και τη σημαία της. Είχε επίσης τη σφραγίδα της, σύμβολο της κυριαρχίας της. Σε περίπτωση πολέμου η πολιτοφυλακή της, αν τό θεωρούσε σκόπιμο, ενωνόταν με εκείνες των άλλων συντεχνιών και έβαζε τη σημαία της δίπλα στη μεγάλη σημαία (*carrosse*) της πόλης.

Έτσι η πόλη ήταν η ένωση συνοικιών, δρόμων, ενοριών και συντεχνιών, έκανε τη γενική της συνέλευση στη μεγάλη αγορά, είχε τό μεγάλο καμπαναριό της, τους εκλεγμένους δικαστές της και τη σημαία της, για νά συσπειρώνει τις πολιτοφυλακές των συνοικιών και συντεχνιών. Σύναπτε σχέσεις με άλλες πόλεις, σαν κυρίαρχη, ομοσπονδοποιούνταν με όποιον ήθελε, συμμαχούσε είτε μέσα είτε έξω απ' τά εθνικά όρια. Έτσι τά Πέντε Λιμάνια γύρω απ' τό Ντόβερ ομοσπονδοποιήθηκαν με Γαλλικά και Γερμανικά λιμάνια, καταμήκος της Μάγχης, τό Ρώσικο Νοβγκορόντ ήταν σύμμαχος της Γερμανοσκανδιναβικής Χάνσα⁷ κλπ.

Στις εξωτερικές της σχέσεις κάθε πόλη διέθετε όλα τά χαρακτηριστικά του σύγχρονου Κράτους κι από τότε διαμορφώθηκε, με ελεύθερες συμφωνίες, αυτό που αργότερα έμελλε νά γίνει γνωστό σά διεθνές δικαιο, που υπόκειτο στην έγκριση της κοινής γνώμης σ' όλες τις πόλεις, ενώ αργότερα περισσότερο παραβιάστηκε παρά έγινε σεβαστό απ' τά Κράτη.

Σε πόσες περιπτώσεις μιά πόλη, ανίκανη "νά απαγγείλει την ποινή" σέ κάποια ιδιαίτερα περίπλοκη περίπτωση, δέν έστειλε κάποιον ν' "αναζητήσει την ποινή" σέ μιά

γειτονική πόλη! Πόσο συχνά δέν εκδηλώθηκε εκείνο τό κυρίαρχο πνεύμα τής εποχής — η διαιτησία μάλλον παρά η εξουσία τού δικαστή — όταν δυό κοινότητες χρησιμοποιούσαν μιά τρίτη σά διαιτητή!

Οι συντεχνίες ενεργούσαν επίσης μ' αυτό τόν τρόπο. Οι εμπορικές κι επαγγελματικές τους σχέσεις ξεπερνούσαν τά όρια τής πόλης κι οι συμφωνίες τους γίνονταν χωρίς νά παίρνουν υπόψη τήν εθνικότητα. Κι όταν μέσα στήν άγνοιά μας κομπάζουμε γιά τά διεθνή εργατικά μας συνέδρια ξεχνάμε ότι ήδη απ' τόν 15ο αιώνα γίνονταν διεθνή συνέδρια επαγγελματιών, ακόμη καί μαθητευόμενων.

Τέλος, η πόλη είτε υπερασπιζόταν τόν εαυτό της ενάντια σέ επιτιθέμενους καί διεξήγαγε σκληρό πόλεμο ενάντια στους φεουδάρχες τής περιοχής, εκλέγοντας κάθε χρόνο ένα ή δύο στρατιωτικούς διοικητές γιά τίς πολιτοφυλακές της, είτε δεχόταν ένα "στρατιωτικό υπερασπιστή" — έναν πρίγκιπα ή δούκα που τόν διάλεγε γιά ένα χρόνο καί τόν έδιωχνε όποτε ήθελε. Αυτός, έπαιρνε γιά τή συντήρηση τών στρατιωτών του τά έσοδα τών δικαστικών προστίμων, απαγορευόταν όμως νά παρεμβαίνει στις υποθέσεις τής πόλης.

Ή, άν η πόλη ήταν πολύ αδύναμη γιά νά ελευθερωθεί απ' τούς γειτονικούς φεουδάρχες άρπαγες, διατηρούσε σά λίγο-πολύ σταθερό στρατιωτικό υπερασπιστή, τόν επίσκοπο ή τόν πρίγκιπα μιάς συγκεκριμένης οικογένειας — τών Γκουέλφων ή τών Γκιμπελίνων στήν Ιταλία, τής οικογένειας Ρούρικ στή Ρωσία ή τών Όλγκερντς στή Λιθουανία. Ήταν όμως ζηλότυπα άγρυπνη, εμποδίζοντας τήν εξουσία τού επίσκοπου ή τού πρίγκιπα νά επεκταθεί πέρα απ' τούς ανθρώπους που στρατοπέδευαν στό κάστρο. Τούς απαγόρευαν ακόμα καί νά μπαίνουν στήν πόλη χωρίς άδεια. Μέχρι σήμερα ο βασιλιάς τής Αγγλίας δέν μπορεί νά μπει στήν Πόλη τού Λονδίνου χωρίς τήν άδεια τού Λόρδου Δήμαρχου.

Θά άξιζε νά αναφερθούμε λεπτομερειακά στήν οικονομική ζωή τών Μεσαιωνικών πόλεων. Πάντως παραπέμπω όποιον ενδιαφέρεται γι' αυτό τό θέμα σέ ότι έχω γράψει στήν Α λ λ η λ ο β ο ή θ ε ι α, όπου στηρίζομαι πάνω σ' έναν τεράστιο όγκο σύγχρονης ιστορικής έρευ-

νας πάνω σ' αυτό τό θέμα. Εδώ αρκεί απλά νά σημειώσουμε, ότι τό εσωτερικό εμπόριο διεξαγόταν μόνο απ' τίς συντεχνίες — κι όχι απ' τούς τεχνίτες ατομικά — οι τιμές καθορίζονταν μέ αμοιβαία συμφωνία. Επιπλέον, στήν αρχή εκείνης τής περιόδου τό εξωτερικό εμπόριο διεξαγόταν αποκλειστικά καί μόνο απ' τήν πόλη. Καί μόνο αργότερα έγινε μονοπώλιο τής Εμπορικής Συντεχνίας κι ακόμη αργότερα μεμονωμένων εμπόρων.

Επίσης, κανείς δέν δούλευε τίς Κυριακές ή τά απογεύματα τού Σαββάτου (ημέρα μάνιου). Η πόλη αναλάμβανε πάντα τήν προμήθεια τών βασικών καταναλωτικών αγαθών κι αυτό τό έθιμο διατηρήθηκε σέ μερικές Ελβετικές πόλεις αναφορικά μέ τό καλαμπόκι ώς τά μέσα τού 19ου αιώνα.

Καταλήγοντας, όπως δείχνει ένα τεράστιο πλήθος στοιχείων από πολλές πηγές, ποτέ είτε πριν είτε μετά, η ανθρωπότητα δέν γνώρισε μιά περίοδο σχετικής ευημερίας γιά όλους, σάν εκείνη τών Μεσαιωνικών πόλεων. Η φτώχεια, η ανασφάλεια κι η εκμετάλλευση τής χειρωνακτικής εργασίας, που υπάρχουν στους καιρούς μας, ήταν τότε άγνωστες.

5.

Μέ αυτά τά στοιχεία — τήν ελευθερία, τήν αναπτυσσόμενη απ' τήν απλή στή σύνθετη οργάνωση, τήν παραγωγή καί τήν ανταλλαγή απ' τά διάφορα επαγγέλματα (συντεχνίες), τό εξωτερικό εμπόριο που διεξαγόταν από ολόκληρη τήν πόλη κι όχι από άτομα, τήν αγορά προμηθειών απ' τήν πόλη καί τήν επαναπώλησή τους στους πολίτες σέ τιμή κόστους — μέ τέτοια στοιχεία οι Μεσαιωνικές πόλεις έγιναν τούς δυό πρώτους αιώνες τής ελεύθερης ύπαρξής τους κέντρα ευημερίας γιά όλους τούς κατοίκους τους, κέντρα πλούτου καί κουλτούρας, που δέν έχουμε ξαναδεί ποτέ.

Δέν χρειάζεται παρά νά συμβουλευτούμε τά ντοκουμέντα που κάνουν δυνατή τή σύγκριση τών αναλογιών τής αμοιβής τής εργασίας καί τού κόστους τών προϊόντων — ο Ρότζερς τό έκανε όσον αφορά τήν Αγγλία καί πολλοί Γερμανοί συγγραφείς όσον αφορά τή Γερμανία —

νας πάνω σ' αυτό τό θέμα. Εδώ αρκεί απλά νά σημειώσουμε, ότι τό εσωτερικό εμπόριο διεξαγόταν μόνο απ' τις συντεχνίες — κι όχι απ' τούς τεχνίτες ατομικά — οι τιμές καθορίζονταν μέ αμοιβαία συμφωνία. Επιπλέον, στην αρχή εκείνης τής περιόδου τό εξωτερικό εμπόριο διεξαγόταν αποκλειστικά καί μόνο απ' τήν πόλη. Καί μόνο αργότερα έγινε μονοπώλιο τής Εμπορικής Συντεχνίας κι ακόμη αργότερα μεμονωμένων εμπόρων.

Επίσης, κανείς δέν δούλευε τις Κυριακές ή τά απογεύματα του Σαββάτου (ημέρα μπάνιου). Η πόλη αναλάμβανε πάντα τήν προμήθεια τών βασικών καταναλωτικών αγαθών κι αυτό τό έθιμο διατηρήθηκε σέ μερικές Ελβετικές πόλεις αναφορικά μέ τό καλαμπόκι ως τά μέσα του 19ου αιώνα.

Καταλήγοντας, όπως δείχνει ένα τεράστιο πλήθος στοιχείων από πολλές πηγές, ποτέ είτε πριν είτε μετά, η ανθρωπότητα δέν γνώρισε μιά περίοδο σχετικής ευημερίας γιά όλους, σάν εκείνη τών Μεσαιωνικών πόλεων. Η φτώχεια, η ανασφάλεια κι η εκμετάλλευση τής χειρωνακτικής εργασίας, που υπάρχουν στους καιρούς μας, ήταν τότε άγνωστες.

5.

Με αυτά τά στοιχεία — τήν ελευθερία, τήν αναπτυσσόμενη απ' τήν απλή στή σύνθετη οργάνωση, τήν παραγωγή κι τήν ανταλλαγή απ' τά διάφορα επαγγέλματα (συντεχνίες), τό εξωτερικό εμπόριο που διεξαγόταν από ολόκληρη τήν πόλη κι όχι από άτομα, τήν αγορά προμηθειών απ' τήν πόλη καί τήν επαναπώλησή τους στους πολίτες σέ τιμή κόστους — μέ τέτοια στοιχεία οι Μεσαιωνικές πόλεις έγιναν τούς δυό πρώτους αιώνες τής ελεύθερης ύπαρξής τους κέντρα ευημερίας γιά όλους τούς κατοίκους τους, κέντρα πλούτου καί κουλτούρας, που δέν έχουμε ξαναδεί ποτέ.

Δέν χρειάζεται παρά νά συμβουλευτούμε τά ντοκουμέντα που κάνουν δυνατή τή σύγκριση τών αναλογιών τής αμοιβής τής εργασίας καί του κόστους τών προϊόντων — ο Ρότζερς τό έκανε όσον αφορά τήν Αγγλία καί πολλοί Γερμανοί συγγραφείς όσον αφορά τή Γερμανία —

γιά νά δούμε ότι η αμοιβή ενός τεχνίτη, ακόμη κι ενός απλού ημερομισθίου εργάτη, έφθανε σέ τέτοιο ύψος που δέν έχει επιτευχθεί στην εποχή μας ούτε κι απ' τήν ελίτ των εργαζόμενων. Τά λογιστικά βιβλία τών κολλεγίων του Πανεπιστήμιου τής Οξφόρδης (που ξεκινώντας απ' τόν 12ο καλύπτουν επτά αιώνες), μερικών Αγγλικών κτημάτων, καθώς επίσης κι ενός μεγάλου αριθμού Γερμανικών καί Ελβετικών πόλεων τό επιβεβαιώνουν.

Αν σκεφτούμε επίσης τήν καλλιτεχνική τελειότητα καί τήν ποσότητα τής διακοσμητικής εργασίας τήν οποία ο τεχνίτης εκείνης τής περιόδου επένδυε, όχι μόνο στά έργα τέχνης που παρήγαγε, αλλά καί στό πιό απλό εργαλείο του νοικοκυριού — ένα κιγκλιδωμα, ένα κηροπήγιο, ένα κεραμικό — συνειδητοποιούμε ότι ο τεχνίτης δέν ήξερε τί σημαίνει βιασύνη στή δουλειά, ούτε δούλευε υπερβολικά όπως συνηθίζεται στην εποχή μας. Καί μπορούσε νά σφυρηλατήσει, νά κάνει γλυπτική, νά υφάνει ή νά κεντήσει όπως ελάχιστοι απ' τούς καλλιτέχνες-εργάτες ανάμεσά μας μπορούν νά τό κάνουν σήμερα.

Επιπλέον πρέπει νά ρίξει κανείς μιά ματιά στον κατάλογο τών δωρεών προς τις εκκλησίες, τά κοινοτικά σπίτια τής ενορίας, τής συντεχνίας ή τής πόλης τόσο σέ έργα τέχνης — διακοσμητικά ταμπλό, γλυπτά, σφυρηλάτο σίδερο, χυτό μέταλλο — όσο καί σέ χρήματα γιά νά καταλάβει τό βαθμό τής ευημερίας που είχαν φτάσει οι πόλεις αυτές. Μπορεί επίσης νά δει κανείς τό ερευνητικό κι εφευρετικό πνεύμα που εκδηλωνόταν καί τήν πνοή τής ελευθερίας που έμπνεε τά έργα τους, τό αίσθημα τής αδελφικής αλληλεγγύης που αναπτυσσόταν σ' εκείνες τις συντεχνίες στις οποίες ήταν ενωμένοι οι άνθρωποι του ίδιου επαγγέλματος, όχι μόνο γιά εμπορικούς καί τεχνικούς λόγους αλλά μέ δεσμούς κοινωνικότητας κι αδελφότητας. Μήπως δέν ήταν πράγματι συντεχνιακός κανόνας τό νά κάθονται δυό αδελφοί στό κρεβάτι ενός άρρωστου αδελφού τους — ένα έθιμο που απαιτούσε οπωσδήποτε αφοσίωση σ' εκείνη τήν εποχή τών μολυσματικών ασθενειών καί τής πανούκλας — καί νά τόν ακολουθήσουν μέχρι τόν τάφο φροντίζοντας κατόπιν τή χήρα καί τά παιδιά του!

Η αξιοθρήνητη φτώχεια, η μιζέρια, η αβεβαιότητα για τὸ αύριο γιὰ τὴν πλειοψηφία, κι ἡ απομόνωση στὴ φτώχεια, που εἶναι χαρακτηριστικὰ τῶν σύγχρονων πόλεων μας, ἦταν εντελῶς ἀγνωστα σ' αὐτὲς τὶς "ελευθερες οάσεις που εμφανίστηκαν τὸν 12ο αἰῶνα στὴ μέση τῆς φεουδαλικῆς ζούγκλας".

Στὶς πόλεις αὐτὲς ἀναπτύχθηκε κι ἄνθισε ἕνας ολότελα νέος πολιτισμός, μ' ἕναν τρόπο πρωτοφανή ἀκόμα καὶ γιὰ τὰ σημερινὰ δεδομένα, προστατευόμενος ἀπ' τὶς κατακτημένες ἐλευθερίες τους κι ἐμπνεόμενος ἀπ' τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθέρης συμφωνίας καὶ τῆς ἐλευθέρης πρωτοβουλίας.

Ὅλη ἡ σύγχρονη βιομηχανία προέρχεται ἀπ' αὐτὲς τὶς πόλεις. Σὲ τρεῖς αἰῶνες οἱ βιομηχανίες καὶ οἱ τέχνες ἀπόκτησαν τέτοια τελειότητα που ο αἰῶνας μας μόνο στὴν ταχύτητα παραγωγῆς μπόρεσε νὰ τὶς ξεπεράσει, σπάνια ὅμως στὴν ποιότητα κι ἀκόμη σπανιότερα στὴν ουσιαστικὴ ομορφιά τοῦ προϊόντος. Ὅλες οἱ τέχνες που μάταια προσπαθοῦμε ν' ἀναβιώσουμε τώρα — ἡ ομορφιὰ ἐνὸς Ραφαήλ, ἡ δύναμη κι ἡ τόλμη ἐνὸς Μιχαήλ Ἀγγέλου, ἡ τέχνη κι ἡ εἰδημοσύνη ἐνὸς Λεονάρντο ντα Βίντσι, ἡ ποίηση καὶ ἡ γλώσσα ἐνὸς Δάντη κι ὄχι λιγότερο ἡ ἀρχιτεκτονικὴ στὴν ὁποία οφείλουμε τοὺς καθεδρικοὺς ναοὺς τῆς Λαόν, τῆς Ρέμ, τῆς Κωλωνίας, τῆς Πίζας, τῆς Φλωρεντίας — ὅπως τόσο καλὰ τὸ διατύπωσε ο Βίκτωρ Ουγκὸ "*le peuple en fut le maçon*"⁸ — οἱ θησαυροὶ καθαρῆς ομορφιάς τῆς Βενετίας καὶ τῆς Φλωρεντίας, τὰ θαυράκια τῆς Βρέμης καὶ τῆς Πράγας, οἱ πύργοι τῆς Νυρεμβέργης καὶ τῆς Πίζας καὶ πάει λέγοντας *ad infinitum*⁹, ἦταν ὅλα προϊόν ἐκείνης τῆς ἐποχῆς.

Θέλετε μήπως νὰ μετρήσετε τὴν πρόοδο ἐκείνου τοῦ πολιτισμοῦ μ' ἕνα βλέμμα; Τότε συγκρίνετε τὸν τροῦλο τοῦ Ἁγίου Μάρκου στὴ Βενετία μὲ τὶς χονδροειδεῖς ἀψίδες τῶν Νορμανδῶν τὸς πίνακες τοῦ Ραφαήλ μὲ τὰ κεντήματα τῶν Ταπισερί Μπαγιῶν τὰ ὄργανα μαθηματικῶν καὶ φυσικῆς καὶ τὰ ρολόγια τῆς Νυρεμβέργης μὲ τὶς κλεψύδρες τῶν προηγούμενων αἰώνων τὴν πλούσια γλώσσα ἐνὸς Δάντη μὲ τὰ λατινοχωριάτικα τοῦ 10ου αἰῶνα. Ἕνας νέος κόσμος εἶχε γεννηθεῖ ἀνάμεσα στοὺς δύο.

Μὲ τὴν ἐξαίρεση ἐκείνης τῆς ἄλλης δοξασμένης περιό-

δο — τῶν ἐλευθέρων πόλεων ἐπίσης — τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας, ἡ ἀνθρωπότητα δὲν εἶχε κάνει ποτὲ ἕνα τέτοιο γιγάντιο βῆμα μπροστὰ. Ποτὲ, σ' ἕνα διάστημα δυὸ ἢ τριῶν αἰώνων, δὲν ὑπόσθηκε ὁ ἄνθρωπος τέτοιες βαθιὲς ἀλλαγές οὔτε ἐπέκτεινε τόσο τὴν ἐξουσία του πάνω στὶς φυσικὲς δυνάμεις.

Σκέφτεστε ἴσως τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν πρόοδο τοῦ αἰῶνα μας που τόσο πολὺ παινεύεται; Κι ὅμως. Σὲ κάθε του ἐκδήλωση δὲν εἶναι παρὰ τὸ παιδί τοῦ πολιτισμοῦ που ἀναπτύχθηκε μέσα στὶς ἐλευθέρους κοινότητες. Ὅλες οἱ μεγάλες ἀνακαλύψεις τῆς σύγχρονης ἐπιστῆμης — ἡ πυξίδα, τὸ ρολοῖ, ἡ τυπογραφία, οἱ θαλάσσιες ἀνακαλύψεις, τὸ μπαρούτι, ὁ νόμος τῆς βαρύτητας, ἡ ατμοσφαιρικὴ πίεση, τῆς ὁποίας ἡ ατμομηχανὴ δὲν εἶναι παρὰ μιά ἐξέλιξη, τὰ χημικὰ στοιχεῖα, ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος που ἤδη σκιαγραφήθηκε ἀπ' τὸν Ρότζερ Μπέικον κι ἐφαρμόστηκε στὰ Ἰταλικά πανεπιστήμια — ἀπὸ ποῦ προέρχονται ὅλα αὐτὰ ἂν ὄχι ἀπ' τὶς ἐλευθέρους πόλεις, στὸν πολιτισμὸ που ἀναπτύχθηκε κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τῶν κοινοτικῶν ἐλευθεριῶν;

Θὰ ἐπισημάνετε ἴσως ὅτι ξεχνῶ τὶς εσωτερικὲς συγκρούσεις, τοὺς τοπικοὺς ἀγῶνες μὲ τοὺς ὁποίους εἶναι γεμάτη ἡ ἱστορία αὐτῶν τῶν κοινοτήτων, τὶς ταραχὲς στοὺς δρόμους, τοὺς σκληροὺς πολέμους ἐνάντια στοὺς ἀρχόντες, τὶς ἐξεγέρσεις τῶν "νέων τεχνῶν" ἐνάντια στὶς "παλιὲς τέχνες", τὸ αἷμα που χύθηκε στοὺς ἀγῶνες αὐτοὺς καὶ στὰ ἀντίποινα που ἐπακολούθησαν.

Ὅχι, στὴν πραγματικότητά δὲν ξεχνῶ τίποτα. Ἀλλὰ σὺν τοῦς Λεὸ καὶ Μπότα — τοὺς δύο ἱστορικοὺς τῆς Μεσαιωνικῆς Ἰταλίας — καὶ τοὺς Σιμοντί, Φεράρι, Τζίνο Καπόνι καὶ τόσοσους ἄλλους, βλέπω ὅτι οἱ ἀγῶνες αὐτοὶ ἦταν ἡ ἴδια ἀκριβὴς ἡ ἐγγύηση τῆς ἐλευθέρης ζωῆς σὲ μιά ἐλευθέρη πόλη. Διακρίνω μιά ἀνανέωση, μιά νέα ὕψηση πρὸς τὴν πρόοδο μετὰ ἀπὸ κάθε τέτοιο ἀγῶνα.

Ἐχοντας ξαναμετρήσει λεπτομερειακὰ αὐτοὺς τοὺς ἀγῶνες καὶ τὶς συγκρούσεις κι ἔχοντας ἐπίσης μετρήσει τὸ μεγαλεῖο τῆς προόδου που ἐπιτεύχθηκε — ἐνῶ στοὺς δρόμους χυνόταν αἷμα, ἡ ευημερία ἐξασφαλιζόταν γιὰ ὅλους τοὺς κατοίκους κι ὁ πολιτισμὸς ἀνανεωνόταν — οἱ Λεὸ καὶ Μπότα κατέληξαν σ' ἕνα συμπέρασμα που εἶναι

απόλυτα σωστό και το οποίο μου έρχεται συχνά στο μυαλό: θά ήθελα να το έβλεπα χαραγμένο ανεξίτηλα στο μυαλό κάθε σύγχρονου επαναστάτη. "Μιά κοινότητα — είναι — δεν παρουσιάζει την εικόνα μίας ηθικής ολότητας, δεν δείχνει καθολική ως προς τον τρόπο του είναι της, όπως και το ίδιο το ανθρώπινο μυαλό, εκτός κι αν έχει δεχτεί τη σύγκρουση, την αντίθεση".

Ναί, η σύγκρουση, διεξαγόμενη ελεύθερα, χωρίς κάποια εξωτερική δύναμη το Κράτος, να προσθέτει το τεράστιο βάρος του καταστρέφοντας την ισορροπία υπέρ μίας των δυνάμεων που έχουν εμπλακεί στον αγώνα.

Πιστεύω, μαζί με τους δυο αυτούς συγγραφείς, ότι συχνά "η επιβολή της ειρήνης έχει προκαλέσει μεγαλύτερη ζημιά, γιατί ενώνονται τα αντίθετα στην προσπάθεια δημιουργίας μίας γενικής πολιτικής τάξης και θυσιάζονται οι ατομικότητες κι οι μικροί οργανισμοί προκειμένου να απορροφηθούν σε ένα ογκώδες, άχρωμο κι άψυχο σύνολο".

Γι' αυτό το λόγο οι κοινότητες — στο βαθμό που δεν επιδίωκαν να γίνουν κι οι ίδιες Κράτη και να επιβάλλουν γύρω τους "την υποταγή σε ένα ογκώδες, άχρωμο κι άψυχο σύνολο" — μεγάλωναν και κέρδιζαν μία νέα παράταση ζωής μετά από κάθε αγώνα κι άνθιζαν απ' την κλαγή των σπαθιών στους δρόμους, ενώ δυο αιώνες αργότερα ο ίδιος πολιτισμός κατάρρευσε σαν αποτέλεσμα των πολέμων που προκάλεσαν τα Κράτη.

Στην κοινότητα, ο αγώνας απόβλεπε στην κατάκτηση και την υπεράσπιση της ελευθερίας του ατόμου, στην αρχή του φεντεραλισμού, στο δικαίωμα ένωσης και δράσης, ενώ οι Κρατικοί πόλεμοι είχαν σαν σκοπό την καταστροφή αυτών των ελευθεριών, την υποταγή του ατόμου, τον εκμηδενισμό του ελεύθερου συμβόλαιου και την ένωση των ανθρώπων σε μία καθολική υποδούλωση στο βασίλειό, το δικαστή και τον πάπα: στο Κράτος.

Εκεί ακριβώς βρίσκεται η διαφορά. Υπάρχουν αγώνες και συγκρούσεις που είναι καταστροφικές. Κι υπάρχουν κι εκείνοι που οδηγούν την ανθρωπότητα μπροστά.

6.

Στην πορεία του 16ου αιώνα οι σύγχρονοι βάρβαροι θά καταστρέψουν όλο αυτό τον πολιτισμό των Μεσαιωνικών πόλεων. Οι βάρβαροι αυτοί δεν κατάφεραν στην πραγματικότητα να τον εκμηδενίσουν, αλλά ανέστειλαν την πρόοδο τουλάχιστον για δυο ή τρεις αιώνες. Τόν ώθησαν προς μία διαφορετική κατεύθυνση όπου αγωνίζεται τώρα η ανθρωπότητα χωρίς να ξέρει καλά-καλά πώς να ξεφύγει.

Υπόταξαν το άτομο. Του στέρησαν όλες του τις ελευθερίες περιμένοντας απ' αυτό να ξεχάσει τις βασισμένες στην ελεύθερη συμφωνία και πρωτοβουλία ενώσεις του. Ο σκοπός τους ήταν να ισοπεδώσουν όλη την κοινωνία σε μία κοινή υποταγή στον αφέντη. Κατέστρεψαν όλους τους δεσμούς μεταξύ των ανθρώπων διακηρύσσοντας ότι μόνο το Κράτος και η Εκκλησία θά πρέπει από δω και πέρα να αποτελούν τον ενωτικό δεσμό των υπηκόων τους' ότι μόνο η Εκκλησία και το Κράτος έχουν καθήκον να φροντίζουν τα βιομηχανικά, εμπορικά, δικαστικά, καλλιτεχνικά, συναισθηματικά συμφέροντα, τα οποία οι άνθρωποι του 12ου αιώνα συνήθιζαν να ικανοποιούν άμεσα.

Ποιοί είναι λοιπόν αυτοί οι βάρβαροι; Είναι το Κράτος: η τριπλή συμμαχία, που τελικά επιβλήθηκε, του στρατιωτικού αρχηγού, του Ρωμαϊκού δικαστή, και του πάπα — που συνιστούν κι οι τρεις μία αμοιβαία εξασφάλιση κυριαρχίας — οι τρεις ενωμένοι σε μία εξουσία που θά διατάζει σε όνομα των συμφερόντων της κοινωνίας και θά συντρίψει την ίδια αυτή κοινωνία.

Αναρωτιέται φυσικά κανείς πώς κατάφεραν οι νέοι αυτοί βάρβαροι να υπερφαλαγγίσουν τις κοινότητες που ήταν μέχρι τότε τόσο ισχυρές. Πού βρήκαν τη δύναμη να τις κατακτήσουν.

Τη βρήκαν αρχικά στο χωριό. Όπως ακριβώς οι αρχαίες Ελληνικές κοινότητες αποδείχθηκαν ανίκανες να εξασφαλίσουν τη δουλεία και γι' αυτό το λόγο χάθηκαν, έτσι κι οι κοινότητες του Μεσαίωνα απότυχαν να ελευθερώσουν απ' τη δουλοπαροικία τον αγρότη ταυτόχρονα με τον κάτοικο της πόλης.

Είναι αλήθεια ότι σχεδόν παντού, τόν καιρό τής χειραφέτησής του, ο κάτοικος τής πόλης — κι ο ίδιος ένας μισθωτός τεχνίτης — είχε προσπαθήσει νά πάρει τήν ύπαιθρο μέ τό μέρος του γιά νά τή βοηθήσει νά ελευθερωθεί. Γιά δυό αιώνες οι κάτοικοι τών Ιταλικών, Ισπανικών καί Γερμανικών πόλεων είχαν εμπλακεί σ' έναν σκληρό πόλεμο ενάντια στους φεουδάρχες. Οι κάτοικοι τών αυτοδιοικουμένων πόλεων επέδειξαν καρτερικότητα κι αγωνίστικαν ηρωικά σ' αυτό τόν πόλεμο εναντίον τών κάστρων. Έδωσαν τό αίμα τους γιά νά κυριεύσουν τούς φεουδαλικούς πύργους καί νά ισοπεδώσουν τό δάσος που τούς περιτριγύριζε.

Ωστόσο, πέτυχαν μόνο κατά ένα μέρος. Κουρασμένοι απ' τόν πόλεμο σύναψαν τελικά ειρήνη πάνω στις πλάτες τών χωρικών. Γιά νά εξαγοράσουν τήν ειρήνη τους παρέδωσαν τούς αγρότες στόν άρχοντα εφ' όρου ζωής, στό μέτρο που αυτός ζούσε έξω απ' τήν περιοχή που είχε κατακτήσει η κοινότητα. Στήν Ιταλία καί τή Γερμανία κατέληξαν νά δεχτούν τόν άρχοντα σαν κάτοικο τής πόλης μέ τόν όρο ότι θά ερχόταν νά ζήσει στήν κοινότητα. Αλλά μοιράστηκαν τήν κυριαρχία του πάνω στους αγρότες. Κι έτσι ο άρχοντας εκδικήθηκε αυτόν τόν "χυδαίο όχλο" τών πόλεων τόν οποίο μισούσε καί περιφρονούσε, κάνοντας τό αίμα νά τρέξει στους δρόμους απ' τούς αγώνες καί τήν εφαρμογή τής αντεκδίκησης ανάμεσα στις οικογένειες τών ευγενών, που δέν παρουσίαζαν τή διαφορά τους στους επίτροπους καί τούς κοινοτικούς δικαστές αλλά τήν έλευσαν μέ τό σπαθί στό δρόμο, στρέφοντας ένα μέρος τών κατοίκων τής πόλης ενάντια σ' ένα άλλο.

Ο άρχοντας διέφθειρε επίσης τήν κοινότητα μέ τό ρουσφέτια, τίς ίντριγκες, τόν αρχοντικό τρόπο ζωής του, καί τή μόρφωση που είχε αποκτήσει στήν Αυλή του έπισκοπου ή του βασιλιά. Παρακινούσε τήν κοινότητα νά μοιραστεί τίς φιλοδοξίες του. Κι έτσι ο κάτοικος τής πόλης κατέληξε νά μιμείται τόν άρχοντα. Έγινε μέ τή σειρά του άρχοντας καί πλούτισε κι ο ίδιος απ' τό εξωτερικό εμπόριο ή τήν εκμετάλλευση τής εργασίας τών δουλοπάροικων που είχαν μαντρωθεί στα χωριά.

Μετά απ' αυτό ο χωρικός ταύτισε τήν τύχη του μέ

τούς βασιλιάδες, τούς αυτοκράτορες, τούς εκκολαπτόμενους Τσάρους καί τούς Πάπες όταν αυτοί άρχιζαν νά οικοδομούν τά βασιλεία τους καί νά υποδουλώνουν τίς πόλεις. Κι όπου ο χωρικός δέν βάδιζε κάτω απ' τίς διαταγές τους δέν έκαναν τίποτα γι' αυτό.

Στήν ύπαιθρο, σ' ένα πανίσχυρο κάστρο, που βρισκόταν στή μέση αγροτικών κοινοτήτων, ήταν που εγκαθιδρύθηκε σιγά-σιγά η μοναρχία. Στό 12ο αιώνα υπήρχε μόνο κατ' όνομα καί ξέρουμε σήμερα τί νά σκεφτούμε γιά τούς περιπλανόμενους κακοποιούς, αρχηγούς μικρών συμμοριών από ληστές που έδιναν αξία στόν εαυτό τους μ' αυτό τό όνομα: ένα όνομα που έτσι κι αλλιώς — όπως τόσο σωστά παρατήρησε ο Αυγουστίνος Θιερύ — δέν σήμαινε καί πολλά εκείνη τήν εποχή όταν υπήρχε ο "βασιλιάς τών δικαστηρίων" (ο ανώτερος, ο πρεσβύτερος), ο "βασιλιάς τών διχτυών" (μεταξύ τών ψαράδων), ο "βασιλιάς τών ζητιάνων".

Σιγά-σιγά, στά τυφλά, κάποιοι Βαρώνες που είχε ευνοϊκή θέση σέ μιá περιοχή, που ήταν πιό ισχυρός ή πιό πανούργος απ' τούς άλλους, θά πετύχαινε ν' ανέβει πάνω απ' τούς *confres*¹⁰ του. Η εκκλησία έσπευσε νά τόν υποστηρίξει. Καί μέ τή βία, μέ ραδιουργίες, μέ τό χρήμα, μέ τό σπαθί, καί τό δηλητήριο άν χρειαζόταν, ένας τέτοιος φεουδάρχης βαρώνος θά μεγάλωνε τή δύναμή του σέ βάρος τών άλλων. Η βασιλική εξουσία όμως δέν κατάφερε ποτέ νά επιβληθεί σέ μιá ελεύθερη πόλη που είχε τή θορυβώδη αγορά της, τήν *tarpeian rock*¹¹ της ή τό βυθό του ποταμού της γιά τούς τυράννους. Τά κατάφερε ωστόσο, στις πόλεις που είχαν αναπτυχθεί στήν καρδιά τής υπαίθρου.

Αφού μάταια προσπάθησαν νά εγκαθιδρύσουν αυτή τήν εξουσία στή Ρέμ ή στή Λαόν, ήταν στό Παρίσι — ένα συνοθύλευμα χωριών καί μικρών πόλεων περικυκλωμένων από μιá πλούσια ύπαιθρο που δέν είχε ακόμα γνωρίσει τή ζωή τών ελεύθερων πόλεων, ήταν στό Γουένσμινστερ, τίς πύλες τής πυκνοκατοικημένης πόλης του Λονδίνου, ήταν στό Κρεμλίνο, χτισμένο ανάμεσα στό πλαύσια χωριά τής όχθης του ποταμού Μόσβα, αφού απότυχε στό Σούζνταλ καί τό Βλαντιμίρ — όχι όμως καί στό Νοβγορόντ, τό Ποκόκ, τή Νυρεμβέργη, τή Λαόν ή τή

Φλωρεντία – που εγκαθιδρύθηκε η βασιλική εξουσία.

Οι αγρότες των γύρω περιοχών προμήθευσαν με τρόφιμα, άλογα κι άνδρες τις εκκολλατόμενες μοναρχίες, ενώ το εμπόριο – που σ' αυτή την περίπτωση ήταν βασιλικό κι όχι κοινοτικό – μεγάλωνε τὰ πλούτη τους. Η εκκλησία τούς περιβάλε με τήν προσοχή της. Τούς προστατεύουσε, τούς βοήθησε με τόν πλούτο της, επινόησε γιά χάρη τους τόν τοπικό τους άγιο και τὰ θαύματά του. Περιβάλε με σεβασμό τήν Παναγία των Παρισίων, τήν Οπτασία τής Παρθένου τής Ιβηρίας στη Μόσχα. Κι ενώ ο πολιτισμός τών ελεύθερων πόλεων, απελευθερωμένος απ' τούς επισκόπους, συγκέντρωνε τή νεανική του ορμή, η εκκλησία δούλευε αδιάκοπα γιά νά επανεγκαθιδρύσει τήν εξουσία της διαμέσου τής εκκολλατόμενης μοναρχίας, περιβάλλοντας με τήν προσοχή, τὰ εγκώμια και τὸ χρέμα της τὸ βασιλικὸ λίκνο εκείνου που είχε τελικὰ διαλέξει γιά νά επανεγκαθιδρύσει μ' αυτόν και διαμέσου αυτού τήν εκκλησιαστική εξουσία της. Τήν βλέπετε στό Παρίσι, τή Μόσχα, τή Μαδρίτη και τήν Πράγα, νά γέρνει πάνω απ' τὸ βασιλικὸ λίκνο, μ' έναν αναμμένο πυρσό στό χέρι και τόν δήμο στό πλάι της.

Εργατική και επίμονη, δυναμωμένη απ' τήν κρατιστική της εκπαίδευση, βασισμένη σέ ανθρώπους με ισχυρή θέληση ή πανουργία που τούς αναζητούσε σέ οποιαδήποτε κοινωνική τάξη, φτιαγμένη γιά ίντριγκα κι ειδικευμένη στό Ρωμαϊκό και Βυζαντινὸ δίκαιο, μπορείτε νά τή δείτε νά βαδίζει αδιάλλακτα πρὸς τὸ ιδεώδες της: τόν απόλυτο, ιουδαϊκό βασιλιά που μολονταιούτο υπακούει στόν αρχιερέα – τὰ κοσμικά ὄπλα στίς διαταγές τής εκκλησιαστικής εξουσίας.

Τόν 16ο αἰώνα τὸ αργὸ αὐτὸ ἔργο τών δυὸ συνωμοτῶν ἔχει ἤδη ωριμάσει. Ἦδη ένας βασιλιάς κυριαρχεί πάνω στους αντίζήλους βαρῶνους συναδέλφους του κι αὐτή η εξουσία θά στραφεί σύντομα ἐνάντια στίς ελεύθερες πόλεις γιά νά τις καταστρέψει.

Εξάλλου, οι πόλεις τοῦ 16ου αἰώνα δὲν ἦταν πιά οι ίδιες μ' εκείνες τοῦ 12ου, 13ου και 14ου αἰώνα.

Ἄν και γεννημένες ἀπὸ μιά ελευθεριακή ἐπανάσταση δὲν εἶχαν ωστόσο τὸ κουράγιο ή τή δύναμη νά διαδώσουν τίς ιδέες τους περί ἰσότητος στη γειτονική ὑπάιθρο,

οὔτε ἀκόμα και σέ εκείνους που ἦρθαν ἀργότερα νά εγκατασταθοῦν στά περίχωρα τής πόλης, αὐτοὺς τούς ναοὺς τής ελευθερίας ὅπου δημιουργήθηκαν οι βιομηχανικές τέχνες.

Σέ κάθε πόλη βρίσκει κανείς ἕνα διαχωρισμὸ μεταξὺ τών οικογενειῶν που ἔκαναν τήν ἐπανάσταση τοῦ 12ου αἰώνα (γνωστῶν απλῶς σάν "οι οικογένειες") κι εκείνων που ἦρθαν ἀργότερα κι εγκαταστάθηκαν στὴν πόλη. Η παλιά "εμπορική συντεχνία" δὲν δέχεται σέ καμιά περίπτωση ἰοφέρτους. Ἀρνήθηκε ν' απορροφήσει τίς "νέες τέχνες" στό εμπορικό πεδίο. Κι ἀπὸ απλὸς υπηρέτης τής πόλης που ἦταν σέ παλιότερες εποχές ὅταν διεξήγαγε τὸ ἐξωτερικὸ εμπόριο ὅλης τής πόλης, ἔγινε ο μεσάζοντας που πλουτίζει γιά λογαριασμό του, διαμέσου τοῦ ἐμπορίου αὐτοῦ. Εισήγαγε τήν ανατολίτικη ἐπιδεικτικότητα, δάνειζε χρήματα στὴν πόλη και ἀργότερα συμμάχησε με τόν ἄρχοντα τής πόλης και τόν ιερέα ἐνάντια στά "κατώτερα στρώματα" ή ἀντί γι' αὐτὸ πρόσβλεπε στόν εκκολλατόμενο βασιλιά γιά τήν υπεράσπιση τοῦ δικαιώματος πλουτισμοῦ και τοῦ ἐμπορικοῦ της μονοπώλιου. Κι ὅταν τὸ εμπόριο ἔγινε προσωπικὸ ζήτημα η ελεύθερη πόλη καταστράφηκε.

Επιπλέον, οι παλιές επαγγελματικές συντεχνίες, που εἶχαν φτιάξει στὴν ἀρχὴ τήν πόλη και τήν κυβέρνησή της, δὲν ἤθελαν ν' αναγνωρίσουν τὰ ἴδια δικαιώματα στίς νέες συντεχνίες που δημιουργήθηκαν ἀργότερα ἀπ' τίς νέες τέχνες. Οι τελευταίες ἔπρεπε νά κατακτήσουν τὸ δικαίωμα αὐτὸ με μιά ἐπανάσταση. Κι αὐτὸ ἔκαναν παντοῦ. Ἀλλὰ ἐνῶ σέ μερικές πόλεις η ἐπανάσταση αὐτή ἦταν ή ἀφειτηρία γιά μιά ἀνανέωση ὅλων τών πτυχῶν τής ζωῆς καθὼς ἐπίσης και τών τεχνῶν (ὅπως φαίνεται τόσο καθαρά στη Φλωρεντία) σ' ἄλλες τελειώνει με νίκη τοῦ *popolo grasso*¹² ἐπὶ τοῦ *popolo basso*¹³ – με μιά βίαιη καταστολή με μαζικές ἐκτοπίσεις κι ἐκτελέσεις, ἰδίως ὅταν ἐπεμβαίνουν οι ἄρχοντες κι οι παπάδες.

Κι εἶναι περιττὸ νά προσθέσει κανείς ὅτι ο βασιλιάς θά χρησιμοποιήσει σάν πρόφαση τήν υπεράσπιση τών "κατώτερων τάξεων" γιά νά καταστρέψει τίς "παχιές τάξεις" και νά υποδουλώσει και τίς δυὸ μὸλις γίνει ἀφέντης τής πόλης!

Καί ξανά οι πόλεις έπρεπε να πεθάνουν, αφού οι ίδιες οι ιδέες των ανθρώπων είχαν αλλάξει. Η διδασκαλία του κανονικού¹⁴ και του Ρωμαϊκού δικαίου είχε τροποποιήσει τον τρόπο σκέψης των ανθρώπων.

Τό 12ο αιώνα ο Ευρωπαίος ήταν βασικά φεντεραλιστής. Σάν άνθρωπος των ελευθέρων επιχειρημάτων και της ελεύθερης κατανόησης, των ενώσεων που είχαν συγκροτηθεί και συμφωνηθεί ελεύθερα, θεωρούσε τον εαυτό του αφετηρία ολόκληρης της κοινωνίας. Δέν επέδιδωκε την ασφάλεια διαμέσου της υπακοής, ούτε αναζητούσε κάποιο σωτήρα της κοινωνίας. Η ιδέα της Χριστιανικής και της Ρωμαϊκής πειθαρχίας του ήταν άγνωστη.

Κάτω όμως απ' την επίδραση της Χριστιανικής εκκλησίας — πάντα ερωτευμένης με την εξουσία, πάντα ανυπόμονης να επιβάλλει την κυριαρχία της πάνω στις ψυχές και πάνω απ' όλα στην εργασία των πιστών' κι απ' την άλλη μεριά κάτω απ' την επίδραση του Ρωμαϊκού δικαίου που απ' τον 12ο αιώνα είχε ήδη εμφανιστεί στις αυλές των ισχυρών αρχόντων, των βασιλιάδων και των Παπών κι έγινε γρήγορα τό αγαπημένο θέμα στά πανεπιστήμια — κάτω απ' την επίδραση των δυό αυτών διδασκαλιών, που εναρμονίζονται τόσο πολύ μολονότι ήταν αρχικά άσπονδοι εχθροί, τά μυαλά άρχισαν να διαφθείρονται στό μέτρο που ο παπάς και ο νομοθέτης αποκτούσαν δύναμη.

Ο Άνθρωπος ερωτεύθηκε την εξουσία. Άν σε μία κοινότητα τά κατώτερα επαγγέλματα επαναστατούσαν, η κοινότητα θά καλούσε τώρα έναν σωτήρα, φορτώνοντας έτσι στις πλάτες της ένα δικτάτορα, ένα δημοτικό Καίσαρα, θά του παραχωρούσε πλήρη δικαιοδοσία για να εξολοθρεύσει την αντίπαλη μερίδα. Κι αυτός θά εκμεταλλευόταν βέβαια την κατάσταση χρησιμοποιώντας τά πιο εκλεπτυσμένα μέσα ωμότητας που του πρότεινε η εκκλησία ή αυτά που είχε δανειστεί απ' τά δεσποτικά βασίλεια της Ανατολής.

Θά είχε, αναμφίβολα, την υποστήριξη της εκκλησίας. Μήπως αυτή δέν ονειρευόταν πάντα τον βιβλικό βασιλιά που θά γονάτιζε μπροστά στον αρχιερέα και θά ήταν τό πειθήνιο όργανό του; Μήπως δέν μισούσε μ' όλη της τη

δύναμη αυτές τις ορθολογιστικές ιδέες που εμπνέανε τις ελεύθερες πόλεις τον καιρό της πρώτης Αναγέννησης, εκείνης του 12ου αιώνα; Μήπως δέν καταράστηκε αυτές τις "παγανιστικές ιδέες" που έφεραν τον άνθρωπο πίσω στη φύση κάτω απ' την επίδραση της επανανακάλυψης του Ελληνικού πολιτισμού; Κι αργότερα μήπως δέν ανάγκασε τους πρίγκιπες να καταπιézουν αυτές τις ιδέες που, στ' όνομα του πρωτόγονου Χριστιανισμού, ξεσήκωναν τους ανθρώπους ενάντια στον Πάπα, τον παπά και τη θρησκεία γενικότερα; Η φωτιά, ο τροχός κι η αγχόνη — εκείνα τά τόσο προσφιλή στην εκκλησία όπλα σ' όλες τις εποχές — χρησιμοποιήθηκαν για να συντρίψουν τους αρετικούς. Ήταν αδιάφορο γιατί θά ήταν τό όργανο, ο πάπας, ο βασιλιάς ή ο δικτάτορας, στό μέτρο που η φωτιά, ο τροχός κι η αγχόνη λειτουργούσαν ενάντια στους εχθρούς της.

Στή σκιά αυτής της διπλής κατήχησης, του Ρωμαίου νομικού και του παπά, τό φεντεραλιστικό πνεύμα που είχε δημιουργήσει την Ελεύθερη κοινότητα, τό πνεύμα της πρωτοβουλίας και της ελεύθερης ένωσης, έσβηνε παραχωρώντας τη θέση του στό πνεύμα της πειθαρχίας και την πυραμιδοειδή εξουσιαστική οργάνωση. Τόσο οι φτωχοί όσο κι οι πλούσιοι αναζητούσαν ένα σωτήρα.

Κι όταν ο σωτήρας εμφανίστηκε' όταν ο βασιλιάς, πάμπλουτος, μακριά απ' τό θόρυβο της αγοράς, σε κάποια πόλη που ο ίδιος είχε δημιουργήσει, υποστηριζόμενος απ' την υπερβολικά πλούσια εκκλησία κι ακολουθούμενος απ' τους νικημένους ευγενείς και τους χωρικούς τους, έκρουσε τις πύλες της πόλης, υποσχόμενος στις "κατώτερες τάξεις" βασιλική προστασία ενάντια στους πλούσιους και στους υπάκουους πλούσιους προστασία ενάντια στους εξεγερμένους φτωχούς — οι πόλεις, ήδη υπονομευμένες απ' τον καρκίνο της εξουσίας, δέν είχαν τη δύναμη για να του αντισταθούν.

Οι μεγάλες εισβολές στην Ευρώπη από κύματα λαών που έρχονταν για μία ακόμα φορά απ' την Ανατολή, βοήθησαν την αναπτυσσόμενη αφοσίωση σ' αυτό τό έργο της συγκέντρωσης των εξουσιών.

Οι Μογγόλοι κατάκτησαν κι ερήμωσαν την Ανατολική Ευρώπη τό 13ο αιώνα και σύντομα, μία αυτοκρατορία ι-

δρύθηκε εκεί, στη Μόσχα, κάτω απ' την προστασία των Χάνων των Τατάρων και της Ρώσικης Χριστιανικής εκκλησίας. Οι Τούρκοι ήρθαν να κατακτήσουν την Ευρώπη κι έφθασαν ώς τη Βιέννη, καταστρέφοντας τὰ πάντα στο πέρασμά τους. Σάν αποτέλεσμα ένας αριθμός ισχυρών κρατών δημιουργήθηκε στην Πολωνία, Βοημία, Ουγγαρία και την Κεντρική Ευρώπη για ν' αντισταθούν σ' αυτές τις εισβολές. Στο μεταξύ στην άλλη άκρη της Ευρώπης, στην Ισπανία, ο εξοντωτικός πόλεμος ενάντια στους Μαυριτανούς επέτρεψε τη δημιουργία άλλης μιάς ισχυρής αυτοκρατορίας στην Καστίλλη και την Αραγωνία, υποστηριζόμενης απ' τη Ρωμαϊκή εκκλησία και την Ιερά εξέταση — απ' τὸ σπαθὶ και τὸν πάσσαλο τῆς πυρᾶς.

Αυτὲς οι εισβολές κι οι πόλεμοι οδήγησαν μοιραία τὴν Ευρώπη σὲ μιὰ νέα φάση: εκείνη τῶν στρατιωτικῶν κρατῶν. Απ' τὴ στιγμή που οι ἴδιες οι κοινότητες μεταβλήθηκαν σὲ μικρά κράτη, αὐτὰ ἦταν αναπόφευκτο ν' απορροφηθοῦν μὲ τὸν καιρὸ απ' τὰ μεγαλύτερα.

7.

Ωστόσο, ἡ νίκη τοῦ Κράτους πάνω στὶς Μεσαιωνικὲς Κοινότητες καὶ τοὺς φεντεραλιστικούς θεσμούς δὲν ἦταν ξαφνική. Υπήρξε μιὰ περίοδος ὅπου διαγραφόταν αρκετὰ απειλητικὴ ὥστε ν' ἀμφιβάλλει κανεὶς γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα.

Ἐνα τεράστιο λαϊκὸ κίνημα — θρησκευτικὸ στὴ μορφή καὶ τὶς ἐκφράσεις του ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν ἐξισωτικὸ καὶ κομμουνιστικὸ στὶς βλέψεις του — ἐμφανίστηκε στὶς πόλεις καὶ τὴν ὑπαίθρο τῆς Κεντρικῆς Ευρώπης.

Ἦδη τὸ 14ο αἰώνα (τὸ 1358 στὴ Γαλλία καὶ τὸ 1381 στὴν Ἀγγλία) εἶχαν ἐμφανιστεῖ δυὸ παρόμοια κινήματα. Οι δυὸ δυναμικὲς ἐξεγέρσεις τῶν Ζακερί καὶ Ουάτ Τάιλερ ταρακούνησαν συθέμελα τὴν κοινωνία. Παρότι στρέφονταν κι οι δυὸ κύρια ἐνάντια στὴν ἀριστοκρατία καὶ παρόλο που ηττήθηκαν, συντήρῳσαν τὴ φεουδαρχικὴ ἐξουσία. Ἡ ἐξεγερση τῶν αγροτῶν στὴν Ἀγγλία ἔβαλε τέλος στὴ δουλοπαροικία καὶ ἡ Ζακερί στὴ Γαλλία ἔλεγε τόσο πολὺ τὴν ἀνάπτυξή της, που ἀπὸ κεί καὶ πέρα ο θεσμός ἀπλῶς φυτοζωοῦσε, χωρὶς νὰ φτάσει ποτὲ τὴν ἰσχύ

που θὰ πετύχαινε ἀργότερα στὴ Γερμανία, τὴ Σουηδία καὶ τὶς Κάτω Χώρες. Τώρα, στὸν 16ο αἰώνα, ἓνα παρόμοιο κίνημα ἐμφανίστηκε στὴν Κεντρικὴ Ευρώπη. Κάτω απ' τὸ ὄνομα τῆς ἐξεγερσης τῶν Ουσσιτῶν στὴ Βοημία, τοῦ ἀναβαπτισμοῦ στὴ Γερμανία, τὴν Ἐλβετία καὶ τὶς Κάτω Χώρες ἦταν — ἐκτός ἀπὸ ἐξεγερση ἐνάντια στοὺς ἀρχόντες — μιὰ ολοκληρωμένη ἐξεγερση ἐνάντια στο Κράτος καὶ τὴν Ἐκκλησία, ἐνάντια στο Ρωμαϊκὸ καὶ τὸ κανονικὸ δίκαιο, στ' ὄνομα τοῦ πρωτόγονου χριστιανισμοῦ¹⁵.

Αὐτὸ τὸ κίνημα, διστρεβλωμένο γιὰ πολὺ καιρὸ απ' τοὺς κρατιστὲς καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικούς ἱστορικούς, μόλις σήμερα ἀρχίζει νὰ γίνεταὶ κατανοητό.

Ἡ ἀπόλυτη ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου, που πρέπει νὰ ὑπακούει μόνο στὶς ἐπιταγὲς τῆς συνείδησής του, κι ο κομμουνισμός ἦταν τὰ συνθήματα αὐτῆς τῆς ἐξεγερσης. Καὶ μόνο ἀργότερα, ὅταν τὸ κράτος κι ἡ ἐκκλησία κατὰφεραν νὰ ἐξοντώσουν τοὺς πιὸ ἐνθερμους υποστηρικτὲς αὐτοῦ τοῦ κινήματος καὶ νὰ τὸ κατευθύνουν γιὰ τοὺς δικούς τους σκοποὺς, τὸ τελευταῖο χάνοντας τὴ σημασία του καὶ στερημένο απ' τὸν ἐπαναστατικὸ του χαρακτήρα, ἔγινε ἡ Μεταρρύθμιση τοῦ Λούθηρου.

Μὲ τὸ Λούθηρο, τὸ κίνημα που εἶχε ξεκινήσει σάν ἀναρχοκομμουνιστικὸ, εἶχε υποστηριχθεῖ απ' τὸ λαὸ κι εἶχε ἐφαρμοστεῖ σὲ ὀρισμένες περιοχὲς, ἔγινε δεκτὸ μ' ἐνθουσιασμό απ' τοὺς πρίγκιπες. Ἄν κανεὶς κοιτᾶξει πέρα απ' τὴ θρησκευτικὴ φρασεολογία που συνηθίζοταν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, θὰ βρεῖ μέσα στο κίνημα αὐτὸ τὴν ἴδια ἀκριβῶς τὴν οὐσία τοῦ ρεύματος τῶν ἰδεῶν που ἐκπροσωποῦμε σήμερα: τὴν ἀρνηση τῶν νόμων που φτιάχνει τὸ κράτος ἢ που υποστηρίζεται ὅτι εἶναι θεόπνευστοι, ο ἓνας καὶ μοναδικὸς νόμος εἶναι ἡ ἀτομικὴ συνείδηση κι ἡ κοινότητα, ἀπόλυτος κύριος τῆς τύχης της, παίρνει πίσω τὴν κοινοτικὴ γῆ απ' τοὺς ἀρχόντες καὶ ἀρνιέται νὰ πληρῳώσει φόρους στο βασιλιά ἢ χρήματα στο Κράτος μ' ἄλλα λόγια ο κομμουνισμὸς κι ἡ ἰσότητα ἐφαρμόστηκαν στὴν πράξη. Ἐταί, ὅταν ο Ντένκ, ἓνας απ' τοὺς φιλόσοφους τοῦ Ἀναβαπτιστικῶ κινήματος, ρωτήθηκε ἀν ἀναγνωρίζει τὴν αὐθεντία τῆς Βίβλου, ἀπάντησε ὅτι μόνο ο νόμος τῆς συμπεριφορᾶς που βρῖσκει κάθε ἄτομο μέσα στὴ Βίβλο γιὰ τὸ ν ε α υ τ ὸ τ ο υ, εἶναι ὑποχρεωτικός γιὰ

κεινο. Και στο μεταξύ, οι ίδιες ακριβώς αυτές φόρμουλες, που είναι τόσο ασαφείς — πηγάζουν απ' την εκκλησιαστική ορολογία, εκείνη την αυθεντία "της Βίβλου", απ' την οποία μπορεί εύκολα κανείς να αντλήσει επιχειρήματα υπέρ ή κατά του κομμουνισμού, υπέρ ή κατά της εξουσίας και τόσο αόριστες όταν μπαίνει θέμα ξεκάθαρης επιβεβαίωσης της ελευθερίας — η ίδια αυτή η θρησκευτική τάση και μόνο δεν περιείχε το σπέρμα της σύγχυσης ή της εξέγερσης;

Γεννημένο στις πόλεις, το κίνημα σύντομα εξαπλώθηκε και στην ύπαιθρο. Οι αγρότες αρνήθηκαν να υπακούσουν σε οποιονδήποτε και βάζοντας ένα παλιό παπούτσι πάνω σ' ένα κοντάρι, σά σημαία, περιφέρονταν, παίρνοντας πίσω τή γή απ' τούς άρχοντες, σπάζοντας τα δεσμά της δουλοπαροικίας, διώχνοντας παπά και δικαστή και συγκροτώντας ελεύθερες κοινότητες. Και μόνο με την πυρά, τον τροχό και την αγχόνη, με τή σφαγή εκατοντάδων χιλιάδων αγροτών μέσα σε λίγα χρόνια, αυτή η βασιλική ή αυτοκρατορική εξουσία, με σύμμαχο τήν Παπική ή τή Μεταρρυθμιστική εκκλησία — με τό Λούθηρο να ενθαρρύνει τή σφαγή των αγροτών με μεγαλύτερη θερμότητα απ' ότι ο Πάπας — έδωσε τέλος σ' αυτή τήν εξέγερση που είχε απειλήσει για μία περίοδο τή σταθεροποίηση των εκκολαπτόμενων κρατών.

Η Λουθηρανή Μεταρρύθμιση, που είχε ξεπηδήσει απ' τό λαϊκό κίνημα των Αναβαπτιστών, υποστηρίχτηκε απ' τό Κράτος, έσφαξε τό λαό και σύντριψε τό κίνημα απ' τό οποίο είχε αντλήσει αρχικά τή δύναμή της. Στή συνέχεια, απόμεινάρια αυτού του λαϊκού κύματος κατέφυγαν στις κοινότητες των "Μοραβιανών αδελφών" που καταστράφηκαν με τή σειρά τους έναν αιώνα αργότερα απ' τήν εκκλησία και τό Κράτος. Όσοι απ' αυτούς δεν εξοιωνήθηκαν, αναζήτησαν άσυλο, μερικοί στή Νοτιοανατολική Ρωσία (η κοινότητα των Μεννονιτών μετανάστευσε από τότε στον Καναδά) και μερικοί στή Γροιλανδία όπου κατάφεραν έκτοτε να ζούν σε κοινότητες και αρνιόντουσαν να προσφέρουν οποιαδήποτε υπηρεσία στο Κράτος.

Στό εξής τό Κράτος είχε διασφαλίσει τήν ύπαρξή του. Ο νομικός, ο παπάς κι ο στρατιωτικός αρχηγός, συμμαχώντας γύρω απ' τούς θρόνους, κατάφεραν να φέρουν

σε πέρας τό εξολοθρευτικό τους έργο.

Πόσα φέματα δεν συσώρευσαν οι Κρατιστές ιστορικοί, που ήταν στήν υπηρεσία του Κράτους, εκείνη τήν περίοδο!

Πραγματικά, δεν μάθαμε όλοι, στο σχολείο, ότι τό Κράτος είχε επιτελέσει, λογουχάρη, τή μεγάλη υπηρεσία τής δημιουργίας, μέσα απ' τή ερείπια τής φεουδαρχικής κοινωνίας, εθνικών ενώσεων που ήταν προηγούμενα αδύνατες εξαιτίας τής αντιζηλίας μεταξύ των πόλεων; Μαθαίνοντας το αυτό στο σχολείο, οι περισσότεροι από μάς συνεχίζουν να τό πιστεύουν και σάν ενήλικοι.

Κι όμως μαθαίνουμε τώρα ότι, παρόλες τις αντιζηλίες τους, οι Μεσαιωνικές πόλεις είχαν εργαστεί ήδη τέσσερις αιώνες για τή δημιουργία εκείνων των ενώσεων, διαμέσου ελεύθερα συγκροτούμενων ομοσπονδιών, κι ότι είχαν πετύχει.

Λογουχάρη, η ένωση τής Λομβαρδίας, που περιλάμβανε τις πόλεις τής Βόρειας Ιταλίας, με τό ομοσπονδιακό της θραυροφυλάκιο στο Μιλάνο. Άλλες ομοσπονδίες όπως οι ενώσεις τής Τοσκάνης, τής περιοχής του Ρήνου (που περιλάμβανε έξι πόλεις), οι ομοσπονδίες τής Βεστροφάλιας, τής Βοημίας, τής Σερβίας, τής Πολωνίας και των Ρώσικων πόλεων, κάλυπταν τήν Ευρώπη. Τόν ίδιο καιρό, συγκροτήθηκε η εμπορική ένωση τής Χάνσα που περιλάμβανε Σκανδιναβικές, Γερμανικές, Πολωνικές και Ρώσικες πόλεις σ' όλη τή λεκάνη τής Βαλτικής. Εκεί βρίσκονταν ήδη όλα τά στοιχεία, καθώς επίσης και τό ίδιο τό γεγονός μεγάλων ανθρωπίνων ομαδοποιήσεων που συγκροτήθηκαν ελεύθερα.

Μήπως ζητάτε τή ζωντανή απόδειξη αυτών των ομαδοποιήσεων; Βρίσκεται στήν Ελβετία. Εκεί η ένωση υλοποιήθηκε αρχικά ανάμεσα στις κοινότητες των χωριών (τά Παλιά Καντόνια), όπως ακριβώς, τήν ίδια εποχή, συγκροτήθηκε στο Λαονέ στή Γαλλία. Και αφού στήν Ελβετία ο διαχωρισμός μεταξύ πόλεων και χωριών δεν ήταν τόσο βαθύς όσο στις χώρες όπου οι πόλεις ασχολούνταν σε μεγάλη κλίμακα με τό εξωτερικό εμπόριο, οι πόλεις βοήθησαν τήν αγροτική εξέγερση του 16ου αιώνα έτσι η ένωση συμπεριλάβε πόλεις και χωριά, για να σχηματίσει μία ομοσπονδία που συνεχίζει να υπάρχει μέχρι σήμερα.

Τό Κράτος όμως, απ' τήν ίδια του τή φύση, δέν μπορεί ν' ανεχθεί μιά ελεύθερη ομοσπονδία· αυτή αντιπροσωπεύει τόν επιάλτη κάθε νομικού: ένα "Κράτος εν Κράτει". Τό Κράτος δέν μπορεί νά αναγνωρίσει μιά ελεύθερα δομημένη ένωση που λειτουργεί μέσα στους κόλπους του, δέν αναγνωρίζει παρά υ π η κ ό ο υ ς. Αυτό κι η αδεληφή του εκκλησία σφετερίζονται τό αποκλειστικό δικαίωμα νά χρησιμεύουν σά σύνδεσμος μεταξύ τών ανθρώπων.

Συνακόλουθα, τό Κράτος πρέπει νά εξαλείψει μέ τή βία τίς πόλεις που βασιζόνται στήν άμεση ένωση μεταξύ πολιτών. Πρέπει νά εξαφανίσει όλες τίς ενώσεις που υπάρχουν μέσα στήν πόλη, καθώς επίσης και τήν ίδια τήν πόλη, και νά εξαλείψει κάθε άμεση ένωση μεταξύ τών πόλεων. Γιατί η φεντεραλιστική αρχή πρέπει ν' αντικατασταθεί μέ τήν αρχή τής υποταγής και τής πειθαρχίας. Αυτή είναι η ουσία τού Κράτους γιατί χωρίς αυτή τήν αρχή παύει νά είναι Κράτος.

Κι ο 16ος αιώνας — ένας αιώνας σφαγών και πολέμων — μπορεί νά συνοψιστεί πολύ απλά σ' αυτό τόν αγώνα τού εκκολαπτόμενου Κράτους ενάντια στις ελεύθερες πόλεις και τίς ομοσπονδίες τους. Οι πόλεις πολιορκήθηκαν, κατακτήθηκαν και λεηλατήθηκαν κι οι κάτοικοί τους αποδεκατίστηκαν ή εκποτίστηκαν.

Τό Κράτος κερδίζει τελικά μιά ολοκληρωτική νίκη. Κι αυτές είναι οι συνέπειες:

Τό 16ο αιώνα η Ευρώπη καλυπτόταν από πλούσιες πόλεις τών οποίων οι τεχνίτες, οι χτίστες, οι υφάντες κι οι χαράκτες έφτιαζαν θαυμάσια έργα τέχνης. Τά πανεπιστήμια τού έβασαν τά θεμέλια τής σύγχρονης εμπειρικής επιστήμης, τά καρβάνια τους κάλυψαν τίς ηπείρους και τά σκάφη τους γέμισαν τίς θάλασσες και τά ποτάμια.

Τά απόμεινε δυό αιώνες αργότερα; Πόλεις μέ πενήντα έως εκατό χιλιάδες κατοίκους, που (όπως στήν περιπτώση τής Φλωρεντίας) είχαν ένα μεγαλύτερο ποσοστό σχολείων και, στά κοινοτικά νοσοκομεία, κρεβατιών σέ σχέση μέ τόν πληθυσμό, απ' ότι οι πιά ευνοημένες πόλεις σήμερα, κáταντησαν νάινι πόλεις μόνο κατ' όνομα. Ο πληθυσμός τους αποδεκατίστηκε ή εκποτίστηκε, τό Κράτος κι η εκκλησία κατάσχεσαν τά πλούτη τους, η βιομηχανία

ξεψύχρησε κάτω απ' τόν αυστηρό έλεγχο τών κρατικών υπαλλήλων, τό εμπόριο πέθανε. Ακόμα κι οι δρόμοι που μέχρι τότε συνδέανε αυτές τίς πόλεις έγιναν αδιάβατοι τό 17ο αιώνα.

Τό Κράτος είναι συνάνωμα μέ τόν πόλεμο. Οι πόλεμοι ερήμωσαν τήν Ευρώπη και κατάφεραν ν' αποτελειώσουν τίς πόλεις που τό Κράτος δέν είχε ακόμα καταστρέψει άμεσα.

Μήπως τουλάχιστον τά χωριά, αφού οι πόλεις είχαν καταστραφεί, κέρδιαν τίποτα απ' τή συγκέντρωση τής κρατικής εξουσίας; Όχι φυσικά! Δέν χρειάζεται παρά νά διαβάσει κανείς αυτά που μάς λένε οι ιστορικοί για τή ζωή στήν ύπαιθρο τής Σκωτίας ή στήν Τοσκάνη και τή Γερμανία τό 16ο αιώνα και νά συγκρίνει αυτές τίς αναφορές μέ τίς αντίστοιχες για τήν τρομαχτική φτώχεια στήν Αγγλία γύρω στά 1648, στή Γαλλία υπό τόν Λουδοβίκο τόν 14ο — τον "Βασιλιά Ήλιο" — στή Γερμανία, τήν Ιταλία, παντού, μετά από ένα αιώνα κρατικής κυριαρχίας.

Οι ιστορικοί βεβαιώνουν ομόφωνα τήν ύπαρξη αυτής τής τρομακτικής φτώχειας παντού. Στά μέρη εκείνα όπου η δουλοπαροικία είχε καταργηθεί, αυτή εμφανίζεται ξανά κάτω από χίλιες-δυό νέες μεταμφιέσεις. Κι εκεί όπου δέν είχε ακόμα καταστραφεί, εμφανίζεται κάτω απ' τήν αιγίδα τού Κράτους σάν ένας θρηιώδης θεοσμός μέ όλα τά χαρακτηριστικά τής αρχαίας δουλείας ή και χειρότερα. Στή Ρωσία π.χ. τό εκκολαπτόμενο Κράτος τών Ρωμανώφ ήταν που εισήγαγε τή δουλοπαροικία και που σύνοτομα τής έδωσε τά χαρακτηριστικά τής δουλείας.

Θά μπορούσε όμως νά προκύψει τίποτε άλλο απ' τήν αθλιότητα τού Κράτους, όταν τό πρώτο του μέλημα, μετά τή συντριβή τών πόλεων, ήταν νά καταστρέψει τήν κοινότητα τού χωριού κι όλους τούς δεσμούς μεταξύ τών αγροτών, και μετά νά παραδώσει τή γή τους στή λεηλασία τών πλούσιων και νά τούς υποτάξει όλους σάν άτομα στόν κρατικό αξιωματούχο, τόν Πάπα ή τόν άρχοντα;

8.

Ο ρόλος τού εκκολαπτόμενου Κράτους τόν 16ο και 17ο αιώνα, αναφορικά μέ τά στικά κέντρα, ήταν νά κατα-

στρέψει τήν ανεξαρτησία τών πόλεων, νά λεηλατήσει τίς πλούσιες συντεχνίες τών εμπόρων καί τών τεχνιτών, νά συγκεντρώσει στά χέρια του τό εξωτερικό εμπόριο τών πόλεων καί νά τό καταστρέψει, νά πάρει τόν έλεγχο τής εσωτερικής διοίκησης τών συντεχνιών καί νά υποτάξει τό εσωτερικό εμπόριο καθώς επίσης κι όλες τίς μανιφακτούρες, μέχρι τήν τελευταία λεπτομέρεια, σ' ένα πλήθος αξιωματούχων — καί μ' αυτό τόν τρόπο νά σκοτώσει τή βιομηχανία καί τίς τέχνες, νά υποτάξει τίς τοπικές πολιτοφυλακές κι όλη τή δημοτική διοίκηση, συντρίβοντας τούς αδύναμους μέ τούς φόρους πρós όφελος τών δυνατών κι ερημώνοντας τίς χώρες μέ τούς πολέμους.

Είναι φανερό ότι η ίδια τακτική εφαρμόστηκε καί στά χωριά καί τούς αγρότες. Μόλις τό Κράτος ένωσε αρκετά ισχυρό επιτέθηκε ανυπόμονα, καταστρέφοντας τήν κοινότητα τού χωριού, συντρίβοντας τούς αγρότες μέσα στην αρπάγη του καί λεηλατώντας τήν κοινή γή.

Οι ιστορικοί κι οι οικονομολόγοι, που είναι στην υπηρεσία τού Κράτους, μάς διδάσκουν, φυσικά, ότι η κοινότητα τού χωριού, έχοντας γίνει μία ξεπερασμένη μορφή κατοχής τής γής — που εμπόδιζε τήν πρόοδο τής γεωργίας — έπρεπε νά εξαφανιστεί “κάτω απ' τήν επενέργεια φυσικών οικονομικών δυνάμεων”. Οι πολιτικοί κι οι αστοί οικονομολόγοι εξακολουθούν νά λένε τώρα τό ίδιο πράγμα κι υπάρχουν ακόμα καί μερικοί επαναστάτες, οι οποίοι διατείνονται ότι είναι επιστημονικοί σοσιαλιστές, που επαναλαμβάνουν αυτό τό μύθο που έμαθαν στό σχολείο.

Λοιπόν, ποτέ η επιστήμη δέν ξεστόμισε ένα τόσο αηδιαστικό ψέμα. Ένα εσκεμμένο ψέμα, αφού η ιστορία διαθέτει άφθονα ντοκουμέντα γιά ν' αποδείξει, σ' εκείνους που θέλουν νά ξέρουν — γιά τή Γαλλία αρκεί νά συμβουλευτεί κανείς τόν Νταλλόζ — ότι τό Κράτος απογύμνωσε πρωταρχικά τήν κοινότητα τού χωριού απ' όλες τίς εξουσίες της: τήν ανεξαρτησία της, τή δικαστική καί νομοθετική της εξουσία κι ότι αμέσως μετά η γή τής τελευταίας είτε κλάπηκε απλά απ' τούς πλούσιους, είτε κατασχέθηκε άμεσα απ' τό Κράτος.

Στή Γαλλία η λεηλασία είχε αρχίσει απ' τόν 16ο αιώνα καί συνεχίστηκε μέ ταχύτερο ρυθμό τόν επόμενο αιώ-

να. Απ' τό 1659 τό Κράτος άρχισε νά παίρνει “υπό τήν προστασία του” τίς κοινότητες καί δέν χρειάζεται παρά νά ανατρέξει κανείς σ' ένα διάταγμα τού Λουδοβίκου τού 14ου γιά νά εκτιμήσει σέ ποιό βαθμό λεηλατούνταν ήδη τά κοινοτικά αγαθά στη διάρκεια εκείνης τής περιόδου: “ο καθένας έκανε ότι καλύτερο μπορούσε γιά τό συμφέροντά του... μοιράστηκαν... γιά νά εξαστατηθούν οι κοινότητες πρέπει νά χρησιμοποιηθούν πλασματικά χρέη” έλεγε ο “βασιλιάς ήλιος” σ' εκείνο τό διάταγμα καί δυό χρόνια αργότερα δήμωσε γιά λογαριασμό του όλα τά έσοδα τών κοινοτήτων. Αυτό είναι τό νόημα τού “φυσικού θαύτου” σέ μία γλώσσα που ισχυρίζεται ότι είναι επιστημονική.

Τόν επόμενο αιώνα, σύμφωνα μέ χοντρικούς υπολογισμούς, οι ευγενείς κι οι κληρικοί ιδιοποιήθηκαν τή μισή απ' τή γή που ανήκε στίς κοινότητες, κάτω απ' τήν αιγίδα τού Κράτους. Παρόλα αυτά η κοινότητα συνέχισε νά υπάρχει μέχρι τά 1787. Η συνέλευση τού χωριού μαζευόταν κάτω απ' τή φτελιά, μοίραζε τή γή, καταμερίζε τούς φόρους — αποδεικτικά στοιχεία μπορούν νά βρεθούν στόν Μπαμπύ (“τό χωριό υπό τό Παλιό Καθεστώς”). Ο Τυργκό διοικητής μιάς επαρχίας έβρισκε ήδη τά συμβούλια τών χωριών “πολύ θορυβώδη”. Έτσι, υπό τή διοίκησή του αυτά εξαφανίστηκαν κι αντικαταστάθηκαν από συμβούλια που εκλέγονταν απ' τά σπουδαία πρόσωπα τού χωριού. Τήν παραμονή τής επανάστασης τού 1787 τό Κράτος γενίκευσε αυτό τό μέτρο. Τό *mir* καταργήθηκε κι οι υποθέσεις τής κοινότητας πέρασαν στά χέρια λίγων επίτροπων, που εκλέγονταν απ' τούς πλουσιότερους αστούς καί αγρότες.

Η Συντακτική Συνέλευση, χωρίς νά χάσει χρόνο, επικύρωσε αυτό τό νόμο τό Δεκέμβρη τού 1789 κι οι αστοί αντικατέστησαν τούς άρχοντες απογυμνώνοντας τίς κοινότητες απ' όση γή τούς είχε απομείνει. Χρειάστηκε η μά Ζακερί¹⁶ μετά τήν άλλη, στά 1793, γιά νά εξασφαλιστεί αυτό που οι εξεγερμένοι αγρότες είχαν μόλις πετύχει στην Ανατολική Γαλλία. Δηλαδή η Συντακτική Συνέλευση έδωσε διαταγές νά επιστραφεί η κοινοτική γή στους αγρότες — που στην πραγματικότητα έγινε μόνο όταν είχε ήδη επιτευχθεί μέ επαναστατική δράση. Αυτή

είναι η μοίρα όλων των επαναστατικών νόμων κι αυτή την εποχή έγινε κατανοητό αυτό. Εφαρμόζονται μόνο μετά το *fait accompli*¹⁷.

Ενώ όμως ο νόμος αναγνώριζε τα δικαιώματα των κοινοτήτων πάνω στη γη που τους είχαν αφαιρεθεί απ' τὰ 1669, έμελλε νά προοθέσει και λίγο απ' τὸ αστικό του δηλητήριο. Η πρόθεσή του ήταν νά μοιραστεί η γη σὲ ἴσα μέρη μόνο ἀνάμεσα στους "πολίτες" — δηλαδή τὴ μπουρζουαζία τοῦ χωριού. Μὲ μιά μολυβιά ἤθελε ν' απογυμνώσει τοὺς "κατοίκους" — τὸν ὄγκο τῶν εξαθλιωμένων αγροτῶν — απ' τὴ γη που αυτοὶ χρειάζονταν περισσότερο. Ευτυχῶς υπήρξαν νέες Ζακερί και τὸν Ιούλη τοῦ 1793 ἡ Εθνου συνέλευση αποφάσισε τὴ διανομὴ τῆς γῆς ἀνάμεσα σὲ ὅλους τοὺς κατοίκους ανεξαιρέτως και ξανά αὐτὸ ἐφαρμόστηκε μόνο ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεί και δὲν χρησιμοποιεσε παρά σὸν πρόσχημα γιὰ μιά νέα λεηλασία τῆς κοινοτικῆς γῆς.

Δὲν ἦταν μήπως ἤδη αρκετὰ αὐτὰ τὰ μέτρα γιὰ νά προκαλέσουν ὅτι αυτοὶ οἱ κύριοι ἀποκαλοῦν "φυσικό θάνατο" τῆς Κοινότητος; Ὡστόσο, παρὼτα αὐτὰ, ἡ κοινότητα συνέχισε νά ζεῖ. Ἔτσι στίς 24 Αυγούστου 1794, μετὰ τὴν κατάληψη τῆς εξουσίας απ' τὴν ἀντίδραση, δόθηκε τὸ τελικό χτύπημα. Τὸ Κράτος δήμευσε ὅλη τὴν κοινοτικὴ γῆ και τὴ χρησιμοποιήσε σὸν ἐγγυητικό κεφάλαιο γιὰ τὸ Ἐθνικό Χρέος, βγάζοντάς τὴν σὲ δημοπρασία και παρὰδιδοντάς τὴν στὰ ὄργανά του, τοὺς Θερμιδοριανούς.

Μετὰ ἀπὸ τρία χρόνια λεηλασίας, στίς 2 Πραϊριάλ τοῦ 5ου ἔτους, ο νόμος ευτυχῶς καταργήθηκε. Μὲ τὴν ἴδια ὅμως μολυβιά οἱ κοινότητες καταργήθηκαν και ἀντικαταστάθηκαν μὲ Συμβούλια Καντονιῶν, ὡστε τὸ Κράτος νά μπορεί νά τὰ ἐπανδρῶνει εὐκόλα μὲ τὰ ὄργανά του. Αὐτὸ κράτησε μέχρι τὰ 1801 ὅπου ἐπανεμφανίστηκαν οἱ κοινότητες τῶν χωριῶν. Τότε ὅμως ἡ ἴδια ἡ κυβέρνηση ἀνέλαβε νά διορίζει τοὺς δημάρχους και τοὺς ἐπίτροπους σὲ καθεμιά απ' τίς 36.000 κοινότητες. Κι αὐτὸς ο παραλογισμὸς κράτησε μέχρι τὴν ἐπανάσταση τοῦ Ιούλη τοῦ 1830, μετὰ απ' τὴν ὁποία ἐπανήρθε ο νόμος τοῦ 1789. Στὸ μεταξύ, ἡ κοινοτικὴ γῆ εἶχε δήμευτεῖ ξανά ἐξολοκλήρου απ' τὸ Κράτος στὰ 1813 και λεηλατήθηκε τὰ ἐπόμενα τρία χρόνια. Ὅτι ἀπέμεινε δὲν ἐπιστράφηκε στίς κοινότητες

πρὶν τὰ 1816.

Νομίζετε ὅτι αὐτὸ ἦταν τὸ τέλος; Κάθε ἄλλο. Κάθε νέο καθεστῶς ἐβλεπε τὴν κοινοτικὴ γῆ σὲ μέσο ἀποζημίωσης τῶν μπράβων του. Ἔτσι απ' τὰ 1830, σὲ τρεῖς διαφορετικὲς περιπτώσεις — ἡ πρώτη στὰ 1837 και ἡ τελευταία ἐπὶ Ναπολέοντα τοῦ Γ' — ἐκδόθηκαν νόμοι γιὰ νά ἐξαναγκάσουν τοὺς αγρότες νά μοιραστοῦν ὅτι τοὺς εἶχε ἀπομείνει απ' τὰ κοινοτικά δάση και λιβάδια και τρεῖς φορές τὸ Κράτος υποχρεώθηκε νά καταργήσει αὐτοὺς τοὺς νόμους ἐξαιτίας τῆς ἀντίστασης τῶν αγροτῶν. Μολοντούτο, ο Ναπολέοντας ο Γ' ἐπιφελήθηκε απ' τὴν κατάσταση κι ἄραξε μερικὰ μεγάλα κτήματα γιὰ νά τὰ δωρήσει στὰ ὄργανά του.

Αὐτὰ εἶναι τὰ γεγονότα. Κι αὐτὸ εἶναι ὅτι οἱ κύριοι ἐκείνοι ἀποκαλοῦν στὴν "ἐπιστημονικὴ" γλώσσα φυσικό θάνατο τῆς κοινοτικῆς ἰδιοκτησίας "κάτω απ' τὴν ἐπενέργεια τῶν οικονομικῶν νόμων". Θά μπορούσε κανεὶς νά χαρακτηρίσει ἐξίσου φυσικό θάνατο τὴ σφαγὴ ἑκατὸ χιλιάδων στρατιωτῶν στὸ πεδίο τῆς μάχης!

Ὅτι ἐγινε στὴ Γαλλία ἐγινε ἐπίσης στὸ Βέλγιο, τὴν Ἀγγλία, τὴ Γερμανία, τὴν Αὐστρία — παντοῦ στὴν Ἐυρώπη, ἐκτὸς απ' τίς Σλαβικὲς χώρες¹⁸.

Ἀλλὰ τότε οἱ περίοδοι που ξέσπαιαν οἱ λεηλασίες τῶν κοινοτήτων εἶναι κοινὲς σ' ὅλη τὴν Ἐυρώπη. Μόνο οἱ μέθοδοι ποικίλλουν. Ἔτσι στὴν Ἀγγλία οἱ κάτοχοι τῆς εξουσίας δὲν τόλμησαν νά προχωρήσουν σὲ γενικευμένα μέτρα. Προτίμησαν νά περάσουν, διαμέσου τοῦ κοινοβουλίου, μερικὲς χιλιάδες ξεχωριστοῦς Νόμους περί Περιφράξεων μὲ τοὺς ὁποίους σὲ κάθε ἐιδικὴ περίπτωση, τὸ κοινοβούλιο ἐπικύρωνε τὴν κατάσχεση — τὸ ἴδιο γίνεται μὲ χριση — κι ἔδινε στοὺς γαιοκτῆμονες τὸ δικαίωμα νά διατηρήσουν τὴν κοινοτικὴ γῆ που εἶχαν περιφράξει.

Κι ἐνῶ ἡ φύση ἔχει μέχρι τώρα σεβαστεῖ τὰ ρηχὰ ἀυλάκια μὲ τὰ ὁποία χωρίζονταν προσωρινὰ τὰ κοινοτικά κτήματα μεταξύ τῶν οικογενειῶν ἐνός Ἀγγλικοῦ χωριού και παρὸτι ἔχουμε στὸ βιβλίο κάποιου Μάρσαλ-Ἐκκάθαρς περιγραφὲς αὐτοῦ τοῦ εἶδους κατοχῆς στίς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα και παρὼλό που ἡ κοινοτικὴ οικονομία ἔχει ἐπιζήσει σὲ μερικὲς κοινότητες¹⁹ μέχρι σήμερα, δὲν

είναι λίγοι οι λόγοι (σάν τόν Σήμπο, άξιο ανταγωνιστή του Φυστέλ ντε Κουλάνζ) που ισχυρίζονται και διδάσκουν ότι η κοινότητα δέν υπήρξε ποτέ στην Αγγλία παρά μόνο με τή μορφή τής δουλοπαραικίας!

Στό Βέλγιο, τή Γερμανία, τήν Ιταλία και τήν Ισπανία βρίσκουμε νά χρησιμοποιούνται οι ίδιες μέθοδοι. Καί με τόν ένα τρόπο ή τόν άλλο η αρπαγή τής γής που ήταν κάποτε κοινοτική σχεδόν ολοκληρώθηκε στη Δυτική Ευρώπη στη δεκαετία του 1850. Απ' τήν κοινοτική τους γή, οι αγρότες, δέν κράτησαν παρά μερικά ψίχουλα.

Μ' αυτό τόν τρόπο ενέργησε η αμοιβαία συμμαχία μεταξύ του άρχοντα, του παπά, του στρατιώτη, και του δικαστή που ονομάζουμε "Κράτος" ενάντια στους χωρικούς, για νά τούς αφαιρέσει και τήν τελευταία εγγύηση ενάντια στην υπερβολική φτώχεια και τήν οικονομική υποδούλωση.

Ενώ όμως τό Κράτος παράβλεπε κι οργάνωνε αυτή τή λεηλασία, ήταν δυνατό νά σεβαστεί τό θεσμό τής κοινότητας ως οργάνου τών τοπικών υποθέσεων; Προφανώς όχι. Γιατί τό νά παραδεχτεί ότι κάποιοι πολίτες μπορούσαν νά συγκροτήσουν μία ομοσπονδία που θά αναλάμβανε μερικές απ' τίς λειτουργίες του Κράτους θά ήταν μία αντίφαση προς τίς αρχές του. Τό Κράτος απαιτεί απ' τούς υπηκόους του μία άμεση, προσωπική υποταγή χωρίς ενδιάμεσους. Απαιτεί ισότητα στη σκλαβιά. Δέν μπορεί νά δεχτεί ένα "Κράτος εν Κράτει".

Έτσι, μόλις τό Κράτος άρχισε νά οργανώνεται, τόν 16ο αιώνα, προσπάθησε νά καταστρέψει κάθε σύνδεσμο που υπήρχε μεταξύ τών πολιτών τόσο στις πόλεις όσο και στα χωριά. Όπου ανέχθηκε, κάτω απ' τ' όνομα τών δημοτικών θεσμών, μερικά υπολείμματα αυτονομίας — ποτέ ανεξαρτησίας — δέν ήταν παρά για δημοσιονομικούς λόγους, για νά μειώσει ανάλογα τόν προϋπολογισμό ή επίσης για νά δώσει μία ευκαιρία στα σπουδαία πρόσωπα τής περιοχής νά πλουτίσουν σέ βάρος του λαού — όπως στην περίπτωση τής Αγγλίας — εντελώς νόμιμα μέχρι πρόσφατα και μέχρι σήμερα μέσω τών θεσμών και τών εθίμων.

Αυτό είναι κατανοητό. Οι τοπικές υποθέσεις είναι ζήτημα του εθιμικού δικαίου κι η συγκέντρωση τής εξου-

σίας είναι ζήτημα του Ρωμαϊκού δικαίου. Αυτά τά δυό δέν μπορούν νά συνυπάρξουν. Τό τελευταίο έπρεπε νά καταστρέψει τό πρώτο.

Γι' αυτό τό λόγο στην Αλγερία, κάτω απ' τό Γαλλικό καθεστώς, όταν ένα Καμπύλ Τζεμά — η κοινότητα ενός χωριού — θέλει νά υπερασπίσει τή γή του, κάθε κάτοικος τής κοινότητας πρέπει νά καταθέσει μία προσωπική αγωγή στα δικαστήρια που θ' ασχοληθούν μάλλον με πενήντα ή διακόσιες ξεχωριστές υποθέσεις παρά θά δεχτούν τή συλλογική αγωγή τής κοινότητας. Ο Γακωβινικός κώδικας που εξελίχτηκε σέ Ναπολεόντειο κώδικα, μόλις που αναγνωρίζει τό εθιμικό δίκαιο, προτιμώντας τό Ρωμαϊκό ή μάλλον τό Βυζαντινό δίκαιο.

Γι' αυτό τό λόγο, ξανά στη Γαλλία, όταν ο αέρας ρίξει κάποιο δένδρο σέ μία εθνική λεωφόρο ή κάποιος χωρικός που είναι η σειρά του νά επισκευάσει τό κοινοτικό δρομάκι, προτιμάει νά πληρώσει δυό-τρία φράγκα σ' έναν λιθοβράστη για νά τό κάνει, πρέπει ν' αναμιχθούν από δώδεκα έως δεκαπέντε υπάλληλοι τών Υπουργείων Εσωτερικών κι Οικονομικών και περιισότερα από πενήντα έντυπα ν' ανταλλαγούν μεταξύ τών αυστηρών λειτουργιών, προτού μπορέσει τό δένδρο νά πουληθεί ή προτού ο αγρότης πάρει άδεια για νά παραδώσει τά δυό-τρία φράγκα του στό Κοινοτικό ταμείο.

Όσοι έχουν αμφιβολίες για τήν ακρίβεια αυτής τής δήλωσης θά βρουν τά πενήντα αυτά έγγραφα καταχωρημένα κι αριθμημένα δεόντως απ' τόν Μ. Τρικός στην Εφημερίδα των Οικονομολόγων (Απρίλης 1893).

Τά παραπάνω ισχύουν φυσικά για τήν τρίτη δημοκρατία, γιατί δέν μιλάω για τή βάρβαρη διαδικασία του "παλιού καθεστώτος", που έμενε ικανοποιημένο με πέντε ή τό πολύ έξι έγγραφα. Οι λόγοι όμως θά σάς πούν ότι στις πιο βάρβαρες εποχές ο Κρατικός έλεγχος ήταν πλασματικός.

Και νά ήταν μόνο θέμα γραφικής εργασίας! Δέν θά σήμαινε — αφού άλλωστε 20.000 αξιωματούχοι είναι πάρα πολλοί — παρά ένα ακόμα δισεκατομμύριο στον προϋπολογισμό. Ένα μικροποσό για τούς εραστής τής "τάξης" και τής συμμόρφωσης.

Στό βάθος όμως όλων αυτών κρύβεται κάτι πολύ χειρότερο. Είναι η αρχή που καταστρέφει τὰ πάντα.

Οι αγρότες σ' ένα χωριό έχουν ένα μεγάλο αριθμό κοινών συμφερόντων: νοικοκυριό, γειτονιά, σταθερές σχέσεις. Οδηγούνται αναπόφευκτα στην ένωση για χίλιους δυο διαφορετικούς λόγους. Τό Κράτος όμως δέν θέλει, ούτε μπορεί νά επιτρέψει κάτι τέτοιο! Στό κάτω κάτω τούς δίνει τό σχολείο, τόν παπά, τόν χωροφύλακα και τόν δικαστή — αυτά θά έπρεπε νά είναι αρκετά. Κι αν εμφανιστούν κι άλλα συμφέροντα μπορούν κι αυτά νά αντιμετωπιστούν μέσα απ' τὰ συνηθισμένα κανάλια τής Κρατικής εκκλησίας!

Έτσι μέχρι τὰ 1883 στη Γαλλία απαγορευόταν αυστηρά στους χωρικούς νά συμπράξουν, μ' εξαίρεση τις μαζικές αγορές χημικών λιπασμάτων ή τήν άρδευση τών λιβαδιών τους. Δέν ήταν χωρίτερα απ' τὰ 1883-1886 που η Δημοκρατία αποφάσισε νά παραχωρήσει στους αγρότες αυτό τό δικαίωμα, ψηφίζοντας τό νόμο τών συνδικάτων που παρόλα αυτά περιοριζόταν από επιφυλάξεις και όρους.

Κι επειδή έχουμε αποβλακωθεί απ' τήν Κρατική εκπαίδευση χαιρόμαστε γιά τις ξαφνικές προόδους που γίνονται απ' τις αγροτικές ενώσεις, χωρίς νά ντρεπόμαστε στη σκέψη ότι αυτό τό δικαίωμα που ως τώρα τό έχουν αρνηθεί στους αγρότες, τό απολάμβανε αναμφισβήτητα ο καθένας — ελεύθερος ή δουλολάροικος — στό Μεσαίωνα. Έχουμε καταντήσει τόσο δούλοι που τό θεωρούμε ήδη "νίκη τής δημοκρατίας". Σ' αυτό τό στάδιο πλύσης εγκεφάλου έχουμε φτάσει χάρη στην παραμορφωμένη και διαστρεβλωμένη απ' τό Κράτος εκπαίδευσή μας και τις προκαταλήψεις μας σ' ότι αφορά τό τελευταίο.

9.

"Αν σέ μιὰ πόλη ή ένα χωριό έχετε κοινά συμφέροντα, τότε ζητήστε απ' τό κράτος ή τήν εκκλησία ν' ασχοληθεί μαζί τους. Γιά σάς όμως τό νά ενωθείτε και νά ασχοληθείτε μ' αυτά τό συμφέροντα είναι απαγορευμένο". Αυτή είναι η φόρμουλα που εφαρμόζεται σ' όλη τήν Ευρώπη απ' τόν 16ο αιώνα και μετά.

Ήδη στό τέλη τού 14ου αιώνα, ένα διάταγμα τού Εδουάρδου Γ', βασιλιά τής Αγγλίας, ανέφερε ότι: "κάθε συμμαχία, συνεννόηση, συγκεντρώσεις, συναντήσεις, θεσπίσματα και τελετουργικοί όρκοι, που έχουν γίνει ή πρόκειται νά γίνουν μεταξύ Ξυλουργών και χριστών, είναι άκυροι κι ανυπόστατοι". Δέν ήταν όμως παρά μόνο μετά τήν ήττα τών χωριών και τών λαϊκών ξεσηκωμών, στό άποinion έχουμε ήδη αναφερθεί, που τό Κράτος τόλμησε νά συγκρουστεί μ' αυτούς τούς θεσμούς που ένωναν τούς τεχνίτες — συντεχνίες, αδελφότητες κλπ. — γιά νά τούς διαλύσει και νά τούς καταστρέψει. Νά τί βλέπει κανείς ξεκάθαρα στην Αγγλία, μιὰ που η τεράστια ποσότητα ντοκουμέντων που διαθέτουμε τού επιτρέπει ν' ακολουθήσει αυτό τό κίνημα βήμα πρós βήμα. Σιγά-σιγά, τό Κράτος καταλαμβάνει τις συντεχνίες και τις αδελφότητες. Τις πιέζει, καταργεί τις αρμοδιότητές τους, τούς επιτρόπους τους που τούς αντικαθιστά με τὰ γραφεία του, τούς δικαστές του και τὰ συμπόσια του. Και στις αρχές τού 16ου αιώνα, επί Ερρίκου Η', δημεύει όλη τήν περιουσία τών συντεχνιών, αγνοώντας τήν τήρηση τών τύπων ή τή διαδικασία. Ο διάδοχος του μεγάλου προτεστάντη βασιλιά ολοκληρώνει τό έργο.

Είναι μιὰ ξεκάθαρη ληστεία, χωρίς δικαιολογίες, όπως τόσο σωστά τό διατύπωσε ο Θόρολντ Ρότζερς. Και ξανά είναι αυτή η κλοπή, που οι λεγόμενοι "επιστήμονες" οικονομολόγοι περιγράφουν σαν "φυσικό θάνατο τών συντεχνιών κάτω απ' τήν επίδραση οικονομικών νόμων"!

Πραγματικά μπορούσε τό Κράτος ν' ανεχθεί τή συντεχνία, τό επαγγελματικό σωματείο, με τό δικαστήριό του, τήν πολιτοφυλακή του, τή βασισμένη στον όρκο οργάνωσή του; Ήταν ένα "Κράτος εν Κράτει"! Τό αληθινό Κράτος έπρεπε νά τό καταστρέψει κι αυτό έκανε παντού: Στην Αγγλία, τή Γαλλία, τή Γερμανία, τή Βοημία και τή Ρωσία, διατηρώντας τα μόνο σαν πρόσχημα γιά χάρη τού φοροεισπράκτορα και σαν μέρος τού τεράστιου διοικητικού μηχανισμού του. Και σίγουρα δέν υπάρχει λόγος νά εκπλησσαι κανείς που οι συντεχνίες κι η ανεξαρτησία τών συντεχνιών απογυμνώθηκαν κάποτε απ' όλα όσα ήταν μέχρι τότε η ζωή τους, που υποτάχτηκαν στις διαταγές τών βασιλικών αξιωματούχων κι έγιναν

γρανάζια τού διοικητικού μηχανισμού, που τόν 18ο αιώνα ήταν μία τροχοπέδη, ένα εμπόδιο στη βιομηχανική ανάπτυξη, παρά τό γεγονός ότι τούς τέσσερις προηγούμενους αιώνες αντιπροσώπευαν τήν ίδια τή ζωή. Τό Κράτος τις είχε καταστρέψει.

Τό Κράτος όμως δέν ικανοποιήθηκε ανατρέποντας τά σχέδια τών ορκισμένων επαγγελματικών αδελφοτήτων που τό ενοχλούσαν, μπαίνοντας ανάμεσα σ' αυτό και τούς υπηκόους του. Δέν ικανοποιήθηκε δημεύοντας τήν κινητή κι ακίνητη περιουσία τους. Έπρεπε νά πάρει στά χέρια του και τις λειτουργίες και τά περιουσιακά τους στοιχεία.

Σέ μία Μεσαιωνική πόλη, όταν υπήρχε μία σύγκρουση συμφερόντων μέσα σ' ένα σωματείο ή όταν δυό διαφορετικές συντεχνίες διαφωνούσαν, η μόνη διεξοδος ήταν η πόλη. Ήταν υποχρεωμένες νά έρθουν σέ συμφωνία, σ' οποιοδήποτε είδος συμβιβαστικής διευθέτησης, αφού ήταν όλοι αμοιβαία συνδεδεμένοι με τήν πόλη. Κι η τελευταία, ποτέ δέν απότuche νά επιβληθεί, είτε με δική της διαιτησία, είτε στήν ανάγκη αναθέτοντας τήν επίλυση τής διαφωνίας σέ μία άλλη πόλη.

Από κεί και πέρα τό Κράτος ήταν ο μόνος δικαστής. Όλες οι τοπικές αντιθέσεις συμπεριλαμβανόμενων και τών σσημαντων διαφορών σέ μικρές πόλεις με λίγες μόνο εκατοντάδες κατοίκους, έπρεπε νά συσσωρευτούν με τή μορφή εγγράφων στά γραφεία τού βασιλιά ή τού κοινοβουλίου. Τό Αγγλικό κοινοβούλιο ήταν κυριολεκτικά κατακλυσμένο από χιλιάδες ασημαντες τοπικές μικροδιαφωνίες. Σόν αποτέλεσμα χρειάζονταν χιλιάδες αξιωματούχοι στήν πρωτεύουσα — που οι περισσότεροι δωροδοκούσαν — γιά νά διαβάσουν, νά ταξινομήσουν και νά μορφώσουν γνώμη γιά όλες αυτές τις προσφυγές και ν' αποφανθούν γιά τις πιο μικρές λεπτομέρειες; λογουχάρη, πώς πρέπει νά πεταλώνεται ένα όλογο, νά λευκαίνονται τά λινά, νά παστώνονται οι ρέγγες, νά φτιάχεται ένα βαρέλι και πάει λέγοντας *ad infinitum* και τό κύμα τών υποθέσεων συνέχισε νά αυξάνει σέ όγκο.

Κι όμως δέν ήταν μόνο αυτό. Με τόν καιρό τό Κράτος ανέλαβε τό εξαγωγικό εμπόριο βλέποντας το σαν πηγή κέρδους. Προηγούμενα, όταν πρόκυπτε μία διαφορά μεταξύ δυό πόλεων γιά τήν τιμή ενός εξαγόμενου υφάσμα-

τος, ή γιά τήν ποιότητα τού μαλλιού, ή γιά τή χωρητικότητα τών βαρελιών τής ρέγγας, οι ίδιες οι πόλεις τά έβρισκαν μεταξύ τους. Αν η διαφωνία συνεχιζόταν, καλούσαν συνήθως μία άλλη πόλη γιά νά διαιτητεύσει. Διαφορετικά γινόταν ένα συνέδριο συντεχνιών τών υφαντών ή βαρελοποιών, γιά ν' αποφασίσει σέ παγκόσμιο επίπεδο τήν ποιότητα και τήν τιμή τού υφάσματος ή τή χωρητικότητα τών βαρελιών.

Από κεί και πέρα όμως τό Κράτος στό Λονδίνο ή τό Παρίσι ήταν που ανέλαβε νά επιλύει αυτές τις διαφωνίες. Διαμέσου τών αξιωματούχων του έλεγχε τή χωρητικότητα τών βαρελιών, καθόριζε τήν ποιότητα τού υφάσματος, επιτρέποντας παραλλαγές καθώς επίσης και καθορίζοντας τόν αριθμό και τό πάχος τών ινών στό στήμονι και τό υφάδι και με τις ορντινάσες του ανακατευόταν στις πιο μικρές λεπτομέρειες κάθε βιομηχανίας. Μπορείτε νά μαντέψετε τό αποτέλεσμα. Κάτω απ' αυτό τόν έλεγχο, η βιομηχανία τόν 18ο αιώνα έσβηνε.

Τι απόγινε, σ' αλήθεια, η τέχνη τού Μπενβενούτο Τσελλίνι, κάτω απ' τήν κρατική κηδεμονία; Εξαφανίστηκε! Και η αρχιτεκτονική εκείνων τών συντεχνιών τών χτιστών και τών ξυλουργών, που τά έργα τέχνης τους θαυμάζουμε μέχρι σήμερα; Παρατηρήστε απλάς τά ειδικθά μνημεία τής Κρατιστικής περιόδου και με μία ματιά θά καταλήξετε στό συμπέρασμα ότι η αρχιτεκτονική είχε εκφυλιστεί σέ τέτοιο βαθμό, που ακόμα δέν έχει συνέλθει απ' τά χτυπήματα που δέχθηκε απ' τά χέρια τού Κράτους.

Τι συνέβηκε στά υφαντά τής Μπρύζ, στά ολλανδικά υφάσματα; Πού ήταν οι σιδεράδες, οι τόσο ικανοί στήν κατεργασία τού σιδήρου και ποιός σέ κάθε σημαντικό ευρωπαϊκό χωριό, ήξερε νά κάνει αυτό τό αχάριστο μέταλλο κατάλληλο νά μεταμορφωθεί σέ υπέροχα στολίδια; Πού ήταν αυτοί οι τορνευτές, οι ρολογάδες, οι ράφτες, που είχαν κάνει τή Νυρεμβέργη μία απ' τις δόξες τού Μεσαιώνα γιά τά όργανα ακριβείας της; Μιλείτε γι' αυτό στόν Τζέιμς Βάττ, που δυό αιώνες αργότερα έδωσε τριάντα χρόνια αναζητώντας μάταια έναν εργάτη, που θά μπορούσε νά τού φτιάξει έναν λίγο-πολύ στρογγυλό κύλινδρο γιά τήν ατμομηχανή του. Συνακόλουθα, η ατμομη-

χανή του παρέμεινε στα σχέδια τριάντα ολόκληρα χρόνια, γιατί δεν υπήρχε τεχνίτης ικανός να την κατασκευάσει.

Αυτός ήταν ο ρόλος του κράτους στο βιομηχανικό πεδίο. Τό μόνο που ήταν ικανό να κάνει ήταν να σφίξει τα λουριά στους εργάτες, να ερμώσει την ύπαιθρο, να σπείρει τη μιζέρια στις πόλεις, να υποβιβάσει εκατομμύρια ανθρώπινα όντα σε μία κατάσταση λιμοκτονίας και να επιβάλλει τη βιομηχανική δουλοπαροικία.

Κι αυτά είναι τα αξιοθρήνητα υπολείμματα των παλιών συντεχνιών, αυτοί οι τασκισμένοι κι υπερφορολογημένοι οργανισμοί, αυτά τα άχρηστα γρανάζια του διοικητικού μηχανισμού, που οι πάντα "επιστήμονες" οικονομολόγοι, είναι τόσο αδαείς, ώστε να συγχέουν με τις μεσαιωνικές συντεχνίες. Εκείνο που η Μεγάλη Γαλλική Επανάσταση σάρωσε σά βλαβερό για τη βιομηχανία δεν ήταν η συντεχνία, ούτε ακόμα το σωματείο, αλλά το άχρηστο και βλαβερό γρανάζι του κρατικού μηχανισμού.

Εκείνο όμως που η Επανάσταση φρόντισε να μην σαρώσει ήταν η Κρατική εξουσία πάνω στη βιομηχανία, πάνω στους δουλοπάροικους του εργοστάσιου.

Θυμάστε τη συζήτηση που έγινε στην Εθνοσυνέλευση — στη φοβερή Εθνοσυνέλευση — εξαιτίας μιάς απεργίας; Στα παράπονα των απεργών η Εθνοσυνέλευση απάντησε: "Μόνο το Κράτος έχει την αρμοδιότητα να φροντίζει τα συμφέροντα όλων των πολιτών. Απεργιώντας, φτιάχνετε έναν συνασπισμό, δημιουργείτε ένα Κράτος εν Κράτει. Γι' αυτό — Θάνατος."

Αυτή η απάντηση δεν έδειξε παρά την αστική φύση της ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ. Δεν έχει όμως, στην πραγματικότητα, μία πολύ βαθύτερη σημασία; Δεν συνοψίζει τη συμπεριφορά του Κράτους που βρήκε την ολοκληρωμένη και λογική του έκφραση σε σχέση με την κοινωνία συνολικά στο Γιακωβινισμό του 1793; "Έχετε κάποιο παράπονο; Τότε απευθυνθείτε στο Κράτος! Αυτό και μόνο έχει την αποστολή να επανορθώσει τις αδικίες ενάντια στους υπηκόους του. Όσο για ένα συνασπισμό για να υπερασπίσετε τούς εαυτούς σας — ποτέ!" Μ' αυτή την έννοια ήταν που η Δημοκρατία αυτοαποκαλούνταν μία και α δ ι α ι ρ ε τ η.

Μήπως ο σύγχρονος σοσιαλιστής γιακωβίνος δεν σκέ-

φτεται με τον ίδιο τρόπο; Μήπως η Εθνοσυνέλευση δεν έκφραζε την ουσία του γιακωβινισμού με την ψυχρή λογική που τή διακρίνει; Σ' αυτή την απάντηση της Εθνοσυνέλευσης συνοψιζόταν η στάση όλων των κρατών σε σχέση μ' όλους τούς συνασπισμούς κι όλες τις ιδιωτικές ενώσεις, ανεξάρτητα απ' τo σκοπό τους.

Στην περίπτωση της απεργίας είναι γεγονός ότι στη Ρωσία αυτή θεωρείται ακόμα έγκλημα έσχατης προδοσίας. Τό ίδιο και στο μεγαλύτερο μέρος της Γερμανίας όπου ο Γουλιέλμος θά έλεγε στους ανθρακωρύχους: "Προσφεύγετε σε μένα. Άν όμως ποτέ δοκιμάσετε να ενεργήσετε για τούς εαυτούς σας θά γευτείτε τὰ σπαθιά των στρατιωτών μου".

Τό ίδιο εξακολουθεί να ισχύει, σχεδόν πάντα, στη Γαλλία. Ακόμα και στην Αγγλία, μόνο αφού αγωνίστηκαν έναν ολόκληρο αιώνα διαμέσου μυστικών εταιριών, με τό μαχαίρι για τούς προδότες και τούς αφέντες, με εκρηκτικά κάτω απ' τὰ μηχανήματα (μέχρι τὰ 1860), με συμριδόσκηνη μέσα στά λιπαντικά κλπ. άρχισαν να αποκτούν οι Βρετανοί εργάτες τό δικαίωμα να απεργούν. Και σύντομα θά τό αποκτήσουν στο άκέραιο — άν δεν πέσουν στις παγίδες που τούς έχει ήδη στήσει τό κράτος, προσπαθώντας να επιβάλλει υποχρεωτική διαιτησία σε αντάλλαγμα για τό νόμο της θωρης εργασίας.

Περισσότερο από ένα αιώνας σκληρών αγώνων! Και τί μιζέρια. Πόσοι εργάτες πέθαναν στη φυλακή, μεταφέρθηκαν στην Αυστραλία, τουφεκίστηκαν ή κρεμάστηκαν, για να ξανακερδίσουν τό δικαίωμα να συνασπίζονται, που — άς τό ξαναθυμίσω για μία ακόμη φορά — απολάμβανε ο καθένας ελεύθερος ή δουλοπάροικος, όσο τό Κράτος δεν άπλωνε τό βαρύ χέρι του πάνω στις κοινωνίες.

Μόνο όμως ο εργάτης αντιμετώπιστηκε μ' αυτό τόν τρόπο;

Άς θυμηθούμε μόνο τούς αγώνες που η αστική τάξη έπρεπε να διεξάγει ενάντια στο Κράτος για να κερδίσει τό δικαίωμα να οργανώνει εμπορικές εταιρίες — ένα δικαίωμα που τό Κράτος άρχισε να αναγνώριζει μόνο όταν ανακάλυψε έναν βολικό τρόπο για να δημιουργεί μονοπώλια πρós όφελος των οργάνων του και για να γεμίζει τὰ θησαυροφυλάκιά του. Σκεφτείτε τούς αγώνες για τό

δικαίωμα να μιλά, να σκέφτεται ή να γράφει κανείς διαφορετικά απ' ότι ορίζει το Κράτος, διαμέσου της Ακαδημίας, του Πανεπιστημίου και της Εκκλησίας! Σκεφτείτε τους αγώνες που έπρεπε να γίνουν μέχρι σήμερα για να μπορεί κανείς να διδάσκει τα παιδιά του ανάγνωση — ένα δικαίωμα που το Κράτος κατέχει αλλά δεν χρησιμοποιεί. Ακόμα και τους αγώνες για να διασφαλιστεί το δικαίωμα της διασκέδασης σε δημόσιο χώρο! Για να μην αναφέρουμε εκείνους που έπρεπε να διεξαχθούν για να μπορεί κανείς να εκλέγει το δικαστή ή τους νόμους του — κάτι που ήταν σε καθημερινή χρήση άλλες εποχές — ούτε τους αγώνες που θα χρειαζοτόν πριν μπορέσει κανείς να βάλει φωτιά στο αισχρό βιβλίο των τιμωριών, που επινόησε το πνεύμα της Ιεράς εξέτασης και των δεσποτικών αυτοκρατοριών της Ανατολής κι είναι γνωστό με τ' όνομα Ποινικός Κώδικας!

Παρατηρήστε μετά τη φορολογία — ένα θεσμό που προέρχεται καθαρά απ' το Κράτος — αυτό το φοβερό όπλο που χρησιμοποίησε το Κράτος στην Ευρώπη, καθώς και στις νέες κοινωνίες — τις δυο Αμερικές — για να κρατήσει τις μάζες κάτω απ' το πέλμα του, για να ευνοήσει τα μίσθαρνα όργανά του, για να καταστρέψει την πλειονότητα πρὸς ὄφελος τῶν κυριάρχων και για να διατηρήσει τους παλιούς διαχωρισμούς και κάστες.

Πάρτε ύστερα τους πολέμους, χωρίς τους οποίους τα Κράτη δεν θα μπορούσαν ούτε να δημιουργηθούν, ούτε να διατηρηθούν, πολέμους που γίνονται καταστροφικοί κι αναπόφευκτοι απ' τη στιγμή που παραδέχεται κανείς ότι μία συγκεκριμένη περιοχή, απλώς και μόνο επειδή είναι μέρος ενός κράτους, έχει αντίθετα συμφέροντα απ' τους γείτονές της επειδή είναι μέρος ενός άλλου κράτους. Σκεφτείτε τους πολέμους του παρελθόντος κι αυτούς που πρέπει να κάνουν οι υποταγμένοι άνθρωποι για να κατακτήσουν το δικαίωμα ν' ανασπνέουν ελεύθερα τους πολέμους για την κατάκτηση νέων αγορών, τους πολέμους για τη δημιουργία αποικιακών αυτοκρατοριών. Και στη Γαλλία ξέρουμε δυστυχώς πολύ καλά ότι κάθε πόλεμος, νικηφόρο ή όχι, τὸν ακολουθεῖ η σκλαβιά.

Και τέλος αυτό που είναι ακόμα χειρότερο απ' ὅσα μόλις απαριθμήθηκαν, είναι τὸ γεγονός ὅτι η εκπαίδευση

που παίρνουμε ὅλοι απ' τὸ Κράτος, στὸ σχολεῖο ἢ ἀργότερα, ἔχει τόσο διαστρεβλώσει τὸ μυαλό μας που ἀκόμα κι ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας χάνεται καὶ μεταμφιέζεται σὲ δουλεία.

Εἶναι λυπηρὸ νὰ βλέπει κανεὶς αὐτοὺς που νομίζουν ὅτι εἶναι ἐπαναστάτες νὰ ἐξαπολύουν τὸ μίσος του ἐναντίον στὸν ἀναρχικὸ, ἀπλὰ καὶ μόνο ἐπειδὴ οἱ ἰδέες του γιὰ τὴν ἐλευθερία ξεπερνοῦν τὶς ἀσημαντες καὶ στενόμευαλες ἀντιλήψεις τῆς ἐλευθερίας που διδάσκονται στὸ Κρατικὸ σχολεῖο. Καὶ στὸ μεταξύ αὐτὸ τὸ θέαμα εἶναι μιά πραγματικότητα. Τὸ γεγονός εἶναι ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς εβελοδουλείας ἀνεκαθεν καλλιεργοῦνταν ἐξυπνα στὸ μυαλό τῶν νέων κι αὐτὸ ἐξακολουθεῖ νὰ συμβαίνει γιὰ νὰ διαιωσίνει τὴν ὑποταγὴ τοῦ ἀτόμου στὸ Κράτος.

Ἡ ἐλευθεριακὴ φιλοσοφία ἔχει πνιγεῖ ἀπ' τὴ Ρωμαϊκὴ καὶ τὴν Καθολικὴ ψευτοφιλοσοφία τοῦ Κράτους. Ἡ ἱστορία ἔχει διαστρεβλωθεῖ ἀπ' τὴν πρώτη κιόλας σελίδα, ὅπου ψεύδεται μιλώντας γιὰ τὴ Μεροβίγγεια καὶ τὴν Καρλοβίγγεια μοναρχία, μέχρι τὴν τελευταία, ὅπου ἐξυμνεῖ τὸ γιακωβινισμό κι ἀρνείται ν' αναγνωρίσει τὸ ρόλο που ἔπαιξε ὁ λαὸς στὴ δημιουργία τῶν δικῶν του θεσμών. Οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες ἔχουν διαστρεβλωθεῖ γιὰ νὰ μποῦν στὴν ὑπηρεσία τοῦ διπλοῦ εἰδωλοῦ Ἐκκλησία-Κράτος. Ἡ ἀτομικὴ ψυχολογία κι ἀκόμη περισσότερο ἡ κοινωνικὴ, ψεύδονται σὲ κάθε τους ἰσχυρισμὸ γιὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴν τριπλὴ συμμαχία τοῦ στρατιώτη, τοῦ παπᾶ καὶ τοῦ δικαστή. Τελικὰ ἡ ἠθικὴ, ἀφοῦ κήρυξε αἰῶνες ολόκληρους τὴν ὑποταγὴ στὴν ἐκκλησία ἢ τὴ Βίβλο, χειραφετεῖται σήμερα μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ κηρύξει τὴν ὑποδούλωση στὸ Κράτος: "Καμιά ἄμεση ἠθικὴ ὑποχρέωση πρὸς τὸ γείτονά σας, κανένα αἰσθημα ἀλληλεγγύης" ὅλες οἱ ὑποχρεώσεις σας εἶναι πρὸς τὸ Κράτος", μάς λένε, μάς διδάσκουν σ' αὐτὴ τὴ νέα λατρεία τῆς παλιᾶς Ρωμαϊκῆς καὶ Καισαρικῆς θεότητας. "Τὸ γείτονα, τὸ σύντροφο, τὸ φίλο — ξεχάστε τους. Ἀπὸ δὴ καὶ πέρα δὲν θὰ τοὺς ξέρετε παρὰ διαμέσου τοῦ ἐνός ἢ τοῦ ἄλλου Κρατικοῦ οργάνου. Καὶ ὁ καθένας ἀπὸ σᾶς θ' ἀντλεῖ ἀρετὴ ἀπ' τὸ ὅτι εἶναι ἐξίσου ὑποταγμένος σ' αὐτό".

Κι ἡ ἐξύμνηση τοῦ Κράτους καὶ τῆς πειθαρχίας του, γιὰ τὴν ὁποία ἐργάζεται τὸ Πανεπιστήμιο κι ἡ ἐκκλησία,

ο τύπος και τὰ πολιτικά κόμματα, διαδίδεται μὲ τόση επιτυχία που ἀκόμα κι ἐπανάστατες δὲν τολμοῦν νὰ κοιτάξουν αὐτὸ τὸ φετίχ κατὰματα.

Ὁ μοντέρνος ριζοσπάστης εἶναι ἕνας συγκεντρωτιστής, Κρατιστής καὶ φανατικός Γακωβίνος. Κι ὁ σοσιαλιστής ἀκολουθεῖ τὰ βήματά του. Ὅπως οἱ Φλωρεντινοί, στὰ τέλη τοῦ 15ου αἰῶνα, που δὲν ἤξεραν τίποτα καλύτερο ἀπ' τὸ νὰ ζητήσουν τὴ δικτατορία τοῦ Κράτους γιὰ νὰ τοὺς σώσει ἀπ' τοὺς Πατρίκιους, ἔτσι κι οἱ σοσιαλιστές δὲν μποροῦν παρά νὰ ἐπικαλεστοῦν τοὺς ἰδίους θεσμούς, τὴ δικτατορία τοῦ Κράτους, γιὰ νὰ σωθοῦν ἀπ' τὴ φρίκη τοῦ οικονομικοῦ καθεστώτος που αὐτὸ ακριβῶς τὸ ἴδιο τὸ Κράτος δημιούργησε.

10.

Ἄν ἐμβαθύνει κανεὶς λίγο περισσότερο σ' αὐτές τις διαφορετικὲς κατηγορίες φαινομένων που μόλις καὶ μετὰ βίας ἔβγαζε σ' αὐτὴ τὴ σύντομη περίληψη, θὰ καταλάβει γιατί — βλέποντας τὸ Κράτος ὅπως υπῆρξε στὴν ἱστορία κι ὅπως εἶναι οὐσιαστικά σήμερα — καὶ πεισμένος ὅτι ἕνας κοινωνικός θεσμὸς δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ ὁποιοδήποτε ἐπιθυμητὸ σκοπὸ ἀφοῦ, ὅπως κάθε ὄργανο, ἀναπτύσσεται σύμφωνα μὲ τὴ λειτουργία που ἐκτελεῖ, πρὸς μιά συγκεκριμένη κατεῦθυνση καὶ ὄχι πρὸς ὅλες τις πιθανὲς κατευθύνσεις — θὰ καταλάβει, λέω, γιατί καταλήγουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ Κράτος πρέπει νὰ καταργηθεῖ.

Τὸ βλέπουμε σὰ θεσμὸ που ἀναπτύχθηκε στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας — γιὰ νὰ ἐμποδίσει τὴν ἀμεση ἀνθρώπινη ἔνωση, ν' ἀναστειλεῖ τὴν ἀνάπτυξη τῆς τοπικῆς κι ατομικῆς πρωτοβουλίας, νὰ συντρίψει τις υπέρχουσες ἐλευθερίες, νὰ ἐμποδίσει τὴ νέα τους ἀνθησιον — ὅλα αὐτὰ γιὰ νὰ υποτάξει τις μάζες στὴ θέληση μειονοτήτων.

Καὶ ξέρομε ὅτι ἕνας θεσμὸς μὲ παρελθὸν μερικῶν χιλιᾶδων χρόνων δὲν προσφέρεται γιὰ μιά λειτουργία που ἀντιτίθεται σὲ κείνον γιὰ τὸν ὁποῖο καὶ διαμέσου τοῦ ὁποῖο ἀναπτύχθηκε στὴν πορεία τῆς ἱστορίας.

Σ' αὐτὸ τὸ ἀδιάσειστο, γιὰ ὅποιον ἔχει συλλογιστεῖ

πάνω στὴν ἱστορία, ἐπιχείρημα, ἡ ἀπάντηση που παίρνομε εἶναι σχεδὸν νηπιακὴ: "Τὸ Κράτος ὑπάρχει καὶ ἀντιπροσωπεύει ἕνα ἰσχυρὸ, ἐτοιμο ὀργανισμό. Γιατί νὰ μὴν τὸ χρησιμοποιοῦσαμε ἀντὶ νὰ θέλομε νὰ τὸ καταστρέψομε; Λειτουργεῖ γιὰ κακοὺς σκοποὺς — σύμφωνα. Ὁ λόγος ὅμως εἶναι ὅτι βρίσκεται στὰ χέρια τῶν ἐκμεταλευτῶν. Ἄμα τὸ ἐπαίρνε στὰ χέρια του ὁ λαός, γιατί δὲν θὰ μπορούσε νὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ καλύτερους σκοποὺς, γιὰ τὸ καλὸ τῶν ἀνθρώπων;"

Πάντα τὸ ἴδιο ὄνειρο — ἐκεῖνο τοῦ Μαρκήσιου ντε Πόζα στὸ δρᾶμα τοῦ Σίλερ, που προσπαθεῖ νὰ κάνει τὴν ἀπολυταρχία ὄργανο χειραφέτησης ἢ τὸ ὄραμα τοῦ ευγενικοῦ Αββὰ Πιέρ στὴ "Ρώμη" τοῦ Ζολᾶ, που προσπαθεῖ νὰ κάνει τὴν ἐκκλησία μοχλὸ τοῦ σοσιαλισμοῦ.

Πάρτε ἕνα συγκεκριμένο παράδειγμα στὴ Γαλλία.

Κάθε σκεφτόμενος ἄνθρωπος θὰ ἔχει παρατηρήσει τὸ ἐκπληκτικὸ γεγονός ὅτι ἡ Τρίτη Δημοκρατία, παρά τὴ δημοκρατικὴ τῆς μορφῆς κυβέρνησης, ἔχει παραμείνει οὐσιαστικὰ μοναρχικὴ. Τὴν ἔχομε κατακρίνει ὅλοι γιατί δὲν δημοκρατικοποίησε τὴ Γαλλία — λέω ὅτι ὄχι μόνο δὲν ἔκανε τίποτα γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση, ἀλλὰ οὔτε καν καθιέρωσε τὴν ἠθικὴ ἢ ἀπλὰ τὴ νοοτροπία τῆς δημοκρατίας. Τὰ λιγοστά που ἔχουν γίνει τὰ τελευταῖα 25 χρόνια γιὰ νὰ δημοκρατικοποιηθοῦν οἱ κοινωνικὲς στάσεις ἢ γιὰ νὰ δοθεῖ λίγη ἐκπαίδευση, ἔχουν γίνει παντοῦ σ' ὅλες τις Ευρωπαϊκὲς μοναρχίες κάτω ἀπ' τὴν πίεση τῶν καιρῶν που περνᾶμε. Ἀπὸ πού προέρχεται τότε αὐτὴ ἡ παράξενη ἀνωμαλία μιάς δημοκρατίας που ἔχει παραμείνει μοναρχία;

Προέρχεται ἀπ' τὸ γεγονός ὅτι ἡ Γαλλία ἔχει παραμείνει Κράτος καὶ στὴν κατάσταση ακριβῶς που ἦταν 30 χρόνια νωρίτερα. Οἱ κάτοχοι τῆς ἐξουσίας ἔχουν ἀλλάξει ὄνομα, ὅλη ὅμως ἐκεῖνη ἡ τεράστια διοικητικὴ ἐξέδρα, ὅλη ἐκεῖνη ἡ συγκεντρωτικὴ ὀργάνωση τῶν χαρτογιακᾶδων, ὅλοι αὐτοὶ οἱ πιθηκισμοὶ τῆς Ρώμης καὶ τῶν Κοίσαρων, που ἀναπτύχθηκαν στὴ Γαλλία, ὅλη ἐκεῖνη ἡ τεράστια ὀργάνωση που εξασφαλίζει κι ἐπεκτείνει τὴν ἐκμετάλλευση τῶν μαζῶν πρὸς ὄφελος λίγων προνομιωχων ὀμάδων, που εἶναι ἡ οὐσία τοῦ θεσμοῦ τοῦ Κράτους — ὅλα αὐτὰ διατηροῦνται. Αὐτὰ τὰ γρανάζια συνεχίζουν ὁ-

πως στο παρελθόν ν' ανταλλάσσουν τὰ πενήντα έγγραφα τους όταν ο αέρας ρίξει ένα δένδρο σέ μιὰ λεωφόρο και νά μεταφέρουν τὰ εκατομμύρια που έχουν αφαιρέσει απ' τὸ ἔθνος στὰ θησαυροφυλάκια τῶν προνομιούχων. Ἡ ἐπίσημη σφραγίδα στὰ έγγραφα ἔχει ἀλλάξει, ὅμως τὸ Κράτος, τὸ πνεῦμα του, τὰ ὄργανά του, ο εδαφικός συγκεντρωτισμός του, ο συγκεντρωτισμός τῶν λειτουργιῶν, ἡ ευνοιοκρατία, ο ρόλος του σὰ δημιουργοῦ μονοπωλίων, διατηροῦνται. Σὰ χταπόδι συνεχίζει νά ἀπλώνει τὰ πλοκάμια του σ' ὅλη τὴ χώρα.

Οἱ δημοκρατικοί, και μιλάω γιὰ τοὺς εὐλικρινεῖς, ἐτρεφαν ἐνδύμωχα τὴν ψευδαἰσθηση ὅτι θά μπορούσε κανεὶς ν' ἀξιοποιήσει τὴν οργάνωση τοῦ Κράτους" γιὰ νά πετύχει μιὰ ἀλλαγὴ πρὸς τὴ δημοκρατικὴ κατεύθυνση και νά τ' ἀποτελέσματα. Εκεί ὅπου ἦταν ἀπαραίτητο τὸ διαλύσουν τὴν παλιὰ οργάνωση, νά σ υ ν τ ρ ι ψ ο υ ν τ ὸ Κ ρ ἄ τ ο ς και νά οἰκοδομήσουν μιὰ νέα οργάνωση, ξεκινώντας απ' τὰ ἴδια τὰ θεμέλια τῆς κοινωνίας — τὴν ἀπελευθερωμένη κοινότητα τοῦ χωριοῦ, τὸ φεντεραλισμό, τίς ομαδοποιήσεις απ' τὸ ἀπλὸ στὸ σύνθετο, τὴν ἐλεύθερη ἔνωση τῶν εργαζόμενων — σκέφτηκαν νά χρησιμοποιήσουν τὴν "οργάνωση που ἤδη υπήρχε". Και, μὴν ἔχοντας καταλάβει ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά υποχρεώσει κανεὶς ἕναν ἱστορικὸ θεσμό νά ἀκολουθήσει τὴν κατεύθυνση που ἐκεῖνος θέλει — ἀντίθετη μ' ἐκείνη που ἀκολουθοῦσε ἐπὶ αἰῶνες — ἀπορροφήθηκαν απ' τὸ θεσμό αὐτό.

Κι αὐτὸ συνέβηκε, παρότι σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση δὲν ἔμπαινε ἀκόμα κανὲν θέμα ἀλλαγῆς ὅλων τῶν οικονομικῶν σχέσεων μέσα στὴν κοινωνία! Ο στόχος δὲν ἦταν παρὰ ἡ μεταρρύθμιση μερικῶν πτυχῶν τῶν πολιτικῶν σχέσεων μεταξύ τῶν ἀνθρώπων.

Μετὰ ὅμως ἀπὸ μιὰ τέτοια πλήρη ἀποτυχία και στὸ φάξ ἐνὸς τόσο λυπηροῦ πειράματος, ὑπάρχουν αὐτοὶ που ἐπιμένουν ἀκόμα νά μᾶς λένε ὅτι ἡ κατὰκτηση τῆς Κρατικῆς ἐξουσίας απ' τὸ λαὸ θά ἦταν ἀρκετὴ γιὰ νά ολοκληρώσει τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση! Ὅτι ἡ παλιὰ μηχανή, ο παλιὸς ὀργανισμός, που ἀναπτύχθηκε σιγά-σιγά στὴν πορεία τῆς ἱστορίας γιὰ νά συντρίψει τὴν ἐλευθερία, νά συντρίψει τὸ ἄτομο, νά ἐδραιώσει τὴν καταπίεση σὲ νομικὴ βάση, νά δημιουργήσει μονοπώλια, νά παραπλανήσει τὸ

νοῦ συνηθίζοντάς τον στὴν υποτέλεια, ἦταν ἀπόλυτα κατὰλληλα γιὰ τίς νέες λειτουργίες τῆς: ὅτι θά γίνει τὸ ὄργανο, τὸ πλαίσιο γιὰ τὴν ἐκκὼλαση μιᾶς νέας ζωῆς, γιὰ νά θεμελιωθεῖ ἡ ἐλευθερία και ἡ ἰσότητα σὲ οικονομικὴ βάση, γιὰ τὴν καταστροφή τῶν μονοπωλίων, γιὰ τὴν ἀφύπνιση τῆς κοινωνίας και γιὰ τὴν ἐπίτευξη ἐνὸς μέλλοντος ἐλευθερίας κι ἰσότητας!

Τὶ λυπηρὸ και τραγικὸ λάθος.

Τὸ νά δώσουμε στὸ σοσιαλισμὸ οὐσιαστικὴ προοπτικὴ, συνεπάγεται τὴν ἐπανοικοδόμηση, ἀπὸ πάνω ὡς κάτω, μιᾶς κοινωνίας που κυριαρχεῖται απ' τὸ στενόμυαλο ἀτομισμὸ τοῦ μαγαζάτορα. Δὲν εἶναι, ὅπως μᾶς ἔχουν πεί μερικὲς φορές ἐκεῖνοι που παραδίδονται στὴ μεταφυσικὴ θολούρα, ἀπλῶς ζήτημα ἀπόδοσης στὸν εργάτη "τοῦ συνολικοῦ προϊόντος τῆς εργασίας του". Εἶναι ζήτημα συνολικῆς ἀναμόρφωσης ὅλων τῶν σχέσεων, ἀπὸ κείνες που ὑπάρχουν σήμερα μεταξύ κάθε ἀτόμου και τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἐπίτροπού του ἢ τοῦ ἐπιστάτη του μέχρι ἐκείνες μεταξύ συντεχνιῶν, χωριῶν, πόλεων και περιοχῶν. Τὸ δημιουργικὸ, ἐπικοδομητικὸ κι οργανωτικὸ πνεῦμα πρέπει νά ἀφηνιαστὲι σὲ κάθε δρόμο, σὲ κάθε χωριό, σὲ κάθε ομάδα ἀνθρώπων που μαζεύονται γύρω ἀπὸ ἕνα εργοστάσιο ἢ μιὰ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ ἔτσι ὥστε νά οἰκοδομηθεῖ ξανά ἡ ζωὴ — στὸ εργοστάσιο, τὸ χωριό, τὸ μαγαζι, στὴν παραγωγή και τὴ διανομὴ τῶν προμηθειῶν. Ὅλες οἱ σχέσεις μεταξύ τῶν ἀτόμων και τῶν μεγάλων πληθυσμιακῶν κέντρων, πρέπει ν' ἀναδομηθοῦν απ' τὴν ἀρχή, απ' τὴν ἴδια ἀκριβῆς μέρα, απ' τὸ ἴδιο ἀκριβῶς λεπτό που ἀλλάζει κανεὶς τὴν ὑπάρχουσα ἐμπορικὴ ἢ διοικητικὴ οργάνωση.

Και περιμένουν αὐτὸ τὸ τεράστιο καθήκον, που ἀπατεῖ τὴν ἐλεύθερη ἐκφραση τῆς λαϊκῆς ευφυΐας, νά ἐκπληρωθεῖ μέσα στὰ πλαίσια τοῦ Κράτους και τῆς πυραμιδοειδοῦς οργάνωσης που εἶναι ἡ οὐσία του. Περιμένουν απ' τὸ Κράτος, τοῦ ὁποῖου ἡ ἴδια ἀκριβῶς ἡ *raison d' être*²⁰, εἶναι ἡ συντριβὴ τοῦ ἀτόμου, τὸ μῖσος γιὰ τὴν πρωτοβουλία, ο θρίαμβος μὲ ἰ ἄ ς ἰδέας που πρέπει ἀγαπώφευκτα νά εἶναι ἐκείνη τῆς μετριότητος, νά γίνει ο μοχλὸς γιὰ τὴν ἐπίτευξη αὐτοῦ τοῦ τεράστιου μετασχηματισμοῦ... Θέλουν νά καθοδηγήσουν τὴν ἀναβίωση μιᾶς κοινωνίας μὲ

διατάγματα κι εκλογικές πλειοψηφίες... Τι γελούο!

Σ' όλη τήν ιστορία τού πολιτισμού μας, δυο παραδόσεις, δυο αντίθετες τάσεις βρίσκονται αντιμετώπιες: η ρωμαϊκή κι η λαϊκή παράδοση, η αυτοκρατορική κι η φεντεραλιστική, η εξουσιαστική κι η ελευθεριακή' κι αυτό συμβαίνει γιά μιά ακόμη φορά, τήν παραμονή τής κοινωνικής επανάστασης.

Ανάμεσα σ' αυτά τά δυο ρεύματα, που πάντα εκδηλώνονται καί πάντα συγκρούονται μεταξύ τους — τή λαϊκή τάση κι εκείνη που διψάει γιά πολιτική καί θρησκευτική κυριαρχία — κάναμε τήν εκλογή μας.

Προσπαθούμε νά συλλάβουμε ξανά τό πνεύμα που οδήγησε τούς ανθρώπους τόν 12ο αιώνα νά οργανωθούν μέ βάση τήν ελεύθερη συμφωνία καί τήν ατομική πρωτοβουλία, καθώς επίσης καί τήν ελεύθερη ομοσπονδία τών ενδιαφερόμενων ομάδων. Κι είμαστε έτοιμοι ν' αφήσουμε τούς άλλους προσκολλημένους στήν αυτοκρατορική, τή Ρωμαϊκή καί τή θρησκευτική παράδοση.

Η Ιστορία δέν είναι μιά συνεχής φυσική εξέλιξη. Ξανά καί ξανά η εξέλιξη έχει σταματήσει σέ μιά συγκεκριμένη περιοχή μόνο καί μόνο γιά νά εμφανιστεί κάπου αλλού. Η Αίγυπτος, η Εγγύς Ανατολή, οι Μεσογειακές ακτές, η Κεντρική Ευρώπη υπήρξαν όλες μέ τή σειρά τους κέντρα ιστορικής ανάπτυξης. Κάθε φορά όμως τό μοντέλο ήταν τό ίδιο: ξεκινούσε απ' τή φάση τής πρωτόγονης φυλής, ακολουθούμενη απ' τήν κοινότητα τού χωριού κι ύστερα τήν ελεύθερη πόλη γιά νά πεθάνει τελικά μέ τόν ερχομό τού Κράτους.

Στήν Αίγυπτο ο πολιτισμός αρχίζει μέ τήν πρωτόγονη φυλή. Προχωράει στήν κοινότητα τού χωριού καί αργότερα στήν περίοδο τών ελεύθερων πόλεων κι ακόμη αργότερα στό Κράτος, τό οποίο μετά από μιά περίοδο άνηθησης, τόν οδηγεί στό θάνατο.

Η ανάπτυξη αρχίζει ξανά στή Συρία, τήν Περσία καί τήν Παλαιστίνη. Ακολουθεί τό ίδιο μοντέλο: φυλή, κοινότητα τού χωριού, ελεύθερη πόλη, παντοδύναμο Κράτος καί... ο θάνατος.

Ένας νέος πολιτισμός γεννιέται τότε στήν Ελλάδα, διαμέσου πάντα τής φυλής. Φτάνει σιγά-σιγά στό επίπεδο τής κοινότητας τού χωριού καί μετά στίς δημοκρατί-

κές πόλεις. Σ' αυτές τίς πόλεις ο πολιτισμός φτάνει στό απόγειό του. Η Ανατολή όμως μεταδίδει τό μικρόβίό της, τίς δεσποτικές της παραδόσεις. Πόλεμοι καί κατακτήσεις χτίζουν τό βασίλειο τού Αλέξανδρου τού Μακεδόνα. Τό Κράτος επιβεβαιώνεται, αυξάνεται, καταστρέφει όλο τόν πολιτισμό καί ξανά... ο θάνατος.

Μέ τή σειρά της η Ρώμη ξαναρχίζει τόν πολιτισμό απ' τήν αρχή. Γιά μιά ακόμα φορά βρίσκει κανείς στήν αρχή τήν πρωτόγονη φυλή κι ύστερα τήν κοινότητα τού χωριού, τήν οποία ακολουθεί η πόλη. Σ' αυτή τή φάση η Ρώμη βρισκόταν στό απόγειο τού πολιτισμού της. Τότε όμως έρχεται τό Κράτος κι η Αυτοκρατορία καί μετά... ο θάνατος.

Πάνω στό ερείπια τής Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, Κέλτικες, Γερμανικές, Σλάβικες καί Σκανδιναβικές φυλές παίρνουν γιά μιά ακόμα φορά στό χέρια τους τά νήματα τού πολιτισμού. Σιγά-σιγά η πρωτόγονη φυλή αναπτύσσει τούς θεσμούς της καί καταφέρνει νά δημιουργήσει τήν κοινότητα τού χωριού. Παραμένει σ' αυτό τό στάδιο μέχρι τόν 12ο αιώνα όπου εμφανίζεται η δημοκρατική πόλη κι αυτή φέρνει μαζί της τήν άνηθηση τού ανθρώπινου πνεύματος, αποδείξεις τού οποίου είναι τά αριστουργήματα τής αρχιτεκτονικής, η μεγαλειώδης ανάπτυξη τών τεχνών, οι ανακαλύψεις που έβαλαν τά θεμέλια τών φυσικών επιστημών... Τότε όμως εμφανίζεται τό Κράτος καί μετά... ο θάνατος.

Ναι: Θάνατος ή Ανάνεωση! Είτε ο Κράτος θά υπάρχει πάντα, συντρίβοντας τήν ατομική καί τοπική ζωή, καταλαμβάνοντας όλα τά πεδία τής ανθρώπινης δραστηριότητας, φέρνοντας μαζί του πολέμους κι εσωτερικές διαμάχες γιά τήν εξουσία, πραξικοπήματα που δέν αντικαθιστούν παρά έναν τύραννο μ' έναν άλλο κι αναπόφευκτα στό τέλος αυτής τής εξέλιξης υπάρχει... ο θάνατος' είτε θά καταστραφούν τά Κράτη καί μιά νέα ζωή θά ξαναρχίσει σέ χιλιάδες κέντρα μέ βάση τή ζωντανή πρωτοβουλία καί τήν ελεύθερη συμφωνία ατόμων καί ομάδων.

Η εκλογή ανήκει σέ σάς!

1. Οι λόγοι που με οδήγησαν σ' αυτή την υπόθεση αναπτύσσονται σέ μία μελέτη, "Η Αποξήρανση της Ευρασίας" που έγινε γιά τό Τμήμα Ερευνών τής Γεωγραφικής Εταιρίας τού Λονδίνου και δημοσιεύτηκε στή Γεωγραφική Επιθεώρηση (Λονδίνο, Ιούνης 1904).
2. Ο αναγνώστης που ενδιαφέρεται γι' αυτό τό θέμα καθώς επίσης και γιά τίς κοινοτικές φάσεις και τίς ελεύθερες πόλεις, θά βρεί πιά εκτενείς πληροφορίες και βιβλιογραφικές πηγές στό βιβλίο μου "Αλληλοβοήθεια".
3. Σ.τ.Μ.- Φυλλάς τής Αλγερίας και Τυνησίας.
4. Σ.τ.Μ.- Ισλανδικά και νορβηγικά παραδοσιακά έργα, συνήθως μέ τή μορφή πρόζας, που περιγράφουν τή ζωή μιάς οικογένειας ή ενός φημισμένου πολεμιστή.
5. Σ.τ.Μ.- Φιλία - Ένωση αλληλοβοήθειας.
6. Σ.τ.Μ.- Τετλεισμένο γεγονός.
7. Σ.τ.Μ.- Εμπορική Ένωση.
8. Σ.τ.Μ.- "Χτίστης ήταν ο λαός".
9. Σ.τ.Μ.- Επ' άπειρον.
10. Σ.τ.Μ.- Συνάδελφοι.
11. Σ.τ.Μ.- Βρόχος τού Καπιτώλιου στή Ρώμη, όπου κρέμαγον τούς εγκληματίες.
12. Σ.τ.Μ.- Ανώτερη τάξη.
13. Σ.τ.Μ.- Κατώτερη τάξη.
14. Σ.τ.Μ.- Που πήγαζε απ' τούς ιερούς κανόνες.
15. Οι "τεροχάδειοι καιροί" στή Ρωσία στίς αρχές τού 17ου αιώνα αντιπροσωπεύουν ένα παρόμοιο κίνημα, ενάντια στή δουλοπαροικία και τό Κράτος χωρίς όμως θρησκευτική βάση.
16. Σ.τ.Μ.- Αγροτικός ξεσηκωμός (απ' τόν αγρότη Τζέημς Ζάκ που πρωτοστάτησε σ' ένα τέτοιο κίνημα στό 1357).
17. Σ.τ.Μ.- Τετλεισμένο γεγονός.
18. Έχει ήδη αρχίσει νά γίνεται και στή Ρωσία, όπου η κυβέρνηση έχει νομοποιήσει τή λεηλασία τής κοινοτικής γής μέ τό νόμο τού 1906 κι έχει ευνοήσει τά όργανά της σ' ότι αφορά τή λεηλασία αυτή.
19. Βλέπε τό άρθρο τού Δρ. Τζιλμπερτ Σλίτερ "Η Περύφραξη τής κοινοτικής γής" στή Γεωγραφική Επιθεώρηση τής Γεωγραφικής Εταιρίας τού Λονδίνου, μέ σχέδια και χάρτες, Γενάρης 1907. Αργότερα δημοσιεύτηκε μέ μορφή βιβλίου.
20. Σ.τ.Μ.- Λόγος ύπαρξης.

ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ * ΖΩΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ
 ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ * Η ΠΑΡΙΣΙΝΗ ΚΟΜΜΟΥΝΑ
 ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ * ΦΕΝΤΕΡΑΛΙΣΜΟΣ, ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ...
 ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ * ΚΡΑΤΙΣΜΟΣ & ΑΝΑΡΧΙΑ
 ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ * ΓΙΑ ΕΝΑΝ ΑΝΤΙΕΞΟΥΣΙΑΣΤΙΚΟ
 ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ
 ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ * ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ
 ΡΟΚΕΡ * ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ & ΑΝΑΡΧΟΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ
 ΠΡΟΥΝΤΟΝ * ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ & ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ
 ΣΤΙΡΝΕΡ * Ο ΜΟΝΑΔΙΚΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΚΟ ΤΟΥ
 * ΧΩΡΙΣ ΕΞΟΥΣΙΑ
 ΜΑΛΛΑΤΣΕΤΑ * ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΜΑΡΞ
 ΚΑΦΙΕΡΟ * Η ΨΥΧΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΣΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ
 ΟΥΑΙΛΑΝΤ * ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΤΕΜΠΕΛΙΑ
 ΛΑΦΑΡΚ * Η ΒΙΒΛΟΣ ΤΩΝ ΗΘΩΝΩΝ
 ΒΑΝΕΓΚΕΜ * ΒΑΣΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΟΠΙΕΣ
 ΒΑΝΕΓΚΕΜ * ΑΥΘΟΡΜΗΤΙΣΜΟΣ & ΟΡΓΑΝΩΣΗ
 ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ - ΓΟΥΩΡΝΤ * Η ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ & Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ
 ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ - ΡΟΜΠΕΡΤΣ * ΙΕΡΑΡΧΙΑ & ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ
 ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ * ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ
 ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ * ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΠΑΖΑΡΙ
 ΚΟΝ-ΜΠΕΝΤΙΤ * ΟΥΤΕ ΔΗΜΙΟΙ ΟΥΤΕ ΘΥΜΑΤΑ
 ΚΑΜΥ * ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΟ ΘΑΥΜΑΣΤΟ ΝΕΟ ΚΟΣΜΟ
 ΧΑΞΕΛΕΥ * Η ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗΣ ΖΩΗΣ
 ΠΕΡΑΜΑΝ - ΒΑΝΕΓΚΕΜ * ΤΑ ΕΘΝΙΚΟΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ
 ΜΠΟΝΑΝΟ - ΙΣ * ΟΙ ΑΝΑΡΧΙΚΟΙ & ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ
ΒΟΛΟΝΤΕ ΑΝΑΡΧΙΣΤΕ * Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΕΡΙΣΜΟΥ
 ΓΚΟΜΠΕΝ * ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ
 ΜΠΑΡΟΥΖ * Η ΒΙΒΛΟΣ ΤΩΝ ΑΣΑΝΑΠΝΟΩΝ
 ΜΠΑΡΟΥΖ * ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ
 ΜΠΟΙΚΟΣ * ΓΙΑ ΟΡΕΚΤΙΚΟ: ΣΠΑΣΜΕΝΑ ΝΥΧΙΑ ΤΗΣ
 ΒΛΑΧΟΣ * ΙΣΤΟΡΙΑΣ
 ΜΠΟΝΤΡΙΓΙΑΡ * ΡΕΚΒΙΕΜ ΓΙΑ ΤΑ ΜΕΣΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ
 ΜΠΡΕΤΟΝ * ΤΙ ΕΙΝΑΙ Ο ΣΟΥΡΡΕΑΛΙΣΜΟΣ
 ΡΗΝΤ - ΓΚΟΛΑΝΤΜΑΝ * Ο ΜΥΘΟΣ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΤΗΤΑΣ
 ΧΟΥΝΛΕΡ - ΦΕΝΤΕΡΙΚΙ * Η ΠΟΛ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΓΥΝ. ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ
 ΕΡΛΙΧ - ΦΑΡΟΥ * ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ & ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΣ
 ΚΟΛΛΟΝΤΑΙ * Ο ΕΡΩΤΑΣ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΡΙΩΝ ΜΕΛΙΣΣΩΝ
 ΜΕΝΛΕΡ * ΟΙ ΣΤΡΑΤΙΕΣ ΤΗΣ ΝΥΧΤΑΣ
 ΝΟΤΑΡΝΙΚΟΛΑ * Η ΑΔΥΝΑΤΗ ΑΠΟΔΡΑΣΗ
 ΜΠΑΡΟΥΖ * ΑΠΟΛΥΜΑΝΤΗΣΙ
 ΑΡΤΟ * Ο ΗΛΙΟΓΑΒΑΛΟΣ
 ΚΑΜΥ * Η ΠΑΝΟΥΚΛΑ
 ΜΠΑΡΟΥΖ-ΠΕΛΙΕ-ΒΑΙΣΝΕΡ * ΘΑΝΑΤΟΦΟΡΟΣ ΤΥ
 ΜΠΑΡΟΥΖ * Ο Α ΠΟΥΚ ΕΙΝΑΙ ΕΔΩ
 ΤΖΕΡΟΥΜΟ * ΤΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΕΝΟΣ ΙΝΔΙΑΝΟΥ
 ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗ
 ΜΕΝΛΕΡ * Ο ΑΠΕΣΤΑΛΜΕΝΟΣ ΕΝΟΣ ΜΑΝΙΑΚΟΥ
 ΟΡΓΟΥΕΛ * ΑΛΗΤΕΣ ΤΟΥ ΠΑΡΙΣΙΟΥ & ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ
 ΟΡΓΟΥΕΛ * ΣΤΙΣ ΦΑΜΠΡΙΚΕΣ ΤΟΥ ΓΟΥΗΓΚΑΝ ΠΑΙΡ

ΟΡΓΟΥΕΛ * ΚΡΑΤΗΣΤΕ ΣΦΙΧΤΑ ΤΟ ΜΙΚΡΟΑΣΤΙΣΜΟ ΣΑΣ
 ΟΡΓΟΥΕΛ * ΣΤΗ ΣΚΙΑ ΤΟΥ 1984
 ΟΡΓΟΥΕΛ * Η ΦΑΡΜΑ ΤΩΝ ΖΩΩΝ
 ΟΡΓΟΥΕΛ * ΦΟΡΟΣ ΤΙΜΗΣ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΛΟΝΙΑ
 ΟΡΓΟΥΕΛ * ΜΕΡΕΣ ΤΗΣ ΜΠΟΥΡΜΑ
 ΟΡΓΟΥΕΛ * Η ΚΟΡΗ ΤΟΥ ΠΑΠΑ
 ΛΑΖΟΠΟΥΛΟΣ * ΟΙ ΑΡΗΑΝΟΙ
 ΜΑΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ * ΟΛΤΣΕΜΟΠΙΑ
 ΜΑΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ * ΨΥΧΟΜΠΟΥΡΔΕΛΟ
 ΒΑΣΙΛΑΚΟΣ * ΟΙ ΛΙΜΝΕΣ ΤΟΥ ΗΛΙΟΥ
 ΔΑΓΛΑΣ * Η ΜΕΡΑ ΤΩΝ ΦΟΤΑΓΩΓΩΝ
 Μ. ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ * Η ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ
 ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ
 Π. ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ * ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ
 Ζ. ΜΕΣΡΙΝ * ΤΟ ΕΝΣΤΙΚΤΟ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ
 Ρ. ΛΑΙΝΓΚ * Η ΦΩΝΗ ΤΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ
 ΜΕΛΤΣΕΡ * ΤΟ ΑΝΑΡΧΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΗΝ ΚΙΝΑ
 * ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ '75
 ΜΕΛΤΣΕΡ * ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΔΙΧΩΣ ΣΥΝΟΡΑ
 ΝΕΤΣΑΠΙΦ * Η ΚΑΤΗΧΗΣΗ ΤΟΥ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗ
 ΠΑΖ * ΝΤΟΥΡΡΟΥΤΙ
 ΓΚΕΡΕΝ * Ο ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ
 * ΟΙ "ΙΖΒΕΣΤΙΕΣ" ΤΗΣ ΚΡΟΣΤΑΝΔΗΣ
 ΜΠΟΝ * ΧΙΠΠΙΣΜΟΣ
 ΟΛΙΒΙΕ - ΛΑΝΤΑΟΥ * Η ΓΡΗ ΣΤΗΝ ΙΣΠΑΝΙΑ
 ΑΝΤΕΡΣΟΝ * Η ΟΥΓΓΡΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1956
 ΚΟΝ-ΜΠΕΝΤΙΤ * ΤΟ ΜΗΝΥΜΑ ΤΩΝ ΟΔΟΦΡΑΓΜΑΤΩΝ
 * ΕΠΙΣΤΗΜΗ & ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ
 ΑΡΣΙΝΩΦ * ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΑΧΝΟΒΙΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ
 ΙΣΟ * Η ΠΑΛΗ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ ΣΤΗΝ ΠΟΛΩΝΙΑ
 1970-1980
 ΙΣ * ΤΟ ΑΛΗΘΙΝΟ ΣΧΙΣΜΑ ΣΤΗ ΔΙΕΘΝΗ
 ΧΑΝΤΚΕ * ΒΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΚΟΙΝΟ
 ΡΑΙΧ * ΟΙ ΡΙΖΕΣ ΤΗΣ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗΣ ΚΑΤΑΠΙΕΣΗΣ
 ΡΑΙΧ * Η ΠΑΛΗ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ & Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ
 ΡΑΙΧ * ΞΕΠΕΡΑΣΜΑ ΟΙΔΙΠΟΔΕΙΟΥ ΣΥΜΠΛΕΓΜΑΤΟΣ
 ΡΑΙΧ * ΕΡΩΤΙΣΜΟΣ & ΑΥΤΟΕΡΩΤΙΣΜΟΣ
 ΡΑΙΧ * ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΒΙΟΦΥΣΙΚΗΣ
 ΡΑΙΧ * Ο ΜΑΖΟΧΙΣΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ
 ΛΑΙΝΓΚ - ΣΑΑΣ * ΔΥΟ ΔΟΚΙΜΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ
 ΚΑΤΑΠΙΕΣΗ
 ΚΟΥΠΕΡ * Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΤΡΕΛΑΣ
 ΜΠΡΕΝΤΕΛ * Η ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΣΤΗΝ ΑΝ. ΓΕΡΜΑΝΙΑ
 ΧΟΡΚΧΑΙΜΕΡ * ΤΟ ΑΥΤΑΡΧΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ
 ΑΝΩΝΥΜΟΥ * ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ ΕΝΩΠΙΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΚΩΝ...
 ΝΑΜΠ * ΔΙΠΛΟΣ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΣ
 * ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΜΠΗΤ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ Α'
 * ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΜΠΗΤ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ Β'
 ΒΑΝΕΓΚΕΜ * ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ Ή ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ;
 * Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΗΣ ΒΟΡΚΟΥΤΑ